T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

I.DÜNYA SAVAŞINDA KAFKAS CEPHESİNDE ÇORUH VE KOP MUHAREBELERİ

Sefa UZUNÇAKMAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

Çankırı-2019

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
CUMHURİYET TARİHİ ANABİLİM DALI

I.DÜNYA SAVAŞINDA KAFKAS CEPHESİNDE ÇORUH VE KOP MUHAREBELERİ

Sefa UZUNÇAKMAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

Çankırı-2019

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
CUMHURİYET TARİHİ ANABİLİM DALI

I.DÜNYA SAVAŞINDA KAFKAS CEPHESİNDE ÇORUH VE KOP MUHAREBELERİ

Sefa UZUNÇAKMAK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

Çankırı-2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bilimsel Etik Bildirimi ..... **iii**

Onay ..... **iv**

Önsöz ..... **v**

Özet ..... **vi**

Abstract ..... **vii**

Kısaltmalar ..... **viii**

GİRİŞ **1**

BÖLÜM 1: 1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI **12**

1.1. I.Dünya Savaşı'nın Sebepleri 12

1.1.1. Sömürgecilik Faaliyetleri 12

1.1.2. Sanayi Devrimi 13

1.1.3. Fransız İhtilali 15

1.1.4. Almanya ve İtalya'nın Milli Birliklerini Sağlaması 17

1.1.5. Avrupa'da İttifakların Oluşması 18

1.1.6. Dünya Savaşının Başlaması 21

1.2. Osmanlı Devletinin Durumu ve Savaşa Giriş 24

1.2.1. Savaş Öncesi Genel Durum 24

1.2.2. Balkan Savaşları 25

1.2.3. Osmanlı Devletinin İttifak Arayışları 27

1.2.4. Osmanlı Devleti'nin Seferberlik İlanı 28

1.2.5. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi ve Karadeniz Hadisesi 30

1.2.6. Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler 32

BÖLÜM: 2. KAFKAS CEPHESİ **36**

2.1. Cephenin Genel Durumu 36

2.1.1.Kafkas Cephesinin Tarihi Süreci 36

2.1.2.Kafkas Cephesinde Osmanlı Devleti 39

2.1.3. Kafkas Cephesinde Rusya'nın Genel Durumu 40

2.2. Kafkas Cephesinde ilk Çarpışmalar 43

2.2.1. Köprüköy Muharebeleri 45

2.2.2. Azap Muharebesi 47

2.3. Sarıkamış Muharebesi 49

2.3.1.Sarıkamış Harekatından Sonraki Genel Durum 53
2.3.2. Sarıkamış Yenilgisinin Ardından Osmanlının Durumu 55
2.4. Erzurum'un İşgali 56
2.4.1. Erzurum'un İşgali Sırasında Yaşananlar ve İşgalden Sonraki Durum 57

BÖLÜM: 3. ÇORUH VE KOP MUHAREBELERİ 60
3.1. Muharebeler Öncesi Genel Durum 60
3.1.1. Coğrafi Konum 60
3.1.2. Osmanlı 3. Ordusunun Çoruh cephesi ve Kop Dağı Civarındaki Durumu 61
3.2. Kop ve Çoruh Yönüne ilk Hareketler 64
3.2.1. Rusların İlk Taarruzu 64
3.2.2. Çoruh Müfrezesinin Karşı Taarruzu 66
3.3. Çoruh cephesinin Kuzeyindeki Durum 67
3.3.1. Kaledere Savaşları 67
3.3.2. Rusların Trabzon ve Of Taarruzu 69
3.4. Ordu Komutanlığı'nın 3 Mıntıkaya Ayrılması 71
3.5. Kop Muharebeleri 72
3.5.1. Mamahatun Taarruzu 77
3.5.2. Haziran Döneminde Kuzeydeki (Trabzon ve Of) Hareketler 80
3.6.1. Rus Kafkas Ordusu'nun Çoruh cephesi Taarruzu 83
3.6.2. Rusların Kop Taarruzu 86
3.6.3. Rus Taarruzunun İkinci Safhası 91
3.7. Türk Ordusunun Geri Çekilme Safhası 93

SONUÇ 96

KAYNAKÇA 99
EKLER 107
ÖZGEÇMİŞ 116

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *I.Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Çoruh ve Kop Muharebeleri* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

… / … / 2019

İmza

Sefa UZUNÇAKMAK

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sefa UZUNÇAKMAK tarafından hazırlanan *I.Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Çoruh ve Kop Muharebeleri* başlıklı bu çalışma, *.../.../2019* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *Cumhuriyet Tarihi Anabilim Dalı'nda* Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN	İmza: ……..
Üye	: ……	İmza: ……..
Üye	: ……	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 2019 tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Uzun yıllar Avrupa'nın sömürgecilik alanının içerisinde kendi varlığını koruma mücadelesi içerisinde olan Osmanlı Devleti, Avrupalı büyük devletlerin kurguladığı Birinci Dünya Savaşı'nın kendi istikbalini çok derinden etkileyeceğinin bilincinde olmuştur. Savaşın sonunda kendi toprak bütünlüğünü koruma düşüncesinde olan Osmanlı Devleti farklı bloklarla yapmış olduğu müzakereler neticesinde Almanya'nın başını çektiği İttifak blokunun içerisinde Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa girişi hiç şüphesiz savaşın seyrini ve sürecini derinden etkilemiştir. Osmanlı Devleti'nin girdiği son savaş olan Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusu birçok cephede savaşın gidişatını derinden etkilemiştir. Osmanlı Ordusu'nun Çanakkale Cephesi'nde verdiği mücadele gerek düşman kuvvetlerini ve gerekse müttefikleri şaşkınlık içerisinde bırakmıştır. Osmanlı Ordusu'nun Çanakkale'de gösterdiği olağan üstü gayretin benzeri başka cephelerde de sergilenmiştir. Sarıkamış hadisesinin ardından Osmanlı Ordusu'nun aldığı darbe ile karşısında duramayacağını düşünen Rus Ordusu yönünü Anadolu içlerine çevirmiştir. Erzurum'u işgal ettikten sonra kısa sürede Doğu Anadolu Karadeniz hattını ele geçireceğini düşünen Rus Ordusu'nun dört buçuk ay Kop ve Çoruh Cephelerinde durdurulması savaşın kaderini etkileyen önemli hadiselerden biri olmuştur. Çalışmamızda savaşın genel gidişatına önemli etkileri olan Kop ve Çoruh Cephelerinde yaşananlar kronolojik sıraya uygun olarak anlatılmıştır. Konu ile ilgili Ayhan DOĞAN tarafından yapılan "Kop (Bayburt) Savunması" isimli Yüksek Lisans Tezi, akademik anlamda yapılmış tek çalışma olmuştur. söz konusu tez çalışmasında Kop Dağı etrafındaki savaşlar ele alınmıştır. Bu çalışmadan farklı olarak bizim çalışmamızda Kop dağındaki savaşlarla aynı döneme gelen ve birbirini etkileyen diğer cephelerde yaşanan hadiseler de ele alınmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam sayın *Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN* 'e; tezin yazım aşamasında ve tashihinde katkılarını esirgemeyen değerli abim Sefer YAZICI, Bayburt Doğa ve Milli Parklar İl Müdürü Alparslan KATIRCI, ATASE Arşivi ve TBMM Kütüphanesi çalışanları ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan sevgili eşime, eğitim hayatım boyunca hiçbir desteği benden esirgemeyen ve bu günlere gelmemi sağlayan aileme, şükranlarımı sunarım.

…./…./ 2019

Sefa UZUNÇAKMAK

ÖZET

Tezin Başlığı : I.Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Çoruh ve Kop Muharebeleri

Tezin Yazarı : Sefa UZUNÇAKMAK

Danışman : Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN

Anabilim Dalı: Tarihi

Bilim Dalı : Tarih

Kabul Tarihi : 18/04/2019

Sayfa Sayısı : ix (ön kısım) + 106 (tez) + 9 (ekler)

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girişi ile ilk açılan cephe Kafkas Cephesi olmuştur. Büyük umutlarla açılan Kafkas Cephesi'nde, istenilen sonuç elde edilememiş ve Osmanlı Devleti ağır bir yenilgi almıştır. Sarıkamış hadisesinin ardından Rus kuvvetleri Anadolu içlerine ve Karadeniz kıyılarına doğru harekete geçmiştir. Rus kuvvetleri denizden ve karadan hareket ederek özellikle Karadeniz'in doğusu ile Doğu Anadolu'yu tamamen ele geçirmeyi hedeflemiştir. Sarıkamış hadisesinden sonra Ruslar Erzurum'u işgal edip ardından Trabzon ve civarına hareket ederek biran önce Erzurum - Trabzon hattını ele geçirmeyi hedeflemiştir. Rus kurmaylarının planlarına göre Erzurum işgal edildiğinde Trabzon'a kadar Rus kuvvetleri karşısında mukavemet gösterecek önemli bir Türk kuvvetinin olmadığı ve en kısa zamanda Erzurum Trabzon hattının ele geçirileceği düşünülmüştür. Rus kuvvetleri ilerlerken Türk Kuvvetleri Erzurum Bayburt arasında bulunan Kop Dağı geçidi üzerinde küçük bir kuvvetle Ruslara karşı hazırlık yapmıştır. Sayıca üstün ve donanımlı Rus ordusu karşısında hafif silahlarla ve ustaca hazırlanmış bir savunma hattı kuran Türk kuvvetleri dört buçuk ay Kop ve Çoruh çevresinde Ruslara geçit vermemiş ve Ruslara ağır zayiatlar verdirmiştir.

Kafkas cephesi içerisindeki savaşlarla ilgili birçok çalışma yapılmasına rağmen bu cephe içerisinde savaşın seyri açısından önemli hadiselerin yaşandığı Kop ve Çoruh çevresinde yaşananlar hakkında çok fazla çalışma yapılmamıştır. Kop dağında yapılan savaşlar hakkında Ayhan Doğan'ın 1992 yılında yapmış olduğu "Kop (Bayburt) Savunması" isimli Yüksek Lisans Tezi, akademik anlamda yapılmış tek çalışma olmuştur. "Kop (Bayburt)Savunması" isimli tez çalışması ağırlıklı olarak Kop dağındaki savaşları ve bu savaşların Bayburt halkı üzerindeki etkilerini ele almıştır. "Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Çoruh ve Kop Muharebeleri" isimli Tez çalışmamızı hazırlarken Kop (Bayburt)Savunması isimli çalışmadan faydalanılmış olmakla birlikte farklı olarak Kop dağındaki savaşlarla aynı döneme gelen ve birbirini etkileyen diğer cephelerde yaşanan hadiseler de ele alınmıştır. Rus kuvvetleri Erzurum'un işgali ile birlikte kara ordularının yönünü Anadolu içlerine çevirdiğinde Karadeniz üzerinden yapılacak bir harekatında hazırlıklarını yapmıştır. Kop dağında Rusların durdurulması ve buradan Karadeniz'e geçişinin engellenmesi ile Karadeniz'den yapılacak bir harekat daha da önemli bir hale gelmiştir. Rus kuvvetleri bir yandan Kop dağındaki savunma hattını geçmeye çalışırken bir yandan da sahil şeridini ele geçirmeye çalışmıştır. Rize ve Trabzon'un Ruslar tarafından işgal edilmesi Kop ve Çoruh çevresini daha da önemli hale getirmiştir. Ruslar Trabzon'un işgalinin ardından birliklerinin arasında kalan bu bölgeyi biran evvele ele geçirerek Erzurum'dan Trabzon'a kadar olan hattın tamamını ele geçirmeyi hedeflemiştir. Erzurum ve Trabzon arasında kalan bölgede bulunan Bayburt'un Rusların eline geçmemesi ve Rus kuvvetlerini bölmek de Türk kuvvetleri açısından da önemli bir hedef olmuştur. Bayburt ve Civarında bulunan Kop ve Çoruh cephelerini iki taraf içinde önemli hale getiren bu durum olmuştur.

"Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Çoruh ve Kop Muharebeleri "isimli çalışmada bölgenin çevredeki hadiselerle olan bağlantısı ve etkisi ele alınarak Kop ve Çoruh cephesinin savaş içerisindeki rolü anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışma hazırlanırken konu ile ilgili Genelkurmay başkanlığı ATASE Arşiv Başkanlığı tarafından hazırlanan çalışmalardan ve döneme ait bilgi ve belgeler için ATASE Arşivlerinden faydalanılmıştır. Ayrıca Bayburt Üniversitesi tarafından hazırlanan çalışmalardan ve yerel kaynaklardan faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: I. Dünya Savaşı, Kafkas Cephesi, Çoruh cephesi, Kop Müdafaası,

Bayburt'un İşgali

ABSTRACT

Title of the Thesis: I.Dünya Savaşında Kafkas Cephesinde Çoruh ve Kop Muharebeleri	
Author	**:** Sefa UZUNÇAKMAK
Supervisor	**:** Assoc. Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN
Department	**:** History
Sub-field	**:** History
Date	**:** 18/04/2019

The first facade was the Caucasus Front that was the result of Ottoman Empire's took the fiel in the First World War. In the Caucasian Front, which was opened with great hopes, the desired result could not be achieved and the Ottoman Empire suffered a severe defeat. After the Sarikamis incident, Russian forces moved towards the Anatolia and Black Sea coasts. The Russian forces have moved both from sea and land, aiming to capture especially the Eastern Anatolia and the eastern part of the Black Sea. After the Sarikamis incident, the Russians invaded Erzurum and then moved to Trabzon and its vicinity, aiming to capture the Erzurum - Trabzon line as soon as possible. According to the plans of the Russian staff, when Erzurum was occupied, it was thought that there was no significant Turkish force to resist the Russian forces until Trabzon. So, the Erzurum-Trabzon line would be captured as soon as possible. As the Russian forces progressed, the Turkish Forces made preparations against the Russians with a small force on the Kop Mountain which crossing between Erzurum and Bayburt. The Turkish forces established a crafted defensive line with simple weapons against the superior and equipped Russian army that they did not give passage to the Russians in the vicinity of Kop and Çoruh for four and a half months. Turkish forces inflicted heavy casualties to the Russians.

Although many studies have been carried out on the wars within the Caucasian front, there has not been a lot of research in the vicinity of Kop and Çoruh where important events occurred in terms of the war. The master's thesis named as 'Kop (Bayburt) Defense' which was written by Ayhan Doğan in 1992 about the wars on Kop Mountain was the only study about the topic. His thesis focused mainly on the wars in Kop Mountain and the effects of these wars on the people of Bayburt. While preparing current thesis, the work called 'Kop (Bayburt) Defense' was used as one of the sources, but the events in the other fronts of the same time with the battles of Kop Mountain were discussed as well. When the Russian forces invaded occupation of Erzurum, they made their preparations for another attack which was planned over the Black Sea. With the stop of the Russians on the Kop Mountain and the prevention of the transfer to the Black Sea from here, an operation from the Black Sea has become even more important.

On the one hand, Russian forces tried to cross the defensive line on Kop Mountain and seized the coastline. The invasion of Rize and Trabzon by the Russians made Kop and Çoruh more important. After the occupation of Trabzon, the Russians seized this region, which was in the midst of their troops, to take over the entire line from Erzurum to Trabzon. The failure of the Russians to take Bayburt between Erzurum and Trabzon was an advantage for the Turkish forces. In addition, the division of Russian forces is also important for Turkish forces. This situation has made Kop and Coruh facades in Bayburt and its vicinity important in both sides.

In the study of 'Coruh and Kop Battles in the Caucasus Front in the First World War' the relationship between the region and the events in the region was discussed and the role of the Kop and Çoruh front in the war was explained. ATASE archives were used to obtain necessary information and documents related to the period. In addition, the studies prepared by Bayburt University and local resources were used for the study.

Keywords: First World War, Caucasus Front, Çoruh Front, Kop Defense, Invasion of Bayburt.

KISALTMALAR

ATASE : Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi

B.K.Z : Bakınız

B.O.A : Başbakanlık Osmanlı Arşivi

G.K.B : Genelkurmay Başkanlığı

KLS : Klasör

BEL : Belge

H : Harp Ceridesi

F : Fihrist

A.G.E. : Adı Geçen Eser

A.G.A. : Adı Geçen Arşiv

EKLER LİSTESİ

Ek No **Sayfa**

Ek 1: Kop Şehitliği Anıtının Tepeden görünümü 107
Ek 2: Kop Şehitliği Anıtı 107
Ek 3: Kop Şehitleri Anıtının Temel Atma Töreni.....108
Ek 4: Kop Şehitliği Anıtı İnşaatı.....109
Ek 5: Kop Şehitliği Anıtı İnşaatı.....110
Ek 6: Kop Şehitliği Anıtı 111
Ek 7 :Cepheden Bir Görüntü.....112
Ek 8: Siperler.....112
Ek 9: Bayburt Emniyet Müdürlüğü TEM Şube Müdürlüğü BÖF Büro Amirliği Koordinesinde gerçekleştirilen "Ezelde Buradaydık Ebette de Buradayız" Projesi Kapsamında Yapılan Yürüyüş 113
Ek 10: Bayburt Emniyet Müdürlüğü TEM Şube Müdürlüğü BÖF Büro Amirliği Koordinesinde gerçekleştirilen "Ezelde Buradaydık Ebette de Buradayız" Projesi Kapsamında Yapılan Yürüyüş 113
Ek 11: Bayburt Emniyet Müdürlüğü TEM Şube Müdürlüğü BÖF Büro Amirliği Koordinesinde gerçekleştirilen "Ezelde Buradaydık Ebette de Buradayız" Projesi Kapsamında Yapılan Yürüyüş 114
Ek 12: Bayburt Emniyet Müdürlüğü TEM Şube Müdürlüğü BÖF Büro Amirliği Koordinesinde gerçekleştirilen "Ezelde Buradaydık Ebette de Buradayız" Projesi Kapsamında Yapılan Yürüyüş 114
Ek 13: Bayburt Emniyet Müdürlüğü TEM Şube Müdürlüğü BÖF Büro Amirliği Koordinesinde gerçekleştirilen "Ezelde Buradaydık Ebette de Buradayız" Projesi Kapsamında Yapılan Yürüyüş 115

GİRİŞ

Avusturya Macaristan İmparatorluğu Veliahtı ve eşinin bir suikast sonucu öldürülmesi ile başlayan Birinci Dünya Savaşı Avrupa'daki rekabet sürecinin son noktası olmuştur. Avrupa'da başlayarak dünyanın büyük bölümünü etkisi altına alan savaşı oluşturan nedenler uzun bir süreç içerisinde olgunlaşmıştır. Bloklar oluşurken savaşa sonradan dahil olan Osmanlı Devleti de Avrupa'daki bu sürecin bir parçası haline gelmiştir.

Başta, tarafsızlığını ilan etmesine rağmen sonrasında savaşa dahil olması Avrupa'daki gelişmelerin Osmanlı Devleti üzerindeki etkilerinin bir sonucu olmuştur. Savaşı hazırlayan süreç ve savaş esnasında Osmanlı Devleti'nin durumunu etkileyen en büyük faktör hiç şüphesiz Rusya olmuştur. Osmanlı Rus ilişkilerinin tarihi süreci Birinci Dünya Savaşı'nda bu iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin savaştığı ilk cephe olan Kafkas Cephesi'nin açılması bu iki devlet arasındaki ilişkilerin tarihi sürecinin bir sonucu olmuştur.

İlk olarak Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemine rastlayan Osmanlı - Rus ilişkileri bariz şekilde Osmanlı üstünlüğü ile başlamıştır. XV. yüzyılın sonlarında Rus Knezi III. İvan'ın İstanbul'a gönderdiği elçiler ve Kırım Hanı vasıtası ile Rus tüccarların yaşadığı sorunların çözülmesi için II. Beyazıt'a yazdığı mektup Osmanlı Rus ilişkilerinin ilk adımı olmuştur.[1] III. İvan Osmanlı Devleti ile ilişki kurmak için girişimlerde bulunmuş ise de II. Beyazıt Rusya'nın İstanbul ile direk iletişim kurmak yerine sorunların Kırım Hanlığı üzerinden çözülmesini istemiştir.[2]

Osmanlı Devleti başlarda Moskova yönetimini kendisine muhatap olarak görmemiştir. Ruslar Hazar civarındaki Hanlıkları ele geçirerek Osmanlı sınırına doğru yaklaşmıştır. Kazan ve Astrahan Hanlıkları'nın ortadan kalkmasından sonra Osmanlı Devlet adamlarının dikkati Ruslar'ın üzerine dönmüştür.[3] Sokullu Mehmet Paşa Ruslar'ın bölgedeki durumlarını fark ederek ileride oluşabilecek sıkıntılara karşı

---

[1] İnalcık Halil, *Osmanlı-Rus İlişkileri 1492–1512*, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.26.
[2] Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye kadar,* TTK Yayınları, Ankara 2011a, s. 117-118.
[3] Çiçek Kemal, *II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş 1683-1703*, Türkler- Osmanlı, C. IX, Ankara 2001 s.755

Ejderhan Seferi düzenletmiştir.[4] Ayrıca Sokullu Mehmet Paşa Ruslar'ın yükselişini durdurmak için Don – Volga kanalı projesini hazırlatmışsa da bu girişim hayata geçirilememiştir.[5]

Osmanlı Devletinin bölgede güçlenerek hakimiyet kurmasının imtiyazlı bir hanlık olan Kırım Hanlığını sıradan bir Osmanlı eyaleti durumuna getireceğini düşünen Kırım Hanı Ejderhan seferine ve Kanal projesine sıcak bakmamıştır.[6] Osmanlı Devletinin bölgedeki hazırlıklarından sorumlu olan Kırım Hanı'nın sefere karşı olması ve Osmanlı ordusuna gerekli desteği sağlamaması ejderhan seferinin, kayda değer bir çatışma yaşanmadan Osmanlı ordusunun başarısızlığı ile sonuçlanmasına sebep olmuştur.[7]

Ruslar zaman zaman Osmanlı Devleti'ne karşı düşmanca hareketlerde bulunmak istemişse de direk olarak harekete geçmeye cesaret edememiştir. Don Kazakları Osmanlı'ya ait olan Azak Kalesi'ni Ruslara vermeyi teklif etmiş ancak Ruslar bunu kabul etmemiştir.[8]

Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı açıktan düşmanlık gösterdiği ilk olay ise Osmanlının Lehistan seferine karar vermesi ile ortaya çıkmıştır. Rus Çarı Osmanlı Devleti'ne seferin iptal edilmesi için yazdığı mektupta tüm Hristiyan Dünyası ve İran'ı Osmanlı Devleti üzerine yönlendireceği şeklide tehditlerde bulunmuştur. Bu olay sonrasında Rusya, Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkabilecek güçte olduğunu düşünmüştür.[9]

Rusya ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen ilk savaş 1677 -1681 yıllarında gerçekleşmiş ve sonrasında Ruslar ile imzalanan ilk anlaşma olan Bahçesaray Anlaşması olmuştur.[10] Osmanlı Devleti bu antlaşma esnasında da Ruslar'ı muhatap

[4] Akdes Nimet Kurat , *Türkiye ve İdil Boyu*, TTK yayınları, Ankara,2011b, s.102.
[5] Emine Sonnur Özcan, *Asya'dan Afrika'ya Osmanlı'nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri,* TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı: 552, Kasım, 2013, s. 34–35.
[6] Kurat,*a.g.e.*,2011b,s.105.
[7] Kurat,*a.g.e.*,2011b,s.115.
[8]Nicholas V. Rıasonovsky, Mark D. Staınberk, *Rusya Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul,2016, s.180.Ayrıca Bkz. Kurat, a.g.e.2011a, s.7.
[9] Selim Hilmi Özkan, "XVII. Yüzyılın Sonları ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Rus ilişkileri ve Karadeniz'in Güvenliği Meselesi", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, (sayı: 14 Yaz,) 2007 s.48.
[10] Akdes Nimet Kurat, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar, , TTK yayınları, Ankara,2014, s.235.

olarak görmediği için anlaşma Kırım Hanı üzerinden gerçekleşmiştir. Bu anlaşma ile Dinyeper Nehri'nin solunda kalan kısım Osmanlı Devleti'ne kalmıştır.[11]

Osmanlı Devleti'nin II. Viyana Kuşatması'nda yenilmesi Ruslar'ın daha da cesaretlenmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin gücünün zirvesindeyken Viyana'da yenilmesi ile Avusturya, Venedik ve Lehistan Osmanlı Devleti'ne karşı Kutsal İttifak Bloğu oluşturmuştur. Ruslar, bu ittifaka Osmanlı Devleti ile savaşma nedeni olan Lehlerin teklifi ile dahil olmuştur. Lehler ezeli düşmanı olan Rusya'nın Kutsal İttifak'a dahil olması için Kiev ve Smolensk'teki Rus egemenlini kabul etmiştir.[12] Rusya Kutsal İttifak'ın gereği olarak 1687 ve 1689 yılları arasında Kırım'a iki defa sefer düzenlemişse de bunlarda başarılı olamamış ve mağlubiyetlerle geri çekilmek zorunda kalmıştır.[13]

Rusya içerideki karışıklıkları bitirip kalkınmasını başlattıktan sonra özellikle Petro döneminde başlayan politikaları ile kendi coğrafyasının imkansızlığını aşmaya karar vermiştir. Petro, kara devleti olan Rusya'nın doğal kaynaklar ve ticaret üzerinden elde ettiği zenginliği başka pazarlara ulaştırabilmesi için deniz bağlantısının olması gerektiğini düşünmüştür. Baltık Denizinde İsveç, Karadeniz'de de Osmanlı Devleti Rusya'nın sıcak denizlere inme politikasının önündeki engel olmuştur.[14] Petro sıcak denizlere inme politikasını hayata geçirmek için 1696'da Azak Kalesi'ne saldırarak kaleyi ele geçirmiştir. Petro Azak Kalesi'nden sonra Kerç Boğazı'nı ele geçirip Karadeniz'e inmeyi hedeflemiştir. Karadeniz'de hedefine ulaşabilmek için Avrupa'dan getirdiği ustalarla yeni tersaneler yaptırmış ve güçlü bir donanma hazırlığı içerisine girmiştir.[15]

Petro bir yandan kendi hazırlığını yaparken diğer taraftan da Avrupa'da müttefik arayışı içerisine girmiş. Bu yüzden 1697 ilkbaharında hazırlattığı elçilik heyeti ile birlikte İngiltere, Hollanda ve Fransa gibi çeşitli Avrupa ülkelerine seyahat düzenlemiştir. Seyahatin gerçekleşmiş olduğu dönemde İngiltere ve Hollanda Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında gerçekleşecek bir barışın zeminini

[11]İlyas Topsakal, "Tarihi Süreçte Türkiye – Rusya İlişkileri", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* cilt: III, (sayı:2,Sonbahar), 2016, s.36.
[12] Kurat, *a.g.e.*, 2011a, s.11.
[13] Topsakal, *a.g.e.*, s.37.
[14] Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi :1789-1914*, Timaş Yayınevi, İstanbul 2014 a, s.50.
[15]Kurat, *a.g.e.,* 2014,s.254.

hazırladığı için Rusya'ya istediği desteği vermemiştir. Fransa'da henüz Osmanlı Devleti ile karşı karşıya gelmediğinden Petro çıkmış olduğu bu seyahatten eli boş dönmüştür.[16]

Petro'nun Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak seyahatindeyken, Kutsal İttifak üyesi olan devletlerden Avusturya, Venedik ve Lehistan heyetleri Osmanlı Devleti ile barış görüşmeleri için masaya oturmuştur. İttifak görüşmelerinden istediği sonucu alamayan Rusya, Osmanlı Devleti ile yapılan anlaşmanın dışında kalmamak için 1699'da Karlofça Anlaşması'na dahil olmuştur.[17] Uzun süren anlaşma toplantıları süresince Ruslar Osmanlı heyetinden Azak Kalesi'nin boşaltılmasını ve ellerinde olmadığı halde Kerç Boğazı'nın Rusya'ya bırakılmasını istemiştir. Osmanlı heyeti ise Rusya'nın isteklerine şiddetle karşı çıkmıştır. Rus heyeti özellikle Avusturya heyetinin ısrarlarına rağmen anlaşmayı kabul etmemiştir. Anlaşmadan istediği sonucu alamayacağını gören Rus elçisi imza yetkisinin olmadığını ileri sürerek anlaşmayı imzalayamayacağını beyan etmiştir. Avusturya, Venedik ve Lehistan'la barış anlaşması imzalanmasına rağmen Rusya ile kalıcı barışın tesisine kadarki sürede geçici bir barış imzalanmıştır.[18]

Petro'nun ittifak için çıktığı seyahatten eli boş dönmesinin ardından Karlofça Anlaşması'ndan da istediğini alamayan Rusya, Osmanlı Devleti karşısında yalnız kalmıştır. Petro yalnız başına Osmanlı karşısında ideallerine ulaşamayacağını anlayarak yönünü İsveç'in Fin ve Riga Körfezleri 'ne çevirmiş, Osmanlı Devleti ile barış yapmaya karar vermiştir. Rusya Osmanlı Devleti ile birebir yapılacak bir anlaşmanın alt yapısı için İstanbul'a elçi göndermiştir.[19]

İstanbul'daki barış görüşmelerinde Rusya özellikle Karadeniz'deki isteklerini kabul ettirmek için elinden geleni yapmıştır. Sonraki süreçte emsal oluşturması için barış heyetini İstanbul'a bir savaş gemisi ile göndermiştir. Osmanlı Devlet adamları Rusya'nın bu cüretini başta kale almamışsa da sonraki süreçteki tavrına şiddetli tepki göstermiştir.[20] Rusya'nın Kerç Boğazı'nın kendisine verilmesi talebi şiddetli ve kesin bir dille reddedilmiş ve Karadeniz'de yabancı kayık bile görülmesine izin

[16] Kurat, *a.g.e.*, 2014,s. 255. Ayrıca Bkz. Rıasonovsky; Staınberk, *a.g.e.*, s.230.
[17] Topsakal, *a.g.e.*, s.37.
[18] Kurat, *a.g.e.*, 2014,s. 256.
[19] Rıasonovsky; Staınberk, a.g.e., 230.
[20] Özkan, *a.g.e.*, s. 50.

verilmeyeceği belirtilmiştir. Rusya'nın Osmanlı Devleti ile karşılıklı ilişki kurduğu ilk anlaşma olan İstanbul Antlaşması'nda Rusya, Karadeniz'de istediğini elde edemediyse de stratejik öneme sahip Azak Kalesi'ni elinde tutmuştur.[21]

Osmanlı Devleti başta muhatap olarak görmediği Ruslar'ın zaman içerisinde geldiği noktada tehdit oluşturabileceğinin farkına varmıştır. Baltacı Mehmet Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 1711 yılında Petro'nun ordusunu ablukaya almıştır.[22] Baltacı Mehmet Paşa Ruslar'a karşı avantajlı bir durumdayken Petro'nun barış teklifini kabul etmiş ve Purut Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Rusya, Azak Kalesi'ni tekrar Osmanlı Devleti'ne iade etmiş ve Osmanlı Devleti üzerinde o tarihe kadar ki bütün kazanımlarını kaybetmiştir.[23] Purut Savaşı Osmanlı Devleti'nin Ruslar karşısında hala güçlü olduğunu göstermekte ise de Ruslar'ın imhası yerine anlaşma yoluna gidilmesi ordudaki sorunların göstergesi olmuştur.

Purut Savaşı ile Osmanlı Devleti başarı kazanmışsa da bazı değerlendirmelere göre Rus problemini tamamen ortadan kaldırma fırsatını kaybetmiştir. Rusya Petro'nun isteği üzerine gerçekleşen Purut Anlaşması'nda tüm kazanımlarını kaybetse de ordusunu tamamen kaybetme tehlikesinden kurtulmuştur. Osmanlı Devleti ise Rus tehlikesini tamamen bertaraf etme fırsatını kaçırmıştır.[24]

Purut Savaşı'ndan sonra Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki sükunet 1736 yılında Rusya'nın Avusturya ile anlaşarak birlikte Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeleri ile sona ermiştir. Ruslar Kırım, Özi, Azak ve Hotin'e saldırmıştır. Avusturya'nın da Rusya'ya verdiği taahhüt doğrultusunda Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi Osmanlı Devleti'ni iki devletle savaşın içine sokmuştur.[25] Osmanlı Devleti bu mücadelede esas ağırlığı Avusturya cephesine vermiş ve üç yıl süren savaşın ardından imzalanan Belgrat Anlaşması ile Avusturya'dan daha önce kaybedilen topraklar geri alınmıştır.[26] Anlaşmanın Rusya ile olan kısmı ise Rusya işgal ettiği topraklardan geri çekilmiş, Azak Kalesi yıkılarak arazi tarafsız hale getirilmiş,

[21] İlber Ortaylı, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl ,* TTK Yay., Ankara 1992, s. 127.
[22] Topsakal, *a.g.e.,* s.38.
[23] Kurat *a.g.e*., 2011a,s.20.
[24] Kurat *a.g.e*., 2011a,s.21 Ayrıca, Purut savaşında Petro'nun yapmış olduğu hatalar ve Purut Anlaşmasının diplomatik yönleri hakkında Bkz. Rıasonovsky; Staınberk, a.g.e.,s.233.
[25] İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, IV.C.I.,TTK Yayınları., Ankara, 2011, s. 252–253.
[26] Uzunçarşılı, *a.g.e.,* s.292-293.

Ruslar'ın Karadeniz'de savaş ve ticaret gemileri bulundurmalarına izin verilmemiştir.[27] Ruslar Avusturya ile yaptığı ittifakla da Karadeniz'e inme hayallerine kavuşamamıştır.

Belgrat Anlaşması'nın ardından geçen süre içirişinde iki devlet arasında karşılıklı elçi gönderme kararı alınmış ve ilişkiler bu düzlemde karşılıklı rekabet şeklinde devam etmiştir.[28] Tekrardan bir savaşın başlaması ise Çar III. Petro'nun karısı II. Katerina'nın Rus Çariçesi olmasının ardından izlediği politikalar neticesinde patlak vermiştir.[29] Osmanlı'ya sığınmak için kaçan Leh mültecilerini takip eden Rus askerlerinin hem mültecileri hem de Müslüman halkı katletmeleri üzerine 1768'de III. Mustafa Rusya'ya savaş ilan etmiştir.[30] Uzun süren savaş sonrasında Osmanlı Devleti mağlup olmuş ve sonrasında Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti üzerine imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması Osmanlı Devleti için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Rusların başarısı olan Küçük Kaynarca Antlaşması ile ilişkilerdeki Osmanlı üstünlüğü sona ermiştir. Rusya'nın en büyük hedeflerinden biri olan Kırım üzerindeki Osmanlı himayesi sona ererek Kırım'ın bağımsızlığı ilan edilmiştir. Ruslar Dinyeper ve Dnestr Nehirleri arasında bulunan geniş araziyi alıp Kuban Nehri'ni sınır olarak belirlemiştir.[31]

Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra Rusya Kırım üzerindeki baskılarını arttırmaya başlamıştır. Osmanlı ile Rusya arasındaki Kırım meselesinden dolayı İngiltere ve Fransa aracılığıyla 1779 yılında aynalı kavak anlaşması imzalanmıştır.[32] Bu anlaşmada da Kırım'ın bağımsızlığı vurgusu yapılarak Osmanlı Devleti'nin Kırım üzerindeki hakimiyeti giderek azalmıştır.[33] Rusya başta bağımsızlığını tanıyarak, Osmanlı Devleti'nin etkinliğini kırmaya çalıştığı Kırım'ı 1783 yılında işgal etmiştir.[34] Osmanlı Devleti Rusya'nın Kırım'ı işgal etmesine başta büyük bir

[27] Erhan Afyoncu, *Yüz Soruda Osmanlı İmparatorluğu,* C. IV, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 64.
[28] Namık Sinan Turan, "*18. Yüzyılda Osmanlı Elçilerinin Rusya Sefaretnameleri ve Rusya'nın Tasviri",* Türk Rus İlişkileri Üzerine Makaleler, (ed. Yeliz Okay), Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s. 32.
[29] Uzunçarşılı, *a.g.e.,* s.356–358.
[30] Kurat, *a.g.e.,* 2014,s.310.
[31] Rıasonovsky, Staınberk, a.g.e., 276.
[32] Mehmet Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1998, s. 94.
[33] Uzunçarşılı, *a.g.e.,* s.452.
[34] Uzunçarşılı, *a.g.e.,* s. 490.

tepki göstermemiştir. Ancak sonraki süreçte Rusya'nın güneye inme tehlikesinin önüne geçmek için 1787 yılında Rusya'ya tekrar savaş ilan etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya açtığı savaşta Rusya'nın yanında Avusturya da savaşa dahil olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaş ilanının en önemli sebebi Kırım'ı geri alarak Rusya'yı Küçük Kaynarca öncesi sınırlarına geri çekebilme düşüncesi olmuştur.[35] Katerina ise bu savaşla Osmanlı Devleti'ni tarih sahnesinden silip Karadeniz'de hakimiyet kurmak, Balkanlar'da kendi tebaasını oluşturup İstanbul'da kendisinin desteklediği bir Yunan devleti kurmak düşüncesi ile hareket etmiştir.[36] Osmanlı Devleti Ruslar'a karşı İsveç ve Prusya'dan yardım istemiş ve ittifak anlaşması yapılmışsa da Fransız İhtilali sebebiyle ittifak beklenen sonucu verememiştir.[37] Osmanlı Devleti tek başına kaldığı savaşta beklediği başarıyı elde edememiştir. Bu savaş sonrasında 1792 yılında Yaş Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı Devleti'nin yenilgisinin ardından imzalanan Yaş Antlaşması'nın şartları da Osmanlı Devleti için ağır olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaş sebeplerinden olan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın şartları aynı şekilde yürürlükte kalmıştır. Rusya, Karadeniz'in kuzeyine tamamen hakim olmuştur.[38] Ayrıca bu savaş Rus askeri yapısının ne kadar kaliteli ve gelişmiş olduğunu gösterirken yeniçerilerden oluşan Osmanlı Ordusu'nun düzensiz ve başıboş olduğunu göstermiştir. Yaş Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Ordusu'ndaki bozulmaların ortaya çıktığı ve düzenin bozulduğu görülmüştür. III. Selim bu bozulmaları görerek yeniçeri ocağını kapatmayı denemişse de başarılı olamamıştır.[39]

Osmanlı Devleti bir taraftan ordunun sorunları ile uğraşırken diğer taraftan da toplumsal karışıklıklarla uğraşmıştır. Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçilik akımı çok uluslu yapıya sahip olan Osmanlı Devletini de vurmuştur. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı yürüttüğü politikalarında önemli bir yer tutan Hristiyan tebaanın durumu milliyetçilik akımı ile farklı bir boyut kazanmıştır. Rusya

[35] Kurat a.g.e., 2011a, s.37.
[36] Rıasonovsky, Staınberk, *a.g.e.*, s.277.
[37] Topsakal, *a.g.e.*, s.42.
[38] Rıasonovsky, Staınberk, *a.g.e.*, s.277.
[39] Topsakal, *a.g.e.*, s.43

Hristiyan ve Slavları bahane ederek Osmanlı Devleti'nin iç işlerine sürekli müdahalelerde bulunmuştur.[40]

Rusya, İngiltere ve Fransa'nın oluşturduğu ittifak Osmanlı Devleti'nin iç sorunu olan Mora ve Yunan isyanlarını Avrupa'nın meselesi haline getirmiştir. Rusya bir yandan Balkanlar'daki Hristiyan ve Slav halklarını kışkırtırken diğer taraftan da Osmanlı Ordusu'nu taciz etmek için Navarin'de Osmanlı donanmasını yakmıştır.[41] Rusya Osmanlı Devleti'nin donanmasının büyük çoğunluğunu kaybetmesini fırsat bilip savaş ilan ederek batıda Edirne'yi doğuda da Ahıska, Kars, Erzurum ve Bayburt'u işgal etmiştir.[42] Savaşı bitiren Edirne Antlaşması ile sınır yine Purut Nehri olacak ancak Eflak – Boğdan ve Sırbistan'ın imtiyazları artırılmıştır. Ayrıca Edirne Antlaşması ile Yunanistan'a tam bağımsızlık verilmiş ve Rusya'ya yüklü miktarda tazminat ödenmesine karar verilmiştir.[43]

Osmanlı Devleti ağır kayıplarla da olsa Rus tehlikesinden kurtulmuş ancak sonrasında kendi içerisinde büyük bir sorunla karşılaşmıştır. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyan etmesi Osmanlı Devleti'ni zora sokmuştur. Mehmet Ali Paşa Suriye Valiliği'ni kabul etmeyerek ordusu ile Kütahya'ya kadar gelmiştir.[44] Osmanlı Devleti'nin zor durumlarını fırsat olarak değerlendiren Rusya bu meselede Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. II. Mahmut devletin içine düştüğü bu zor durumdan kurtulabilmek için mecburen en büyük düşmanı Rusya ile ittifak yapmak zorunda kalmıştır.[45] Hünkar İskelesi Antlaşması ile sağlanan ittifakla Rusya, Osmanlı Devleti'ne askeri ve mali destek sözü vermiş, Osmanlı Devleti ise savaş durumunda boğazları diğer devletlere kapatmayı vadetmiştir. Osmanlı ile Rusya arasındaki bu strateji değişikliği Mısır meselesini Avrupa'nın konusu haline getirmiştir. Avrupalı Devletler boğazlarda Rusya'ya verilen imtiyazlara karşı çıkmış ve Londra Konferansı ile Boğazlar, uluslararası bir statüye geçmiştir.

İttifak sonrası oluşan sakin dönem 1853 Kırım Savaşı ile sona ermiştir. Ruslar I. Nikola dönemiyle Avrupa siyasetinde aktif rol üstlenmiştir. Rusya bu dönemde

[40] Halil İnalcık, *Osmanlı ve Modern Türkiye Araştırmalar*, Timaş Yayınevi, İstanbul,2013, s.215
[41] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih;1789-2001*, Der Yayınevi, İstanbul,2006, s.161.
[42] Kurat, *a.g.e.*2011a, s. 54-59.
[43] Armaoğlu, (2014a), s. 278-280.
[44] Topsakal, *a.g.e.*, s.44.
[45] A.B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı Rus Savaşları*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009,s.348.

Osmanlı Devleti'ni hasta adam olarak görmüş ve İngiltere'ye Osmanlı Devleti'ni paylaşmayı teklif etmiştir. Bölgedeki dengeleri gözeten ve Rusya'nın güçlenmesini istemeyen İngiltere bu teklifi reddetmiştir.[46] Rusya Osmanlı sınırı içerisinde bulunan Hristiyan alemi için kutsal sayılan yerlerin bakımı konusunda imtiyazlar istemiş ve olumsuz cevap almasını bahane ederek Eflak ve Boğdan'ı işgal etmiştir. Rusya'nın savaş ilanı Avrupa'da hemen karşılığını bulmuştur.[47] Rusya'nın güçlenerek dengeleri değiştirmesini istemeyen İngiltere ve kutsal mekanlar konusunda Rusya ile sorun yaşayan Fransa bu savaşta Osmanlı Devleti'nin yanında yer almıştır. Milli birliğini kurmak için İngiltere ve Fransa'nın desteğini almak isteyen Piyomente de bu savaşta Osmanlı Devleti'ni yanında yer almıştır. Osmanlı Devleti müttefiklerinin de desteğini alarak Rusya'yı yenilgiye uğratmıştır.[48]

Kırım Savaşı sonrasında imzalanan Paris Antlaşması ile Küçük Kaynarca Anlaşması'nın şartları kaldırılmış, Karadeniz silahsız ve tarafsız bir hale getirilmiş, Rusya'nın Eflak ve Boğdan üzerindeki himayesi sona ermiştir.[49]

Kırım yenilgisinin ardında Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 21 yıllık savaşsız bir dönem oluşmuştur. Müttefikler karşısında aldığı ağır yenilgiyle Balkanlar'da ve Kafkaslar'da istediğini alamayan Rusya savaşsız geçen bu süreçte boş durmamıştır. Ortodoks Hristiyanlar üzerindeki nüfuzunu kullanarak Osmanlı Devleti'ni karıştırmaya devam etmiştir. Rusya'nın etkisi ile 1857 yılında Eflak - Boğdan Romanya adı altında birleştirilmiştir. Romanya'dan sonra 1875'te Hersek'te başlayan olayları da kışkırtarak Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hakimiyetini iyice zayıflatmıştır.[50]

Rusya Balkanlar'daki karışıklıkları bahane ederek Kırım Savaşı'ndaki yenilgisinin intikamı için 1877 yılında Osmanlı Devleti'ni doğudan ve batıdan işgal etmiştir. Tarihe 93 Harbi olarak geçen bu savaşta Ruslar Edirne'yi işgal etmiş İstanbul'da Çatalca'ya kadar gelmiştir. Doğuda ise Kars ve Erzurum düşmüştür. Osmanlı Devleti'nin ağır yenilgisi ile sonuçlanan bu savaş Ayestefonos Antlaşması ile sona

[46] Kurat, a.g.e., (2011a),s. 71.
[47] Şirokorad, *a.g.e.*,354.
[48] Yerasimos Stefanos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tazimattan I. Dünya Savaşına,* Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s.53.
[49] Kurat, a.g.e., 2011a,s. 74.
[50] Kurat, a.g.e., 2011a,s. 75.

ermiştir. Ayestefonos Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Kafkaslar'daki topraklarını kaybettiği kabul edilmiştir.[51] Şartları ağır olan Ayestefonos Anlaşması'yla Rusya'nın Osmanlı mirasına sahip olması Avrupalı devletlerin işine gelmemiştir. İngiltere ve Avusturya Berlin Konferansını düzenleyerek Ruslar'ın Balkanlar ve Orta Avrupa'ya hükmetmesine karşı çıkmıştır. Berlin Konferansı ile Romanya Sırbistan ve Karadağ'ın bağımsızlığı ilan edilmiş Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakılmıştır.[52]

Osmanlı Devleti'nin, valisi ile eş değer tuttuğu Rusya tarihi süreç içerisinde güçlenmiş ve Osmanlı Devleti'ni yok etme hedefleri ile hareket edebilecek duruma gelmiştir. 93 Harbi, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki hedeflerine en yakın olduğu durum olmuştur. Balkanlar'da yıllarca Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunan Rusya'nın Kars, Ardahan ve Batum'u ele geçirmesi Anadolu üzerinde de stratejik yer tutmasını sağlamıştır. Rusya Osmanlı Devleti için hem batıda hem de doğuda büyük bir tehdit haline gelmiştir.

Rusya, coğrafyasının kısıtlılıklarından kurtulma ve sıcak denizlere inme politikasının önündeki en büyük engel olan Osmanlı üzerindeki hedeflerinde zaman içerisinde çok büyük yol kat etmiştir. XV. yüzyıldan sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nin en fazla savaş yaptığı ülke olan Rusya Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte de en büyük düşmanı durumunda olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi ile birlikte ilk olarak Kafkas Cephesi'nin açılmasını sağlayan nedenler bu süreç içerisinde olgunlaşmıştır.

Kars, Ardahan ve Batum'un Rusların eline geçmesi Osmanlı Devleti açısından hazmedilemeyen bir durum olmuştur. Osmanlı Devleti'ni savaşa sürükleyen süreç içerisinde Osmanlı devlet adamlarının bir çoğunda 93 Harbi'yle kaybedilen toprakların geri alınması düşüncesi olmuştur. Özellikle Baş Komutan Vekili Enver Paşa, Rusya'nın Kafkasya üzerindeki hakimiyetinden ziyadesi ile rahatsızlık duymuş ve Rusya'yı Kafkasya'dan atmayı hedeflemiştir.

[51] Armaoğlu, a.g.e.,2014a, s.516.
[52] Hakkı Yapıcı, *1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011, s.194.

Osmanlı Ordusu'nun Kafkas Cephesi'nde istediği başarıyı elde edememesi ve Ruslar karşısında ağır zayiatlar vermesi Ruslar'ın bölgedeki alanını genişletmesine yol açmıştır. Sarıkamış faciası ile Osmanlı Ordusu ağır kayıplar vermiş ve bu hadiseden sonra Ruslar hedefini Anadolu içlerine çevirmiştir. Ruslar karadan ve denizden Anadolu'nun doğusunu ele geçirmek için harekete geçmiştir. Sarıkamış'tan sonra Erzurum'a yönelen Rus Ordusu Karadeniz üzerinden de Trabzon'u işgal etmiştir.

Erzurum ve Trabzon hattı arasında kalan bölümü de kısa süre içerisinde ele geçireceğini düşünen Ruslar Bayburt ve Aşkale arasında bulunan Kop Dağı geçidinde beklemedikleri bir direnişle karşılaşmıştır. Bayburt'ta bulunan Kop ve Çoruh cephesi birlikleri yaklaşık dört buçuk ay Ruslara bölgeden geçit vermemiş ve ağır zayiatlar verdirmiştir. Kop ve Çoruh cephesi civarında gerçekleşen savaşlarla Ruslar'ın harekat planları bozulmuş ve Anadolu'dan İstanbul'a planladıkları hat gerçekleşmemiştir.

BÖLÜM 1

1. DÜNYA SAVAŞI

Tarih boyunca dünya toplumlarının kaderini değiştiren birçok hadise cereyan etmiştir. Bu hadiselerin birçoğu esas etkisini kendi coğrafyası ve çevresi üzerinde göstermiştir. Bu durumun en önemli sebebi ise iletişim ve ulaşım tekniklerinin kısıtlılığı olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde bu alanlarda gerçekleşen yenilikler ve keşifler dünya toplumlarının birbirleri ile daha geniş bir alanda temas kurmalarına ve rekabet etmelerine sebep olmuştur. I. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında cereyan eden olaylar silsilesi bu durumun en büyük örneklerinden biri olmuştur.

Avrupa'daki siyasi ve ekonomik çekişmelerin ulaşabildiği son raddede dünyanın büyük bölümünü kapsayan I. Dünya Savaşı kendini göstermiştir. Avrupa coğrafyası defalarca savaşa sahne olmuştur ancak I. Dünya Savaşı tarihte görülmemiş bir genişliğe ve kalabalığa ulaşan bir savaş olmuştur.[53] Avrupa'yı dünyanın büyük bir bölümünün kaderini değiştirecek seviyeye getiren sürecin temelleri ise çok uzun yıllar öncesinde atılmıştır.

1.1. 1.Dünya Savaşı'nın Sebepleri

1.1.1. Sömürgecilik Faaliyetleri

XV. yy' ın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin klasik dünya ticaret yollarının tam ortasında güçlü bir devlet olarak varlık göstermesi Avrupa Devletleri'ni yeni bir yol aramaya mecbur bırakmıştır. Avrupa ve Asya arasında büyük bir dev gibi duran Osmanlı gerçeği Avrupalı kaşifleri bilinmeyeni aramaya mecbur bırakmıştır.[54] I. Dünya Savaşı bu arayış ve keşif sürecinin içerisine bir şekilde dahil olan Avrupa Devletleri'nin gelişim ve rekabetlerinin ulaşabildiği son nokta olmuştur.

Kristof Kolomb'un yeni yollardan Hindistan'a ulaşabilmek için çıkmış olduğu yolculuk sonrasında farkında olmadan Amerika Kıtası'nın keşfedilmesi hem Avrupa hem de dünya tarihi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur.[55] Keşfedilen yeni kıtanın yer altı ve yer üstü tüm zenginlikleri Avrupalı Devletler için büyük bir lütuf

[53] Jay Winter , *I.Dünya Savaşı ve20.Yüzyıl*,İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.4
[54] Stephen J. Lee, *Avrupa Tarihinden Kesitler 1497-1789*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2012, s.83.
[55] J.M. Roberts, *Avrupa Tarihi*, İnkılap Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2015, s.280.

olmuştur. Başta İspanya ve Portekiz ile başlayan sömürgecilik faaliyetleri Hollanda, İngiltere ve Fransa'nın da dahil olması ile Avrupa'da geniş bir katılıma ulaşmıştır.[56]

İspanya ve Portekiz Kraliyetleri'nin başlattıkları keşif ve sömürgecilik döneminde Amerika Kıtası, Afrika Kıtası ve Uzakdoğu'da Hindistan'a kadar büyük bir alanı sömürgeleri haline getirmiştir.[57]Bir müddet İspanya ve Portekiz rekabeti ile devam eden sömürgecilik faaliyetlerine XVII. yüzyılda İngiltere, Hollanda ve Fransa da dahil olmuştur. Bu tarihten sonra da İspanya ve Portekiz sömürgecilik yarışında bu devletlerin çok gerisinde kalmıştır.[58]

İngiltere, Hollanda ve Fransa'nın sömürgecilik faaliyetleri devlet desteği altında şirket burjuvazisi eli ile gerçekleşmiştir. Bu üç devletin himayesi altındaki şirketler kendi donanma ve ordularına sahip oldukları gibi savaş ve barış yaparak gittikleri toprakları kendi adlarına ele geçirmiştir.[59] Dünyanın geri kalanını sömürgeleştirmek üzerine kurulan bu yeni düzenle Avrupa'daki güç unsuru ve dengesi tamamen değişmiştir.[60] XX. yüzyılın başlarına gelindiğinde Dünya Savaşı'nı hazırlayan birçok etken de sömürgecilik faaliyetlerinin oluşturduğu rekabet ortamı ile olgunlaşmıştır.

1.1.2. Sanayi Devrimi

İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi ülkelerin sömürgelerden elde edilen zenginliklerle ekonomilerinde çok büyük gelişmeler meydana gelmiştir. Ekonomik olarak refaha erdikten sonra üretim faaliyetlerine bakış açıları ve üretim şekilleri değişmiştir. Sömürgecilikten elde edilen zenginlik Avrupa'nın refah seviyesini yükselttikçe insanların düşünce ve imkanlarında da değişikliklere yol açmıştır. Aslında sömürgecilik faaliyetlerinden elde edilen başarılar Avrupalıyı yalnızca zenginleştirmemiş öz güvenini de artırmıştır.[61] Yüzyıllar boyunca çiniden el sanatlarına estetik ve kaliteli ürünlere sahip olabilmek için birçok sanayi ve ticaret ürünlerinde Doğu'nun ürünlerini satın alarak ihtiyaçlarını karşılayan Avrupalı, doğuya muhtaçlığına son vermek için kendi üretimini sağlaması gerektiğini

[56] Marc Ferro, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi,* İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 101.
[57] Lee, *a.g.e.,* s.131.
[58] Haluk Ulman*, Birinci Dünya Savaşına Giden Yol,* İmge Kitabevi, Ankara,2002,s.60.
[59] Ulman, *a.g.e.,* s.60- 65.
[60] Bayram Kodaman, *II. Meşritiyet Dönemi :1908-1914*,Türkler, C. XIII, Ankara, 2002, s.166.
[61] Yeliseyeva, *a.g.e.,* s.154.

düşünmeye başlamıştır. Üretim kabiliyetinin yalnızca doğululara ait olmadığını, kendilerinin de kaliteli ürünler üretebileceğine inanan ilk ülke İngiltere olmuştur.[62]

İngiltere gelişen ekonomisiyle sanayi hamlesine diğer Avrupa ülkelerinden önde başlamıştır. İlk dönemlerde askeri sanayi ekseninde sanayisini geliştiren İngiltere'de silah ve üniforma üretimine yönelik sanayi faaliyetleri önemli bir yer tutmuştur.[63]Bu durum İngiliz sanayisinde tekstil, demir, metal işleme gibi sektörlerin canlanmasını sağlamıştır. İlk olarak pamuklu dokumalarla ve buna bağlı tarım üretimiyle başlayarak büyük dokuma tezgahları fabrikalara dönüşmüştür.[64] İngiltere'de 1624 yılında Tekeller Yasası'nın çıkması üretime katılımın geniş kitlelere ulaşmasını ve aynı zamanda İngiltere'de yeni icatların ve üretim faaliyetlerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.[65] Tarımdan ulaşıma birçok alanda teknolojik atılımlar yapılmıştır. Tarım ve tarıma dayalı sanayi ilk dönem İngiliz sanayiciliğinde önemli bir yer tutmuştur; pamuklu dokuma sanayisi büyük atılımlar yapmaya başlamıştır. Bu nedenle de ilk dönem dokuma sanayileri tarım alanlarına yakın yerlerde faaliyet göstermiştir. Tarıma dayalı sanayinin artması doğal olarak hammadde ihtiyacını da doğuracağından tarımda da verimin artması gerekmiştir. Bu sebeple tarımda klasik anlamda elle üretim devri kapanmış ve makineleşmeye gidilmiştir. Bunun yanında tohum ve daha fazla verim alınması gibi hususlar üzerine çalışmalar yapılmıştır.[66]

İngiltere'nin sanayi alanındaki bu hamlesi kısa zamanda Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'dan Japonya'ya kadar birçok ülkeyi etkilemiştir. Bu sebeple de üretim ve pazarlamadaki yeni dönem özellikle Batı Avrupa'da önemli bir yer almıştır. Daha fazla üretim ve daha fazla tüketim, buna bağlı olarak da daha fazla hammadde gerekmiştir. Sömürgeler hammadde ihtiyacının karşılanmasında önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu da sömürgecilik yarışlarını daha kıymetli ve sert hale getirmiştir.[67] Artan üretim ürünlerinin pazarlanması ve tüketilmesi hususu da yine sömürgeler üzerinden sağlanmıştır. Sömürgelerin haricinde direk olarak sömürge yapamadığı ama ekonomik ve teknolojik gücüyle etki kurabildiği ülkeler de Avrupa'nın gözünde birer

[62] Ferro, *a.g.e.,*s.339.
[63]Nuri Erkin Başer, *I. Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişmenin Rolü,* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011, s.111.
[64] Yeliseyeva, *a.g.e.,* s.29.
[65] Başer, *a.g.e.,* s.12.
[66] Başer, *a.g.e.,* s.7.
[67] Oral Sander, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.231.

pazar olmuştur. Bu pazarlardan biri de Osmanlı İmparatorluğu'dur. Aslında iki yüz yıl öncesinde Avrupa'nın en güçlü ekonomisine sahip olan Osmanlı ekonomisi bu dönemde bile kendine yetebilecek durumda iken Avrupa ile yapılan ticari faaliyetler ve anlaşmalar neticesinde Avrupa'nın açık pazarı halini almıştır.[68]

Sanayi Devrimi Avrupa'da birçok alanda etkisini göstermiştir. Büyük topraklara sahip olmak güç belirtisi iken seri üretim sisteminin yaygınlaşması ile güçlü bir ticaret ve endüstri burjuvazisi ortaya çıkmıştır. Büyük sanayi bölgeleri şehirlerin oluşumunu ve gelişimini etkilemiştir. Kırsaldan şehirlere hızlı bir göç olmasına sebep olmuştur. Bu durum burjuvazinin yanında büyük bir işçi sınıfını da ortaya çıkarmıştır.[69] Avrupa'da meydana gelen toplumsal olayların birçoğu Sanayi Devrimi'nin oluşturduğu toplumsal yapının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

1.1.3. Fransız İhtilali

Sanayi alanında gerçekleşen gelişmelerin doğal sonucu toplumsal yapılarda meydana gelen değişmeler olmuştur. Sanayi Devrimi ile köylerden kentlere büyük çaplı göçler meydana gelmiştir.[70] Kentlere gelenler geçimlerini fabrika ve sanayi tesislerinden sağlamaya başlamış ve böylece bir işçi sınıfı oluşmuştur. Eskiden toprak sahipleri için çalışan halk artık burjuva için şehirlerde fabrikalarda çalışmaya başlamıştır.[71] Her ne kadar halkın çoğunluğunu istihdam eden ve bu şekilde büyük zenginliklere sahip olan bir burjuva sınıfı oluşmuş olsa da krallık ve soylu sınıfı nazarında 1789 yılına kadar burjuva sınıfının da işçi sınıfından farklı bir yeri olmamıştır. İşçi sınıfı ve burjuva bir araya gelerek monarşiye karşı ayaklanmış ve Fransız İhtilali'nin gerçekleşmesiyle Avrupa'da artık kökten bir değişimin fitili ateşlenmiştir.[72]

Fransız İhtilali uzun bir gelişim sürecinin sonucu olmakla birlikte sonrasında meydana gelen büyük değişimlerinde sebebi olmuştur. Fransa'nın uzun yıllar süren savaşlarda başarılar elde edememesi Fransa'da ekonomik sorunlara yol açmıştır.[73]

---

[68] Ulman, *a.g.e.,* s.19.
[69] Susan Wise Bauer, *Dünya Tarihi: Yeni Çağ,* Say Yayınları, İstanbul, 2015,s.277.
[70] William H. Mcneill, *Dünya Tarihi*, İmge Kitabevi,Ankara,2002 s.646.
[71] Baur, *a.g.e.*,s. 278, Ayrıca Sanayi devriminin toplumsal sonuçları için Bkz. Mcneill ,a.g.e., s.646.
[72] Baur, *a.g.e.,* s. 231.
[73] Mcneill, *a.g.e.,* s.658.

Bununla birlikte gelişen süreç içerisinde şekillenen yeni toplumsal sınıfların yaşamış olduğu sorunlar görmezden gelinmiş ve giderilmemiştir.[74]

Özellikle üretim ve ticaret alanının önemli bir öğesi olan burjuva sınıfı ile soylu sınıfı arasındaki husumet Fransız İhtilali'nin en önemli tetikleyicilerinden biri olmuştur. Ekonomideki kötü gidişat ve sınıflar arası çekişmeler burjuva sınıfı ile soylu sınıfının birlikte hareket etmelerini sağlamıştır.[75] Köylü sınıfının desteğini alan Fransız burjuvası ihtilal sonrasında monarşiyi yönetimden uzaklaştırarak istediğini almıştır. Fransız İhtilali halk tabanında çok büyük değişiklikler yapmamışsa da burjuva ve elit sınıf için önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Fransız İhtilali başlangıcında Fransa'nın iç meselesi gibi görünse de sonrasında ortaya çıkardığı fikirlerle birçok toplumun kaderini değiştirmiştir. Ortaya çıkardığı fikir akımları ile özellikle Osmanlı Devleti, Avusturya - Macaristan ve Rusya gibi çok uluslu devletleri tehdit etmiştir. Devrim karşıtlarının yardım taleplerini kabul eden Katerina, Polonya meselesi, İsveç ve Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu savaşlardan dolayı ihtilal karşıtlarını askeri olarak destekleyememiştir. Ancak ihtilal karşıtlarını parasal olarak desteklemiştir.[76] Avusturya ise destek vermek yerine Fransa'daki karışıklığı fırsat bilerek Fransa'ya savaş ilan etmiş ve böylece 26 yıl sürecek bir savaşa girilmiştir.[77]

Osmanlı Devleti ise bu durumu Avrupa toplumunun bir sorunu olduğunu ve bunun kendisine sıçramayacağını düşünmüştür. Oysa ki bir yandan devrim karşıtlarına yardım eden Rusya sonraki süreçte ihtilal sonrası ortaya çıkan milliyetçilik fikrini kendisi gibi çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmıştır. Avrupa'da olup bitenlerin yeteri kadar farkında olmayan Osmanlı Devlet adamları Fransız İhtilali sonrasında oluşan gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne etki etmeyeceğini düşünmüştür. Hatta Fransız İhtilali'nin en belirgin sonuçlarından biri olan Meşrutiyetin Osmanlı Devleti içerisindeki tüm ulusları kaynaştırıp, barış, huzur ve özgürlük getireceğine inanılmıştır.[78]

---

[74] Lee, *a.g.e.*,s.13.
[75] Şerif Mardin*, İdeoloji,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.155.
[76] Rıasonovsky, Staınberk, *a.g.e.*, s.275.
[77] Mcneill, *a.g.e.*, s.661.
[78] T.G.Fraser, *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu: Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Yeni Türkiye, Arap Milliyetçiliği, Siyonizm ve Günümüzü hazırlayan Süreç,* Remzi Kitabevi,İstanbul,2011,s.17.

Fransız İhtilali Avrupa siyasi ve sosyal hayatı açısından büyük dönüşümlere sebep olmuştur. İhtilal sonrası ortaya çıkan milliyetçilik akımı Avrupa'da kendi sınırlarına kavuşamamış birçok ulusun bağımsızlık mücadelesi için ilham kaynağı olmuştur. Özellikle 1797'den sonra Fransa'nın başına geçen Napolyon Bonapart'ın savaştığı devletlerdeki farklı milletleri kışkırtması milliyetçilik akımının yayılmasını sağlamıştır.[79]

1.1.4. Almanya ve İtalya'nın Milli Birliklerini Sağlaması

Milliyetçilik akımının Avrupa tarihi açısından en önemli etkisi hiç şüphesiz İtalya ve Almanya'nın milli birliklerini kurmaları olmuştur.[80] İtalya, Fransa'nın da desteğini alarak 1859 yılında Avusturya'yı yenmesinin ardından kendi parlamentosunu kurarak milli birliğini oluşturmuştur.[81] Almanya ise milli birliğini 1871'deki Prusya ve Fransa arasında gerçekleşen Sedan Savaşı'nın Fransa'nın yenilgisi ile sonuçlanmasının ardından oluşturmuştur. Alman prenslikleri Prusya Kralı I. Wilhem' in etrafında toplanarak anlaşmıştır.[82]

Almanya'nın milli birliğini kurduktan sonra Avrupa siyasetine güçlü bir giriş yapması bölgedeki dengeleri değiştirmiştir. Almanya bir yandan kurmuş olduğu birliği sağlam temeller üzerine oturtmaya çalışırken diğer taraftan da dış siyasette güçlü bir aktör olma çabası içerisine girmiştir.[83] Alman milli birliğinin oluşmasını sağlayan en önemli faktör Almanya'nın dışarıda kazandığı başarılar olmuştur. Danimarka, Avusturya ve Fransa karşısında kazanılan zaferler birliğe dahil olmayan diğer Alman Devletleri'ni de Alman birliği altında toplanmaya mecbur bırakmıştır.[84]

Almanya milli birliğini sağladıktan sonra kısa süre içerisinde kendi Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmiştir. Almanya diğer rakiplerinden geç başlatmış olduğu sanayi faaliyetlerinde kısa süre içerisinde büyük başarılar göstermiştir. Almanlar demir üretiminden boya üretimine birçok alanda büyük atılımlar gerçekleştirmiştir. Sanayi faaliyetlerini desteklemek için olmazsa olmaz olan enerji sektörü de

[79] Ulman, *a.g.e.,* s.40
[80] Fahir Armaoğlu, *20.YüzYıl Siyasi Tarihi:1914-1995,* Timaş Yayınevi, İstanbul, 2014b, s. 25.
[81] Uçarol, *a.g.e.,* s.236.
[82] Sander,*a.g.e.,* s.222. Ayrıca Bkz. Armaoğlu *a.g.e.*,2014b, s.28
[83] Mücahit Özçelik, *Türk Basınında Osmanlı Devletinin birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci,* Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.5
[84] Ulman, *a.g.e.,* s52.

Almanların başarılı olduğu alanlardan biri olmuştur. Alman şirketleri XIX. yüzyılın başlarında dünya kömür piyasasını belirleyecek duruma gelmiştir.[85] Almanya'nın enerji politikalarından en büyük zararı hiç şüphesiz Fransa görmüştür. Fransa'nın zengin kömür yataklarıyla ünlü bölgesi Alsas Loren'inin Almanlar tarafından işgal edilmesi ve sonrasında Fransa'nın ödediği yüklü tazminatlar Fransız ekonomisini zor duruma sokmuştur.[86]

Almanya ile İtalya sömürge ve pazar yarışının içerisine dahil olduğunda kendileri için çok fazla boş alan kalmamıştır. Bu yüzden sürece sonradan dahil olan bu iki devlet diğer rakiplerinin sömürge ve pazarına yönelmeye mecbur kalmıştır.[87] Özellikle Almanya'nın sömürge ve pazar alanlarındaki hamleleri başta Fransa olmak üzere İngiltere ve Rusya'nın hoşuna gitmemiştir.[88] İtalya'nın Osmanlı Afrika'sına yönelmesi ve Almanya'nın Osmanlı Devleti ile geliştirdiği ilişkiler rekabeti Osmanlı coğrafyasına çekmiştir. Boğazlar ve Osmanlı coğrafyasındaki zengin petrol yataklarından faydalanmak Avrupalı büyük devlerin hedefi haline gelmiştir.[89] Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı ve sonrasındaki durumunu belirleyen en önemli unsur da bu olmuştur.

1.1.5. Avrupa'da İttifakların Oluşması

Kendi coğrafyalarının çok uzağında rekabet içerisinde olan Avrupalılar, gerek Avrupa'da gerekse Avrupa'nın çok ötesinde kozlarını defalarca paylaşmıştır. Ancak Almanya ve İtalya'nın sonradan bu sürece dahil olması Avrupa içerisindeki dengeleri daha da karmaşık bir hale getirmiştir. Almanya Bismarck döneminde izlemiş olduğu siyasetle Avrupa'da üstün bir diplomasiye sahip olmuştur. Bismarck'ın dış siyaseti Almanya'nın çevresinde oluşan İttifak Bloğunun da temellerini oluşturmuştur.[90]

Bismarck'ın özellikle Fransa'yı yalnızlaştırmak üzerine kurduğu politika alman dış siyasetinde önemli bir yer tutmuştur. Bismarck Sedan savaşında ağır bir yenilgiye uğrattığı Fransa'nın bir intikam savaşı peşinde olmasından endişe duymuştur. Çünkü Fransa'nın tekrardan başlatacağı bir savaşta Sedan savaşında olduğu gibi yalnız

[85] Özçelik,*a.g.e.*,s.5.
[86] Ulman, *a.g.e.*, s54.
[87] Oral Sander, *Ankanın Yükselişi ve Düşüşü,* Ankara Üniversitesi SBF. Yayınevi, Ankara 1987, s.169.
[88] Georges Langlois, *20. Yüzyıl Tarihi*,Nehir yayınevi, İstanbul,2003,s.56.
[89] Ulman, *a.g.e.,* s.111 Ayrıca bkz. Kubilay Mehmet Gül, *Dünya Savaşları*, Kafe Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.12.
[90] Armaoğlu, *a.g.e*., 2014b, s.32.

hareket etmeyeceğini ve diğer büyük devletlerinde savaşa dahil olabileceğini düşünmüştür. Bismarck Alman birliğini tehlikeye sokacağını düşünerek Fransa'nın bir intikam savaşı içerisine girmesini engellemek için Fransa'yı yalnızlaştırma politikası izlemiştir.[91]

Fransa'nın Almanya'ya karşı yanına alabileceği devletler ise Avusturya Macaristan ve Rusya olmuştur. Almanya bu tehlikeyi önceden görerek 1866 da ağır bir yenilgiye uğrattığı Avusturya ile bağları kopartmamış ve Germen soydaşlık bağlarını da kullanarak Avusturya ile ilişkilerini geliştirmiştir. Fransa'nın Avusturya ile kurabileceği ittifakı engelleyen Almanya diğer bir tehdit olan Rusya ile iletişime geçmiştir. Rusya Almaya'nın bu yaklaşımını karşılıksız bırakmamıştır. Zira Almanya ve Avusturya'nın güneyde güçlü bir Pan Germen birliği oluşturması Rusya'yı tedirgin etmiştir.[92]

Rusya güneyde oluşabilecek bir Pan Germen bloğu karşısında Pan Slav bloğu oluşturmayı düşünmüşse de Balkanlardaki Slav milletlerin çoğunluğunun Osmanlı egemenliği altında olması Rusya'nın bu düşüncesini boşa çıkarmıştır. Rusya tek arzusu Almanlardan intikam almak olan Fransa ile ittifak kurmayı düşünmüşse de Fransa'nın başlatacağı bir savaşın parçası olmaktan çekinmiştir. İngiltere ile de ilişkileri kötü olan Rusya Germen bloğu karşısında yalnız kalmıştır. Rusya Germen bloğunun üzerinde oluşturabileceği baskıyı kırmanın yolunun bu lokla iyi ilişkiler kurmaktan geçtiğini anlamıştır.1872yılında Almanya Avusturya ve Rusya bir araya gelerek üçlü bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Birinci Üç İmparatorlar Ligi diye adlandırılan bu toplantıda yazılı bir anlaşma yapılamamıştır. Sözlü olarak üç devletin Avrupa'da ortak hareket edecekleri yönünde anlaşmaya varılmıştır.[93] Avusturya ve Rusya'nın balkanlardaki Osmanlı toprakları üzerindeki çekişmeleri bu anlaşmanın ömrünün kısa olmasına neden olmuştur. Avusturya ve Rusya arasındaki çatışmada Almanya Avusturya'yı gözden çıkartamamış ve Avusturya'nın yanında yer almıştır.[94]

Almanya Birinci Üç İmparatorlar Ligi'nin bozulması ile 1879 yılında Avusturya Macaristan ile askeri ve strateji anlaşması gerçekleştirmiştir. Avusturya ile Rusya

[91] Özçelik, *a.g.e.,* s.6
[92] Armaoğlu, *a.g.e.*,2014b, s.35
[93] Rıasonovsky, Staınberk, *a.g.e.,* s.399.
[94] Armaoğlu, *a.g.e.*, 2014b, s.37.

arasındaki anlaşmazlıktan dolayı bozulan ittifak sonrasında Almanya her ne kadar Avusturya'nın yanında yer almışsa da Rusya ile tekrar ittifak sağlamak istemiştir. Rusya ise Avusturya ile olan sorunlarına rağmen Germen bloğu ile ters düşmemek için tekrar ittifak yapmayı kabul etmiştir. Üç devlet arasında 1881 haziranında İkinci Üç İmparatorlar Ligi ittifakı sağlanmıştır. Ancak bu ikinci ittifak ta Avusturya ve Rusya'nın Bulgaristan'ın himayesi konusunda anlaşamamaları sebebiyle tekrardan sona ermiştir.[95]

Almanya ittifakın dağılması ile yine Avusturya'nın yanında yer almış ancak Rusya'yı da tamamen gözden çıkartamamıştır. Bu sebeple Almanya ile Rusya ile 1887 yılında ikili bir anlaşma gerçekleşmiştir. Bu anlaşma ile Almanya Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki emellerini kabul etmiş ve Almanya Osmanlı Devletini gözden çıkarmıştır.[96]

İkinci Üç İmparatorlar Ligi döneminin başlamasının ardından bir ittifak arayışı da İtalya'dan gelmiştir. İtalya sömürgecilik yarışında Fransa ile yaşadığı sorunlar ve sınır güvenliği gibi hususlardan dolayı Almanya ile ittifak arayışı içerisine girmiştir. İtalya ile yapılacak ittifakta ise Avusturya ile olan sorunlar ittifakı zorlaştırmışsa da İtalya'nın Avusturya topraklarındaki talebinden vaz geçmesi ile bu sorun aşılmıştır. İtalya ile Yapılan bu ittifakla Birinci Dünya Savaşı'nda oluşan İttifak Devletleri Bloğu oluşmuştur.[97]

Almanya'nın aktif Avrupa diplomasisinin sonucu olarak ortaya çıkan İttifak Bloku karşısında yer alan İtilaf Bloğu da şartlara göre zaman içinde oluşumunu tamamlamıştır. İtilaf Bloğunun ilk hamlesi Rusya ile Fransa'nın anlaşması olmuştur. Almanların yeteri kadar ilgi göstermediği Rusya Avusturya ile olan sıkıntılarından dolayı germen bloğu ile yapmış olduğu anlaşmanın dışında kalınca yalnız kalmış ve tekrardan germen bloğunun karşısında yer almaya karar vermiştir. Uzun süre yalnız kalan Fransa ise Rusya'nın yalnız kalmasını bir fırsat olarak görmüştür. Alman ittifakı karşısında yalnız kalan iki ülke kurmayları 1992 yılında olası bir Alman saldırısına karşı birlikte hareket etme kararı almıştır.[98]

[95] Ulman, *a.g.e*., s.146 Ayrıca bkz. Armaoğlu, *a.g.e*., 2014b, s.39.
[96] Armaoğlu, *a.g.e*., 2014b, s.40.
[97] Özçelik,*a.g.e.*,s.7.
[98] Armaoğlu, *a.g.e*., 2014b, s.43.

Fransa Rusya ile anlaştıktan sonra sömürgecilik yarışında yıllarca mücadele ettiği İngiltere ile de anlaşma kararı almıştır. Özellikle Napolyon döneminden sonra İngiltere ve Fransa arasında birçok alanda çekişme gerçekleşmiştir. Özellikle sömürgecilik alanında rekabet içerisinde olan İngiltere ve Fransa'nın 1904 yılında anlaşması ile uzun yıllar süren bir ittifakın temelleri atılmıştır.[99]

İngiltere ve Fransa'nın anlaşmasının ardından ittifakın üçüncü ayağını İngiltere ile Rusya'nın anlaşması oluşturmuştur. İngiltere - Rusya ilişkileri XIX. yüzyıl boyunca rekabet ve çatışma ile geçmiştir. Rusya'nın Boğazlar üzerindeki emelleri ve Uzakdoğu üzerinden İngiliz sömürgelerini tehdit etmesi İngiltere'nin işine gelmemiştir. Bu sebeple bu iki devlet arasında uzun yıllar ittifak sağlanamamıştır. İngiltere ve Rusya gerek kendi aralarındaki mücadelenin vermiş olduğu zararlardan gerekse Almanya öncülüğünde kurulan ittifak bloğunun oluşturduğu tehditten dolayı 1907 yılında anlaşmaya varmıştır.[100]

1.1.6. Dünya Savaşının Başlaması

Almanya'nın öncülüğünü yaptı İttifak bloğunun oluşmasının ardından İngiltere, Fransa ve Rusya'nın anlaşması ile de İtilaf Bloğu hayata geçirilmiştir. Blokların oluşması Avrupa'yı ve Avrupalı devletlerin etkisi altındaki dünyayı iki kutba ayırmıştır. Tarafların belli olması ile rekabet ve düşmanlığın da yönü belirmeye başlamıştır.[101]

Bloklar birbirlerinin etki alanlarına girmek ve ittifaklarına zarar vermek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Başta ittifak devletleri bloğunun yanında yer alan İtalya'nın bir yandan ittifak devletleri ile yapmış olduğu anlaşmayı yenilemeye çalışması bir yandan da Fransa ile askeri anlaşma görüşmelerine girişmesi iki blok arasındaki siyasi hamlelerin bir sonucu olmuştur.[102]Fransa'nın bu hamlesine karşılık

[99] Sander,*a.g.e.*,2008, s.190.
[100] Armaoğlu, *a.g.e*., 2014b, s.49.
[101] Oktay Çil*, Birinci Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı İmparatorluğunun İttifak Arayışları,* Kırıkkale Üniversitesi, Soyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2002, s.27.
[102] Ulman, s.248.

Almanya da İtilaf bloğunu zayıflatmaya yönelik girişimlerde bulunmuşsa da pek başarı sağlayamamıştır.[103]

Blokların oluşması ile her iki taraf da etki alanlarını genişletmek ve güçlerini artırmak için mücadele etmiştir.[104]Almanya'nın silah sanayisine ve gemi inşasına hız vermesi, İngiltere'yi kuşkulandırmış ve denizdeki üstünlüğünü korumak için donanmasını yeniden düzenlemiştir. İngiltere yönetimi donanmaya büyük önem vermiştir. Bunun sebebi ise İngiltere'nin denizlerdeki gücünü bir yaşam sorunu olarak görmesi etkili olmuştur.[105]

Bloklar arasındaki silah yarışının hızla artması iki tarafın da kendini güçlü görmelerine sebep olmuştur. Bu durumun neticesinde de oluşan en ufak bir sorunda dahi aşırı sert bit tutum sergilemişlerdir. Yaşanan buhranlarda sergilenen sert tutumlar silahlanma yarışını daha da sertleştirmiş, anlaşma yerine çatışma yöntemi kullanılmıştır. Süreç içerisinde olgunlaşan gerginlik 1914 Haziran ayında yaşanan olayla meyvesini vermiş ve tarafları öncesinden hazır olan bir savaşın fitilini ateşlemiştir.[106]

28 Haziran 1914 günü Avusturya Macaristan veliahtı Arşidük Ferdinand ve eşinin Sırplı bir suikastçı tarafından Saraybosna'da öldürülmesi bloklar arasındaki gerginliğin de bir sonucu olarak dünya savaşının başlamışına yol açmıştır. Suikastın ardından Avusturya Macaristan İmparatorluğu Sırbistan hükümetinden karşılaması zor yaptırımlar istemiş ve karşılığını alamadığı gerekçesi ile 28 Temmuz'da Sırbistan'ı bombalamaya başlamıştır.[107]

Avusturya ile Sırbistan arasında savaşın başlaması blokları da netleştirmiştir. Soydaşlık bağları olan Avusturya Macaristan İmparatorluğu ile Almanya'nın müttefiklik oluşturması Slav ırkı müttefikliği üzerinden Rusya'nın da Sırbistan'a destek vermesini sağlamıştır. Öte yandan Fransa ve Rusya'nın ilişkilerinin iyi olması ve Fransa'yla Almanya'nın Alsace ve Lorainne olayından sonra aralarının kötü oluşu tarafların oluşmasında etkili olmuştur.[108] Savaşın ilk dönemlerinde İngiltere savaşa

[103] Özçelik,*a.g.e.*,s.9.
[104] Uçarol, *a.g.e.*,s.304.
[105] Ulman, *a.g.e.*,s.221
[106] Armaoğlu, *a.g.e.*, 2014b, s.50
[107] Armaoğlu, *a.g.e.*, 2014b, s. 98.
[108] Tahsin Ünal, *Türk Siyasî Tarihi 1700-1958*, Emel Yayınları, Ankara 1998, s. 427.

dahil olmamıştır. Bu durum Almanya'nın işine gelmiştir. Rusya'nın coğrafyasının geniş oluşu sebebiyle Rusya ile yapılacak savaşta ordularını Orta Avrupa'ya getirmesinin zaman alacağını bilen Almanya İngiltere'nin de tarafsızlığından faydalanarak önce Fransa'ya saldırıp, Fransa'yı alıp sonra da Rusya'ya saldırıp Rusya'yı almayı planlamıştır. [109]

Fransızların Almanlara karşı güçlü bir savunma hattı oluşturması Almanların planlarında değişikliğe sebep olmuştur. Fransızların üzerine direk gitmektense savaşta tarafsızlığını ilan etmiş olan Belçika üzerinden gitmeyi denemesi İngiltere'nin hoşuna gitmemiş ve Almanya'ya savaş ilan etmiştir.[110] Ruslarda Almanların tahminlerinden farklı olarak birliklerini Alman sınırlarına erkenden getirince Almanya'nın cephesi genişlemiş ve birliklerini bölmek zorunda kalmıştır.[111]

Avusturya Macaristan kendi başlattığı savaşta çok büyük başarılar elde edemediği gibi müttefiki olan Almanya'ya da çok katkı sağlayamamıştır. Avrupa'da siper savaşlarıyla kilitlenen durumu Almanya adına dağıtabilecek olan durum ise Osmanlı Devleti'nin Almanların yanında savaşa girmesi olmuştur.[112] Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşları'nda yıpranması, ekonomik yönden ve silah yönünden zayıf olması Osmanlı Devleti'ni savaşın ilk dönemlerinde tarafsız kalmaya itmişse de sonrasında yapılan gizli anlaşmalar ile Osmanlı Devleti Almanya'nın yanında savaşa girmiştir. Almanya Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi ile özellikle Rusya üzerinde iki taraflı baskı oluşturmayı amaçlamıştır. Osmanlı bayrağı takılı iki Alman gemisinin Rus limanlarını bombalamasının ardından Kafkas cephesinin açılması bu durumun göstergesi olmuştur.[113]

[109] Armaoğlu, *a.g.e.,* 2014b, s. 99.
[110] [110]Burcu Yıldırım, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin yaptığı Yardımlar,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.xıv.
[111] Pierre Renouvın, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 194-1918,* Örgün Yayınevi, İstanbul 2014, s. 277.
[112]Nesrin Sancak, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Donanması ile Alman Donanması Arasındaki İlişkiler,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bililer Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s.46.
[113] Renouvın, *a.g.e.,* s.294.

1.2. Osmanlı Devletinin Durumu ve Savaşa Giriş

1.2.1. Savaş Öncesi Genel Durum

XVI. yy'in sonlarına kadar üç kıtada toprak sahibi olan ve hem askeri hem de ekonomik anlamda üstün olan Osmanlı Devleti'nin II. Viyana Kuşatması'nın başarısız olmasının ardından Avrupa'daki ilerleyişi son bulmuştur. Avrupa, keşifler çağıyla ekonomik, teknolojik ve askeri alanlarda güçlenmeye başlarken Osmanlı Devleti Avrupa'daki bu gelişmelerin farkına varamamıştır.[114]

Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa'nın vefatına kadar süren Yükselme Devri bu tarihten sonra durmuştur. Sokullu Mehmet Paşa hayata geçiremediği Kanal Projesi ile Osmanlı Devleti'nin gelecekte karşılaşabileceği sorunlar için önceden öngörülerde bulunmuşsa da bu gerçekleşememiştir. Osmanlı devlet adamlarının devletin gücüne olan inançları Avrupa'da olup bitenlere kayıtsız kalmalarına sebep olmuştur.[115]

Avrupalı Devletler, sömürgeler sayesinde zenginleşerek sanayi devrimlerini gerçekleştirirken, Osmanlı Devleti kendi dönüşümünü sağlayamamıştır. Teknoloji ve sanayi atılımlarını gerçekleştirememesi Osmanlı Devleti'ni Avrupalı Devletler 'in açık pazarı haline getirmiştir.[116] Askeri reformların istenilen düzeyde gerçekleştirilememesi ve Rusya ile girilen savaşların kaybedilmesi Osmanlı Devleti'ni oldukça zor duruma sokmuştur. Bazı padişahlar sıkıntının farkına varıp çözüm yolları aramışsa da ya engellenmiş ya da reformist hareketlerinin bedelini canları ile ödemişlerdir.[117] Osmanlı Devleti'nde ilk reformist hareketleri yapan padişahlardan biri olan III. Selim, Rus ordusu karşısında başarısız olan ordu üzerinde yapmaya çalıştığı yeniliklerin bedelini canı ile ödeyen sultanlardan biri olmuştur.[118]

Fransız ihtilali sonrasında yayılan milliyetçilik akımları Osmanlı Devleti'ni zora sokan bir başka etken olmuştur. İhtilal her ne kadar Fransa'nın kendi iç meselesi gibi başlamışsa da ortaya çıkardığı fikirler hasebiyle sonrasında Osmanlı Devleti gibi çok uluslu devletler açısından çok büyük sorunlara yol açmıştır. Başta Rusya olmak

[114] Armaoğlu, *a.g.e.,* 2014b, s. 51.
[115] Bernard Lewıs, *Modern Türkiye'nin Doğuşu,* TTK Yayınları, Ankara, 1993, s.26
[116] Ulman, *a.g.e.,* s.96
[117] Lewıs,*a.g.e.* s.75
[118] Eric Jan Zuhrer, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 46.

üzere Avrupalı Devletler 'in teşvikiyle Balkan ulusları teker teker bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Balkanlarda yaşananlar I. Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı Devleti'ni oldukça yıpratmıştır. Sürekli süren savaşlarda asker yorulmuş, ekonomi iyice kötüleşmiştir.[119]

XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın hedefi haline gelmiştir. İngiltere ve Fransa yeni keşfedilen enerji kaynağı petrol yataklarının olduğu Orta Doğu'ya gözlerini dikmiştir.[120] Osmanlı Devleti'nin elindeki topraklara yönelik ilk ciddi hareket Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi olmuşsa da Fransa bu girişiminde başarılı olamamıştır.[121] Ancak Fransa'nın yapamadığını, İngiltere Mısır'ı ele geçirerek yapmıştır. Öte yandan Sokullu Mehmet Paşa'nın hayal ettiği Süveyş Kanalı projesinin hayata geçirilmesinde İngiltere'nin istediği paya ve otoriteye sahip olamaması Mısır'ı, İngiltere için önemli bir hedef hanine getirmiştir. İngiltere, Mısır'ı işgal ederek Orta Doğu üzerine kurguladığı planlar için önemli bir üs bölgesine sahip olmuştur.[122]

Osmanlı topraklarının kadim ideallere sahip bir başka düşmanı Rusya ise uzun yıllar sıcak denizlere inme idealleri için Osmanlı Devleti ile savaşmıştır. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında gerçekleşen bu savaşlarda zaman zaman İngiltere ve Fransa bölgede güçlü bir Rusya'nın oluşmasını engellemek amacıyla Osmanlı Devleti'ni desteklemiştir.[123] Savaşa giden süreç içerisinde Osmanlı Devleti'nin en büyük önceliği toprak bütünlüğünü korumak ve ayakta kalmak olmuştur. Bu sebeple Osmanlı Devleti, Avrupalı Devletler arasındaki çıkar çatışmalarını fırsat bilerek duruma göre denge siyaseti uygulamıştır.[124]

1.2.2. Balkan Savaşları

I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'ni en çok yıpratan hadiselerden biri de Balkan Savaşları olmuştur. Yüz yıllarca Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Balkanlar'daki gayrimüslim ulusların XIX. yüzyıl boyunca iş birliği içinde bulunmalarının en önemli sebebi Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkan milliyetçilik

[119] Frasher, *a.g.e.,* s.15.
[120] Gül,a.g.e.,s.12
[121] Armaoğlu, *a.g.e.,* 2014a, s.104.
[122] Armaoğlu, *a.g.e.,* 2014a, s.404
[123] Armaoğlu, *a.g.e.,* 2014a, s.249.
[124] Ulman, *a.g.e.,* s.111

akımları olmuştur. Bu durumun eyleme dönüşmesindeki en büyük etken ise Rusya olmuştur.[125]

Rusya Panslavizm politikaları ile Osmanlı Devleti içerisindeki Balkan halkları üzerinde hak iddia ederek Balkan uluslarını yönlendirmiştir. Rusya'nın bu politikasının amacı ise bir yandan Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atmak olmuştur.

Balkan Harbi'ni tetikleyen ise Avusturya Macaristan'ın Balkanlardaki yayılma politikası olmuştur. Avusturya - Macaristan'ın Bosna- Hersek'i ilhak etmesi, Balkan Devletleri'ni harekete geçirmiştir.[126] Balkanlar'daki bu gelişmelerin üzerine Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ta İtalyanlarla savaşa başlaması Balkan ulusları için bulunmaz bir fırsat olarak görülmüştür. Trablusgarp Savaşı'nı fırsat bilen Balkan Devletleri Rusya'nın da desteği ile Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmiştir.[127]

Bulgaristan Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ birleşerek Avrupalı Devletler'e ve Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota vermiştir. Verilen bu notada Makedonya, Arnavutluk ve Girit'e muhtariyet verilmesi talep edilmiştir. Osmanlı Devleti ise bu talebi reddetmiş ve Balkan Devletleri ile münasebetleri keserek cevap vermiştir. Bunun üzerine ilk olarak Balkan Devletleri'nin en küçüğü olan Karadağ, arkasından Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş ve Balkan Savaşları fiilen başlamıştır.[128]

Osmanlı Devleti'nin başarılı olacağı düşünülerek başlayan savaşta Osmanlı Devleti içerisindeki sıkıntılar savaşın seyrini ve kaderini belirlemiştir. Ordunun iaşe sorunu ve Balkanlar asker sevkiyatı gibi sıkıntılar Osmanlı Devleti'nin savaşta mağlup olmasının başlıca sebeplerinden olmuştur. Ayrıca II. Meşrutiyetten sonraki Osmanlı siyasal ortamındaki çekişmeler ve askerinde siyasetin bir parçası oluşu Balkan Savaşları'ndaki hezimetin sebeplerinden olmuştur.[129]

Balkan Savaşlar'ı Osmanlı Devleti için her yönüyle ağır bir darbe vurmuştur. Savaş sonrasında balkanlardaki sınırlar büyük oranda değişmiştir. Osmanlı Devleti

[125] Armaoğlu, *a.g.e.*, 2014a, s. 633
[126] Sander, a.g.e.,2008, s.320
[127] GKB. *a.g.e.*, 2014, s.36
[128] GKB. *a.g.e.*, 2014, s.36
[129] Armaoğlu, *a.g.e.*, 2014a, s. 673

Balkanlar'daki birçok toprağını kaybetmek zorunda kalmıştır.[130]Ayrıca zaten zor durumda olan ekonomi ve askeri teşkilatlar iyice yıpranmıştır. Balkan Savaşları Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken, Osmanlı Devleti'nin savaştaki durumunu, moral ve motivasyonunu etkileyen en büyük olaylardan biri olmuştur.

1.2.3. Osmanlı Devletinin İttifak Arayışları

Birinci Dünya Savaşı yaklaştığında Osmanlı Devleti İngiltere'nin yanında savaşa girmek için görüşmelerde bulunulmuşsa da İngiltere savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün garantisini vermemiştir.[131] Bunun yanında İngiltere Osmanlı Devletine ait paraları ödenmiş olan savaş gemilerini Osmanlı Devleti'ne vermeyişi de İngiltere'nin Osmanlı Devleti hakkındaki düşüncelerinin somut göstergesi olmuştur.[132] İngiltere'nin oluşturduğu bloğun da Osmanlı topraklarının bütünlüğünün korunmaması yönündeki tutumu Osmanlı Devleti'ni Almanya'yla ittifak yapmaya zorlamıştır.

Almanya savaş hattındaki cephelerde yükünü azaltmak ve Osmanlı Devleti'nin idaresinde olan halifelik makamının da gücünden faydalanarak İslam alemini de yanına katmayı amaçlamıştır.[133] Almanya ile yapılan gizli anlaşma ile Osmanlı Devleti savaşta Almanya'nın safında yer almayı kabul etmiştir. Almanya Osmanlı Devleti'nin müttefik olarak savaşa girmesi karşılığında Osmanlı Devleti'ne silah ve mühimmat yardımlarında bulunmayı taahhüt etmiştir. Almanya'nın sağladığı silah ve askeri yardımlar savaş öncesinde Osmanlı ordusunun bir nebze revize edilmesini sağlamıştır.[134]

Savaş öncesi yapılan ittifak görüşmelerinin ardından yapılan değerlendirmelerde Osmanlı Devleti'nin çok fazla bir seçme şansı olmadığı anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası ve savaş esnasındaki durumu için en cazip teklif Almanya'nın başını çektiği ittifak kanadından gelmiştir. Almanya ve Avusturya heyetleri ile yapılan görüşmelerde özellikle Osmanlı Devleti'nin toprak

[130]Topsakal, *a.g.e.,* s.45
[131] Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı*, C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993a, s.61.
[132]Yıldırım, a.g.e.,s.2.
[133] Joseph Pomiankowski,*Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü: 1914-1918 I.Dünya Savaşı,* Kayıhan Yayınları,İstanbul,2014, s. 50.
[134] Armaoğlu, *a.g.e.,* 2014b, s.103.

bütünlüğünün garantisi ve Almanya'nın sağlayacağı ekonomik yardımların sözü alınarak ittifak bloku ile ittifak anlaşması sağlanmıştır.

Almanya ile yapılan ittifakın mimarı olan Harbiye Nazırı Enver Paşa Osmanlı Devleti savaşta taraf olsun ya da olmasın savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri tarafından paylaşılacağını düşünmüştür. Güçlü bir kara ordusu bulunan Almanya'nın yanında girilen bir savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin galip geleceğini ve Osmanlı Devleti'nin çöküşten kurtulabileceğini düşünmüştür.[135] Gerekli taahhütler alındıktan sonra Almanya ile yapılan gizli anlaşma planı çerçevesinde İngiliz donanmasından kaçan iki Alman gemisinin Osmanlı Devleti'ne sığındıktan sonra Türk bayrakları takılı bir vaziyette Rusya limanlarını bombalaması Osmanlı Devleti'nin ittifak bloğu yanında olduğunu göstermiştir.[136]

1.2.4. Osmanlı Devleti'nin Seferberlik İlanı

Avrupa'da savaş başlayınca, Osmanlı Devleti savaşın ilk dönemlerinde tarafsız olduğunu göstermek için genel seferberlik ilan etmiştir. Osmanlı Devleti bu hareketle savaşa hazırlıkları için vakit kazanmayı amaçlarken, teferruatlı bir seferberlik ilan ederek tarafsız kalmayacağını da göstermiştir.[137] Genel seferberlik ilanının Almanya ile ittifak görüşmelerinin ardından yapılması Osmanlı Devleti'nin savaş hakkındaki düşüncesini açıkça göstermiştir.[138]

Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanı İtilaf Devletleri bloğundaki devletleri tedirgin etmiştir. Enver Paşa seferberliğin ilk günü Fransız ve Rus elçilerle İstanbul'da bir görüşme gerçekleştirmiştir. Yapılan görüşmede Rus elçisi Leontief, Almanların Osmanlı ordusundaki ıslah hareketlerinden tedirgin olduklarını ve bu durumun Rusya için bir tehdit olduğunu belirtmiştir.[139] Enver Paşa elçilerin tedirginliklerini gidermek için söz konusu seferberliğin karışıklıktan istifade İstanbul'a gerçekleşecek tehditlere karı alındığını bildirmiştir. Ayrıca Rus tarafının da desteğini alabilmek adına

[135] Mustafa Çolak, *Enver Paşa Osmanlı Alman ittifakı*, Yeditepe Yayınevi, 2008, s.16.
[136] GKB. *a.g.e.,* 2014, s.233.
[137] *Fahri Belen, 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 236.*
[138] *Yüksel, a.g.e., s.54.*
[139] *GKB. a.g.e., 1993a, s.39. gül akyılmaz s.537*

Balkanlar'da Rusya'ya karşı oluşabilecek tehditlerde silahla mukavemet ederek Rusya'ya yardım edebileceklerini bildirmiştir.[140]

Enver Paşa bir yandan İtilaf Devletleri'nin Osmanlı'nın esas planını fark etmemeleri için çalışırken diğer yandan seferberlik için teferruatlı çalışmalara hız vermiştir.[141] Çalışmaların hızlandırılması için 13 Ağustos'ta padişahın seferberliği teşvik eden iradesi yayınlanmıştır.[142] Yayınlanan iradeyle seferberliğe uymayanlara yönelik ağır yaptırımlar getirilmiş ve sıkıyönetim ilan edilmiştir.[143] Ayrıca başkomutanlık karargâhı kurulmuş ve bu karargâhta Baş Komutanlık yetkisinin sahibi olan padişaha vekaleten Enver Paşa Baş Komutan Vekili tayin edilmiştir. Enver Paşa Baş komutan vekilliğine getirilmesinin yanında harbiye nazırı ve Genelkurmay Başkanlığı görevine de devam etmiştir. Baş Komutanlık İkinci Başkanlığına General Von Schellendorf, Birinci Yardımcılığına Albay Hafız Hakkı Bey, İkinci Yardımcılık görevine de Albay Bahaddin Bey getirilmiştir.[144]

Enver Paşa savaş hazırlığının bir başka ayağını ordu içerisindeki subay kadrosunda yaptığı revizyonla yürütmüştür. Yaşlanmış ve Balkan Savaşları esnasında hata yapmış subayları emekliye sevk etmiştir.[145] Enver Paşa ordunun eğitim, idare ve sevk yönünden daha kabiliyetli hale getirilmesi için emekli ettiği subayların yerine genç, dinamik ve bilgili subayları getirerek ordunun hareket kabiliyetini artırmayı amaçlamıştır.[146]

Hazırlanan seferberlik harekatına göre Kara Kuvvetleri'nde dört ordu kurulmuştur. Birinci Ordu Komutanı Alman Mareşal Limon Von Sanders, İkinci Ordu Komutanı aynı zamanda Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Üçüncü Ordu Komutanı Enver Paşa'nın hocası olan Hasan İzzet Paşa, Dördüncü Ordu Komutanı Cavit Paşa olmuştur.[147]

Kurulan orduların görev alanları şu şekilde olmuştur:

---

[140] Fevzi Çakmak, *Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s.7.
[141] Gül Akyılmaz*, Siyasi Tarih, Seçkin Yayıncılık,Ankara, 2015, s.536*
[142] Yüksel, *a.g.e., s.55.*
[143] Ali Satan*,100 soruda 1. Dünya savaşı, Rumuz Yayınları,İstanbul,2014, s.28*
[144] Belen, *a.g.e.,* 2016, s.239.
[145] Yüksel, *a.g.e.,* s.55.
[146] GKB. *a.g.e.,* 1993a, s.52.
[147] Belen, *a.g.e.,* 2016, s.240.

Birinci Ordu: 1. Kolordu; İstanbul'da, 2. Kolordu; Edirne'de, 3.Kolordu; Tekirdağ'da, 4. Kolordu; İzmir'de,

İkinci Ordu: 6. Kolordu; İstanbul'un Avrupa yakasında, 5. Kolordu; İstanbul'un Anadolu yakasında,

Üçüncü Ordu: 9. ve 11. Kolordular ve bir Aşiret Süvari Kolordusu ile bir Nizamiye Tümeni; Rus sınırında, bir Jandarma Tümeni Van civarında ,10. Kolordu; Giresun ve Samsun civarında,

Dördüncü Ordu: 8. ve 12. Kolordular; Suriye'de, Irak ve civarında ise 38. Tümen, sınır birlikleri ve yerli kuvvetlerden oluşan kuvvetlerden oluşturulmuştur.[148]

Orduların konuşlanması ve görev yerleri bu şekilde planlandıktan sonra, seferberlik gereği gerekli hazırlıklar yapılarak orduların görev ve sorumluluk bölgelerine gitmeleri için hazırlıklara başlanmıştır.

Seferberliğin halktan asker alımı ile ilgili maddesinde geçen 38-45 yaş arasında kalan 18 yıllık dönem toptan silah altına çağrılmıştır.[149] Halktan asker alma işlemini asker alma dairesi yürütmüştür. Bu dairelere ihtiyaç halinde, havale beklemeksizin kullanılmak üzere 500 lira ödenek tahsis edilmiştir.[150] Seferberlik için halktan beklenenin üstünde bir ilgi gelmesini yanında halkın moral ve motivasyonunun artırılması için padişahın fermanın yanında Enver Paşa'nın halkı motive edici beyanının bulunduğu bildiri yayınlanmıştır.[151] Balkan Savaşları'ndaki harekat durumuna göre daha iyi bir hazırlık faaliyeti yapılmışsa da plana göre çok fazla aksamalar olmuştur. Birliklerin mevcutlarını toplayıp görev alanlarına gitmeleri beklenenin üstünde bir zaman almıştır.[152]

1.2.5. Osmanlı Devleti'nin Savaşa Girişi ve Karadeniz Hadisesi

Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak yapmış olmasına rağmen savaşın ilk dönemlerinde tarafsızlığını ilan etmiştir. Savaşın hemen sonrasın da seferberlik ilan

[148] Belen, *a.g.e.,* 2016, s.242.
[149] Ziya Yergök, *Sarıkamıştan Esarete(1915-1920)*İstanbul 2005. S. 20.
[150] Köprülü Şerif İlden, *Sarıkamış,* İş Bankası Yayınları, İstanbul 1998, s.39.
[151] Yüksel, *a.g.e.,* s.56.
[152] Belen, *a.g.e.,* 2016, s.240.

edilmişse de Osmanlı ordusu henüz savaşa tam manasıyla hazır olmadığı için filen savaşa müdahil olmamıştır.[153]

Gizli müttefik Almaya ise Osmanlı Devleti'nin biran evvel savaşa dahil olmasını istemiştir. Almanya kendi coğrafyasında açtığı cephelerde umduğunu bulamamıştır. Savaş öncesinde Ruslar'ın Alman cephesine yeteri kadar kuvveti ulaştıramayacağını düşünen Almanlar Ruslar'ın beklenenden fazla mukavemet göstermesi karşısında zor duruma düşmüştür. Öte yandan altı hafta gibi bir sürede Paris'e ulaşılması hesaplanırken burada da istediği başarıyı elde edemeyince kilitlenen savaşın genişlemesi için biran evvel Osmanlı kozunu sahaya sürmesi gerekmiştir.[154]

Alman hükümeti Osmanlı Devletini biran evvel savaşa girmesi için ikna etmeye çalışmıştır. Almanlar kendi cephelerinde ki sıkışıklığın yanı sıra baştan beri savaşta bir üstünlük kuramayan müttefiki Avusturya üzerinde ki Rus baskısını da ortadan kaldırmayı düşünmüştür.[155]Almanya, Osmanlı Devletini savaşa sokmak için devlet yetkililerine baskı yaparken diğer taraftan, içerde ve dışarda savaşın kısa süreceğine, Osmanlı Devletinin savaşa katılmazsa büyük bir fırsatı kaçıracağına dair propaganda faaliyetleri yürütmüştür.[156]

Osmanlı Devleti içerisinde görev yapmakta olan Alman subaylarda Alman hükümetine, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kaldığı ve savaşa girmeyeceği bu yüzden buradaki subayların Almanya'ya geri dönmesi yönünde baskıları olmuştur. Kayser Alman subayların bir müddet daha İstanbul'da kalmasını istemiştir.[157]

Almanya'nın baskılarına rağmen sürekli değerlendirmeler halinde olan Osmanlı Devlet adamları Osmanlı Devleti'nin henüz savaşa hazır olmadığı yönünde karara varmıştır. Osmanlı Devleti seferberliğini henüz tamamlamadığı için bu haliyle Almanya'ya bir fayda sağlamayacağı gibi Osmanlı Devleti için de kötü bir sonuç doğurabileceği düşünülmüştür. Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile doğuda Rusya

[153] Sevgi Çetinkaya*, Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşına Girişi,* İstanbul Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul ,1995, s.39.
[154] Yüksel, *a.g.e.,* s.57.
[155] Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım :Birinci Dünya Harbi*, II.Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s.52.
[156] Yüksel, *a.g.e.,* s.57.
[157] Yüksel, *a.g.e.,* s.58.

sınırında güvenliği sağlayacak yeteri kadar kuvvetin olmayışı, Osmanlı Devlet adamlarını savaşın ilanını geciktirmeye iten en büyük sebeplerin başında gelmiştir.[158]

Almanlar Osmanlı Devleti'nin kendi rızası ile savaşa girmeyeceğini anlamış ve İngiliz donanmasında kaçan Göben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisini Çanakkale Boğazı'ndan Osmanlı sularına çıkarmıştır.[159]Burada yapılan diplomatik görüşmelerin ardından Osmanlı Devleti bu iki gemiyi satın aldığını ilan etmiştir. Göben ve Breslau gemilerinin ismi Yavuz ve Midilli olarak değiştirilmiş ve Türk bayrağı takılmıştır.[160]

Gemilerin Osmanlı Devleti tarafından satın alındığının ilanın ardından Alman Amiral Souchon Karadeniz'e açılmak istemişse de Osmanlı Devlet adamları buna izin vermemiştir. Souchon eğitim amaçlı çıkmak için güçlükle izin alladıktan sonra geri dön çağrısına uymayarak, Karadeniz'de Rus gemilerini batırmış ve Rusya'nın Odesa ve Sivastopol limanlarını bombalamıştır.[161]

Almanların uzun zamandır Osmanlıyı savaşa sokma arzuları yine Almanların oyunu ve eliyle gerçekleşmiştir. Türk bayrağı takılı gemilerin Rus limanlarını bombalamasının ardından Osmanlı Devleti fiilen savaşa girmiştir.

1.2.6. Osmanlı Devleti'nin Savaştığı Cepheler

Başta tarafsızlığını ilan eden ve şartlar olgunlaşana kadar tarafsızlığını korumaya çalışan Osmanlı Devleti, Karadeniz hadisesinin ardından savaşa girmek zorunda kalmıştır. Almanya'yla gizli müttefiklik anlaşması yapan Osmanlı Devleti'nin hazırladığı seferberlik planlarının çoğunluğu müttefiki Almanya'nın isteklerine göre yapmıştır.[162] Ancak seferberlik hazırlıkları bitmeden savaşa dahil olunduğu için Osmanlı kuvvetleri bir çok cephede gerekli ikmallerini sağlayamamıştır.

Osmanlı Devleti'nin savaşa girdiğinde ilk düşmanı hiç şüphesiz Ruslar olmuştur. Karadeniz hadisesinin hemen ardından Ruslar doğudan Osmanlı topraklarına yönelmiştir. Ruslara karşı gerçekleşen hadiselerin yer aldığı, aşağıda teferruatlı bir

[158] Cemal Paşa, *a.g.e.,* s.149.
[159] GKB. *a.g.e.,* 2014, s.195.
[160] Sabis, *a.g.e.,* s.58.
[161] Belen, *a.g.e.,* 2016, s.247.
[162] Mahmut Boğuşlu, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul 1990, s.85.

şekilde işleyeceğimiz Kafkas cephesi, Osmanlı Devletinin Birinci dünya savaşında savaştığı ilk cephe olmuştur.

Irak Cephesi: İngilizlerin zengin petrol yataklarını ele geçirme çalışmalarına karşı açılmış bir cephe olmuştur. İngiltere Musul petrollerini ele geçirme arzusunun yanında müttefiki olan Rusya'yla bağlantı sağlayarak sömürge yollarının güvenliğini sağlayabilmek için de bu cepheyi açmıştır.[163] Aslında birinci dünya savaşı Avrupa merkezli bir savaş olmasına rağmen Osmanlı Devleti savaşa girer girmez savaşın seyri Osmanlı toprakları üzerine kaymıştır.

Osmanlı kuvvetleri Irak cephesinde sayıca üstün İngiliz kuvvetleri karşısında oldukça başarılı muharebeler gerçekleştirmiştir. Kutülammarede İngilizler köşeye sıkıştırılmış, İngiliz kuvvetleri esir edilmiştir. Osmanlı ordusu asker sayısı ve mühimmat olarak çokça üstün olan İngiliz kuvvetleri karşısında büyük bir zafer kazanmıştır.[164] Ancak Birinci Dünya Savaş'ının genel gidişatında ki sorunlar ve gerek sayıca yeterli kuvvetlerin olmaması gerekse ikmal yönünden çekilen sıkıntılar, bu cephede İngilizlerin galip gelmesini sağlamıştır.[165]

*Sina cephesi(Suriye):*Osmanlı Devletinin savaş planında Süveyş Kanalı, Sudi Arabistan ve İskenderun Körfeziyle bağlantılı alandan oluşmaktadır. Osmanlı dördüncü ordusu 1914 Ağustos ayında İngilizleri Mısır'da sıkıştırmak ve Süveyş kanalını İngilizlere kapatma için burada harekatta bulunmuştur.

Dördüncü ordunun kanal ve Mısır çevresindeki asker sayısı başta 20 bin civarındayken İngiliz kuvvetleri ise başlarda 20-30 ile başlayıp sonradan 400 bin asker sayısına ulaşmıştır. İngiliz askerlerinin çoğunluğu Hint, Avustralya ve Yenizellanda askerlerinden oluşmuştur. Osmanlı dördüncü ordusunun mevcudu ise hiçbir zaman 60-70 bini geçmemiştir. Bu cephede de ikmal yönünden yaşanan sıkıntılar Osmanlı ordusun yakasını bırakmamıştır. Çölde mücadele iyice zorlaşmaya

[163] Atatürk Araştırma Merkezi, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I,*Ankara, 2012, s.86

[164] GKB. *a.g.e.,*1993b, s.272. Ayrıca bkz. Orhan Avcı, *Irak cephesi (1914-1918),* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara ,1997, s.236.

[165] Kadir Ekim, *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi ve Kut'ül – Amare Muhaberesi, (29 Nisan 1916 - 16 Şubat 1917),* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.56

başladıkça sayıca üstün olan İngilizler 1917 den itibaren Filistin'e girmiş, Kudüs'ü işgal etmiş ve 1918 de Halep'e kadar gelmiştir.[166]

Sina cephesi Almanların Birinci Dünya Savaş'ında Osmanlı Devletine yüklediği misyonu yerine getirdiği en önemli cephelerden biri olmuştur. Osmanlı kuvvetleri Yarım milyona yakın düşman kuvvetini burada oyalayarak Almanlar üzerinde oluşabilecek büyük bir baskıyı önlemiştir.

*Çanakkale Cephesi***:** Birinci Dünya Savaşının hiç şüphesiz en önemli cephelerinden biri Çanakkale cephesi olmuştur. Çanakkale cephesi savaşa katılan her iki taraf için de önemli bir yere sahiptir. Yarım milyondan fazla insanın hayatını kaybettiği cephede İngiltere ve Fransa'nın yanında savaşa katılan Yenizellandalı, Avusturalyalı ve birçok milletin hatıralarını taşıyan bir cephe olmuştur.

Çanakkale cephesinin açılmasındaki ana sebep, en kısa zamanda İstanbul'u ele geçirerek Osmanlı Devleti'ni savaşın dışına atarak Osmanlı Devleti tarafında savaşı tamamen bitirmektir. Bir diğer sebep ise İngiltere ve Fransa'nın müttefiki olan Rusya'nın yaşadığı iç sıkıntılara yardım etme düşüncesi olmuştur.[167]

İngiltere savaşın başlarından bu yana Boğazları ele geçirme düşüncesi içerisinde olmuştur. Ancak müttefiki olan Rusya ile çıkarlarının çatışması İngiltere'nin bu fikrini ertelemiştir. Müttefikler için şartlar olgunlaştığında ise iyi hazırlanmış bir donanma ile savaşın kolayca kazanılacağı düşünülmüştür. Osmanlı savunma hattı ise Boğazın girişinde atıl durumda topraktan savunma hatları ve menzili çokta uzun olmayan toplardan oluşmuştur.[168]

Osmanlı kurmayları savunma hatlarının zayıf noktalarını iyi tespit ederek savaşı daha ortalarda merkezde gerçekleştirme kararı almıştır. İngiliz ve Fransız deniz kuvvetlerinin birleşerek başlattığı deniz harekatı planlandığı gibi gitmeyince müttefikler kara harekatı başlatmaya karar vermiştir. Kara harekatı sırasında çok çetin çarpışmalar gerçekleşmiştir.

[166] Boğuşlu, *a.g.e.,* s.74.
[167] Boğuşlu, *a.g.e.,* s.89.
[168] Belen, *a.g.e.,* 2016, s.281.

Çanakkale savaşı Birinci Dünya Savaş'ının genel ruh halinin dışında bir ölüm kalım savaşı gibi görülmüştür. Türk insanı her türlü yokluğa ve sıkıntıya rağmen İngiliz ve Fransızların Boğazdan geçerek Ruslarla birlikte İstanbul'u işgal etmelerine izin vermemiştir. Eldeki kıt imkanları olağan üstü bir kabiliyet ve kuvvetle kullanan Osmanlı Ordusu üstün teknoloji ile donatılmış düşman kuvvetlerinin karşısında tarihte benzerine az rastlanan bir başarıya imza atmıştır.

Denizcilik literatüründe seyir halindeyken uzaklaşılan bütün bölgeler için geçildi diye anons edilirken, günümüzde Çanakkale Boğazında seyreden hiçbir gemi "Çanakkale Geçildi" diye anons etmez "Çanakkale Çıkıldı" diye anons eder. Çünkü "Çanakkale Geçilemez".

Batı Cephesi : Çanakkale zaferinin ardından BaşKomutan Vekili Enver Paşa kesin zaferin yolunun Avrupa cephelerinden geçtiğini düşünmüştür. İngilizlerin çekilmesinin ardından 1.,2. Ve 5. Ordular boşa düşmüştür. Ancak Orduların dinlenmeye ihtiyacı olduğu ve diğer cephelerin takviyeye ihtiyacı olduğu düşünülerek Avrupa'ya takviye fikri uygun bulunmamıştır.[169]

4 Haziran 1916 da Rusların Avusturya - Macaristan kuvvetlerini ağır yenilgiye uğratması üzerine Alman Genelkurmay Başkanı Falkenhayn bu cephenin takviyesinde Türk kuvvetlerinin de bulunmasını istemiştir. Bunun üzerine 15. Kolordu Galiçya cephesine gönderilmiştir. Romanya'nın İtilaf Devletlerinin yanında savaşa girmesinin ardından Makedonya'daki cephede zor duruma düşmüştür. Bunun üzerine 20. Kolordu Makedonya cephesine ve 6. Kolordu da Romanya cephesine gönderilmiştir.[170]

Almanlar açısında Osmanlı Ordusu'nun Avrupa cephesine çekilmesi de yine Doğu cephelerindeki düşüncenin ürünü olmuştur. Almanlar Bulgaristan'ın kesin zafer alması ve diğer cephelerde faydalı olabilmesinden umutlu olmamıştır. Bu yüzden Bulgarların durduğu yeri terk etmeden cephesinde kalması gerektiğini düşünmüştür.[171]

[169] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s. 412.
[170] Boğuşlu, *a.g.e.,* s.131.
[171] Boğuşlu, *a.g.e.,* s.131.

BÖLÜM 2

KAFKAS CEPHESİ

2.1. Cephenin Genel Durumu

2.1.1.Kafkas Cephesinin Tarihi Süreci

Rusya'nın, sıcak denizlere inme hayali doğrultusunda yürüttüğü politikalar ve attığı adımlar uzun yıllar Osmanlı Devleti ile Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Başlangıçta Osmanlı Devleti'nin üstünlüğü ile başlayan bu karşılaşmalarda zaman içerisinde Osmanlı Devleti zayıflamış ve Rusya daha güçlü bir konuma gelmiştir. Rusya'nın özellikle Osmanlı Boğazları üzerindeki emelleri Avrupa'da bazı devletlerin işine gelmemiştir. Ticari açıdan büyük bir öneme sahip olan Boğazlara Rusya'nın tek başına sahip olması İngiltere ve Fransa için tehdit olarak görülmüştür.[172] Ancak Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken İngiltere, Fransa ve Rusya'nın anlaşarak İtilaf Bloğunu kurmaları ile Rusya Osmanlı Devleti üzerindeki emellerinin önünde bir engel kalmadığını düşünmüştür.[173]

Rusya emellerine ulaşmak için bir çok defa Osmanlı Devleti üzerine saldırmışsa da Avrupa'daki dengeler Rusya'nın emellerine ulaşmasına imkan sağlamamıştır. Dünya Savaşı yaklaşırken Rusya muhtemel savaş öncesi hazırlıklarında Osmanlı toprakları üzerindeki hedeflerine büyük önem vermiştir.1914 Mart ayında Rusya oluşabilecek ilk fırsatta İstanbul ve Boğazları en kısa zamanda ele geçirebilmek için çıkarma ordusunun ve Karadeniz'deki donanmanın güçlendirilmesi için hazırlıklara başlatmıştır.[174]

Rusya bir yandan Osmanlı Devleti üzerine yapacağı harekat için hazırlık yaparken diğer taraftan da harekat için uygun ortam için zemin sağlamanın yollarını aramıştır. İngiltere ve Fransa ile yapmış olduğu ittifak anlaşması ile Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini güvenceye almış olan Rusya yine de kendisine meşru zemin hazırlığı içerisine girmiştir. Rusya savaş için beklediği zemin oluşmaz ise İstanbul'da bizzat Ruslar tarafından oluşturulacak bir kaos ve anarşi ortamıyla Hristiyan tebaanın

[172] Armaoğlu, *a.g.e.*, 2014b, s.49
[173] Coşkun Üçok, *Siyasal Tarih 198-1950,*Başnur Matbaası, Ankara, 1967,s.286
[174] Süleyman Kocabaş, *Kuzeyden Gelen Tehdit:Tarihte Türk - Rus Mücadelesi*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1989 S.375

katledildiğini bahane ederek İstanbul ve Boğazların işgali için hazırlıklar yapılmıştır.[175]

Rusya İstanbul ve boğazların işgali için Karadeniz kıyılarına büyük yığınaklar yapmıştır. Rusya'nın Karadeniz'deki planlarını bozan ise Göben ve Breslow'un Osmanlı donanmasına katılması olmuştur. Osmanlı Devleti'nin donanma gücünün zayıflığı Rusya'yı cesaretlendirirken Almanlardan elde edilen iki savaş gemisinin Yavuz ve Midilli ismiyle Osmanlı donanmasına katılması Rusya'nın Karadeniz'deki hesaplarını bozmuştur. Karadeniz hadisesi ile hesapları bozulan Rusya savaş ilanının akabinde Kafkasya üzerinden Osmanlı topraklarına yönelmiştir.[176]

Kafkas Sıradağlar silsilesinin güney kısmı ile Doğu Anadolu hattı içerisinde Doğu Karadeniz'den başlayıp, Çoruh havzasından, Erzurum, Kars Ardahan ve civarına uzanan yaklaşık 9000 km karelik bir alanı kapsayan Kafkas Cephesi Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşındaki ilk cephesi olmuştur.[177] Kafkas Cephesindeki bu karşılaşma Osmanlı Devleti ile Rusya'nın bölgedeki ilk savaşı olmamıştır. Rusya'nın Kafkasya üzerinden yaptığı ilk harekat 1828 deki Osmanlı - Rus Savaşı ile gerçekleşmiştir.[178]

Rusya 1828 deki Kafkas harekatında Kars, Erzurum ve Bayburt'a kadar ilerlemiş ve buraları kısa süreliğine işgal etmiştir. Edirne anlaşması ile Rusya bölgedeki işgalinden vazgeçmiş ve eski sınırlarına geri çekilmiştir.[179] Bu savaş Rusya için Osmanlının doğu topraklarını tanıma ve keşif fırsatı olmuştur.[180] 1828 deki savaşın bir diğer önemli yanı da Ermeniler açısından olmuştur. Yüzyıllarca Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeniler Rusların vaatleri doğrultusunda bu savaşta Osmanlı Devletine ihanet ederek Rusların yanında yer almıştır. Erzurum'un işgali sırasında şehre giren Rus askerleri Ermenilerin sevinç gösterileri ile karşılanmıştır.[181]

---

[175] Ramazan Balcı, *Sarıkamış Yolun Sonu*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s.139
[176] Balcı, a.g.e., s.140
[177] Mehmet Bilgin, *Teşkilat-ı Mahsusanın Kafkas Misyonu ve Operasyonları,* Ötüken Yayınevi İstanbul 2017, s. 35.
[178] Enver Konukçu , *Tarih'de Erzurum,*Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası, Ankara, 1989, s.87
[179] Kurat, a.g.e.,2011a, s.57.
[180] W.E.D.Allen-Paul Muratoff,*1828-1921 Türk – Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,* Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s.43.
[181] İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi,* Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul, 1960, s.9;

Rusya'nın Kafkasya ya ikinci büyük saldırısı ise 1877-78 Osmanlı Rus harbi ile gerçekleşmiştir. Kırım Savaşı esnasında da Kafkasya'dan saldırmayı düşünen Ruslar Paris Anlaşmasının imzalanması ile işgal girişimlerinden vaz geçmişse de 1877-78 harbinde Kafkas Cephesinden yeniden saldırmıştır.[182] 1777-78 Osmanlı - Rus Savaşı Rumî takvime göre 1293 senesine tekabül ettiği için halk arasında "*93 Harbi"* olarak da adlandırılmıştır. Bu savaş, her yönü ile hem Kafkasları, hem Anadolu'yu hem de Osmanlı Devleti'nin askerî, idari ve sosyal yapısını derinden etkilemiştir.[183]

1877-78 Osmanlı - Rus Harbinde Osmanlı ordusu ağır bir yenilgi almıştır. Ruslar tekrardan Bayburt'a kadar ilerlemiş ve bu hat üzerindeki bölgeleri işgal etmiştir. savaş sonrasında imzalanan anlaşması ile Bayburt'un ve Erzurum'unda içinde bulunduğu bölge Ruslara bırakılmıştır.[184] İngiltere'nin müdahalesi ile Ayestefanos anlaşması iptal edilmiş ve yerine imzalanan Berlin anlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum Ruslara bırakılmış, Erzurum sınır şehri olmuştur. Ruslar 1828 de eli boş döndükleri bölgeden bu sefer Osmanlı Devleti'nin sınırdaki üç şehrini almıştır.[185]

Ermeniler 1828 deki savaşta olduğu gibi 93 harbinde de Rusların yanında yer almıştır. Çok sayıda Ermeni gönüllüsü Rus askerlerinin yanında Osmanlı ya karşı savaşmıştır. Ermeniler Rusların yanında savaşmakla kalmayıp kendilerine Osmanlı askerleri görüntüsü vererek Osmanlı askerlerini kandırarak Rusların işgalini kolaylaştırmaya çalışmıştır.[186] Rusya'nın bölgedeki durumu Ermeniler açısından bağımsızlıklarını ilan etmek için fırsat olarak görülmüştür. Rusya bölgedeki ermeni komitacıları örgütleyerek onları kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettirmiştir.[187]

Osmanlı Devletinin Birinci Dünya Savaşına girdiğinin kesinleşmesi ile Rusya ve Osmanlı Devleti Kafkasya'da tekrar karşılaşmıştır. Karadeniz hadisesinin ardından denizden direk İstanbul'a saldırmayı uygun bulmayan Rusya daha önceki savaşlarda elde ettiği tecrübeleri de değerlendirerek Kafkasya üzerinden Osmanlı toprakları

[182] Yüksel, *a.g.e.,* s. 22
[183] Hakkı Yapıcı, *1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum,2011 s.2
[184] Yüksel, *a.g.e.,* s.24
[185] Kurat, *a.g.e.,*2011a s. 90.
[186] Yüksel, *a.g.e., s.*23
[187] Necati Bölükbaşı, *Tarihin Arka Yüzündeki Sarıkamış Harekatı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s.25

üzerine hareket başlatmıştır. Osmanlı ve Rusya'nın Kafkas Cephesindeki son savaşı olan bu savaş Birinci Dünya Savaşı açısından da önemli bir yer tutmuştur.

2.1.2.Kafkas Cephesinde Osmanlı Devleti

Kafkas savaşları sarp dağların ve ağır iklim koşullarının olduğu zorlu bir coğrafyada meydana gelmiştir. Osmanlı ordusu için Kafkas Cephesini zorlu kılan bir başka etken ise Afrika'dan Balkanlara süre gelen uzun savaşlar ve yenilgiler silsilesinin Osmanlı ordusu üzerindeki tesiri olmuştur. Uzun savaşlar ordunun ve halkın moralini aşırı derecede bozmuştur. Osmanlı ordusu kısa sürede revizyona gitmişse de lojistik ve mühimmat konusunda sıkıntılar yaşamıştır. Almanlarla savaşa girmeden önce yapılan anlaşmalar gereği Alman hükümeti Osmanlı ordusunun silah ve mühimmat ihtiyacını karşılayacağını taahhüt etmiştir.[188]

Alman hükümeti taahhüt etmiş olduğu silah ve mühimmatları Osmanlı ordusuna temin etmiş bunun yanında müttefiklik anlaşması gereğince Alman kurmaylarının da Osmanlı ordusunun idaresinde bulunmasını sağlamıştır. I. dünya savaşı süresince Osmanlı ordusunun savaştığı cephelerde Alman subaylarda harekatın bir parçası olmuştur.[189]

Kafkas ve Doğu Anadolu Rus sınırını oluşturan bölge, barış zamanında 3. Ordunun karargahı olarak görev yapmıştır. Seferberlik emrine göre, 3. Ordu Komutanlığı, 9. Kolordu (17.,28. ve 29. Tümenler), 10. Kolordu (30.,31. ve 32. Tümenler), 11. Kolordu(18.,33. ve 34. Tümenler), 13. Kolordu (37. Tümen) Ayrıca Erzurum Müstahkem Mevkii'nde; 2. Nizamiye Süvari Tümeni, 1. ve 4. İhtiyat Süvari Tümenleri, Van Bağımsız Süvari Tugayı Erzurum ve Van Jandarma Tümenleri olarak görevlendirilmiştir.[190]
Bu birliklerin görev yerleri ise; 9. Kolordu Erzurum'da 11. Kolordu Hasankale ve Tutak'ta 10.Kolordu ise Giresun, Samsun-Ünye-Sivas hattında, 2.Nizamiye Süvari Tümeni Erzurum'da, ihtiyat süvari tümenleri Pasinler ve Eleşkirt Ovalarında 13. Kolordu'nun 37. Tümeni Irak üzerinden Hınıs'a doğru hareket ettirilmiştir. Ordunun

[188] GKB. *a.g.e., 2014,* s. 133
[189] Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.,* 1993b, s.427.
[190] GKB 1993 s.40

toplanması esnasında hududun örtülmesi Jandarma ve ihtiyat Süvari tümenlerine bırakılmıştır. sınırda bulunan 16 sınır bölüğü tabur halinde çıkarılmıştı.[191]

3. Ordunun Doğu Anadolu'daki kuvveti genel toplamda 9.Kolorduda 27 tabur, 11. Kolorduda 27 tabur, 13. Kolorduda 6 tabur olmak üzere toplam 60 tabur, 2. Nizamiye süvari Tümen'i, 4 ihtiyat süvari Tümen'i, Van kuzeyinde bir ihtiyat süvari livası, hudut ihtiyat birliklerinden oluşan 23 tabur ve jandarma birliklerinden oluşan 19 tabur, kıtaları ile 11 depo taburu ile toplamda 113 tabur, 162 süvari bölüğünden müteşekkil olmuştur. 3. Ordu'nun genel mevcudu 189.562 kişi ve 60.877 yük hayvanından oluşmuştur. ordunun mevcut muharip sayısı ise 129.000 kişiden oluşmuştur.[192]

3. Ordu'nun Komutanlığını Hasan İzzet Paşa, Kurmay Başkanlığını ise Alman subayı olan Yarbay Guze üstlenmiştir.[193] Osmanlı kuvvetleri 3. Ordunun haricinde Rusların Ermeni Çeteleri üzerinden yaptıklarının karşılığı olarak Erzurum'un kuzeyinde Bahaettin Şakir, Yakup Cemil ve Sahilde Hopa civarında Ali Rıza gönüllü birlikleri kurulmuştur.[194]

2.1.3. Kafkas Cephesinde Rusya'nın Genel Durumu

Ruslar 1877-1878 harbiyle Kars, Ardahan ve Batum'u işgal etmiştir. Bu işgal yaklaşık 40 yıl sürmüştür. 40 yıl süren bu durum zarfında Ruslar bölgede askeri ve idari teşkilatlanmalarını oluşturmuştur.[195]

Elviye-i selase olarak anılan bu üç vilayet Rusya'nın Kafkasya eyaletine dahil edilmiştir. Bu bölge diğer Rus eyaletlerinden farklı olarak bölge halkının geleneksel yapısına uygun olacak kanunlarla yönetilmeye çalışılmıştır. Ruslar bu şekilde davranarak bölgedeki Türk ve Müslüman halkın sevgisini kazanmayı ve halkın tepkisini çekmemeyi amaçlamıştır. Bu uygulamayla aynı zamanda bölge halkının Osmanlı Devletiyle olan bağlarını koparma amacı da güdülmüştür.[196]

---

[191] GKB 1993 s.40
[192] Çakmak, *a.g.e.*, s.25.
[193] Belen,a.g.e.,s.240
[194] Yavuz Özdemir, *Sarıkamış Harekatı: Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü*, Historia Kitap, İstanbul, 2018, s.74
[195] Bilgin, *a.g.e.*, 2017, s.54.
[196] Bilgin, *a.g.e.*, 2017, s.55.

Kafkas bölgesinin yönetimine hassasiyet gösteren Rusya bölge yönetimini Genel Vali statüsünde tayin etmiştir. Ancak diğer sivil yönetimlerden farklı olarak bu bölgedeki Genel Vali aynı zamanda Kafkas orduları komutanı olarak da görevlendirilmiştir.[197]

Harekat, Kafkasya Genel Valisi ve Kafkas Orduları komutanı olarak atanmış olan Kont İllarion Varosov Daşkov idaresinde başlamıştır. Daşkov bu göreve 1905 yılında getirilmiş ve uzun yıllar bu görevi yürütmüştür. Bölgeyi ve bölge halkını iyi bilmesine rağmen yaşının ilerlemesi ve hastalığının artmasından dolayı Daşkov yataktan çıkamamıştır. Harekat başladığında Daşkovun yardımcılığını eski Erkan-ı Harbiye Reisi General Mişlayevski yürütmüştür. Kafkas ordusu Erkan-ı Harbiye Reisliğinde ise General Yudenic bulunmuştur. Harekatın ilerleyen dönemlerinde Kafkasya Genel Valiliğine Daşkov' un yerine 1915 Ağustosunda General Büyük Knez Nikolay Nikolayeviç getirilmiştir.[198]

Ruslar, Moskova'dan Sarıkamış'a kadar uzanan alana demir yolları hattı döşetmiş, ulaşım ağı için gerekli her türlü altyapıyı hazırlamıştır. Rus orduları Kafkasya üzerine harekat için yöneldiğinde asker sevkiyatı dahil her türlü ihtiyacı kurmuş olduğu ulaşım ağı sayesinde kolayca karşılanabilmiştir.[199]93 harbinden sonraki süreçte Rusya Elviye-i Selase diye tabir edilen bu vilayetlerde imar faaliyetlerine de önem vermiştir. Hala günümüze kadar sağlamlığını koruyan bir çok bir çok Devlet binası kışla karargahı yaptırmıştır. Bu faaliyetler Rusya'nın bölgede kalıcı olma düşüncesiyle hareket ettiğini göstermiştir. Bir diğer husus da Kafkas harekâtında olduğu gibi Anadolu içlerine gerçekleştireceği harekatlarda bu bölgeyi üs olarak kullanma politikasını gütmüştür.[200]

Harekatın başladığı döneme kadar Rusların Kafkasya'daki genel durumu yukarıda bahsedildiği gibiyken batıda Almanlarla çetin muhabereler gerçekleştirilmiştir. Almanya Avrupa coğrafyası içerisinde kendi harekat planı çerçevesinde hareket ederken Osmanlı Devletini savaşa dahil etmesinin ana nedenlerinden biri olan Rus

[197] Candan Badem, *Çarlık Rusya'sı Yönetiminde Kars Vilayeti*, Bir Zamanlar Yayınevi, İstanbul 2010, s.36.
[198] Nikolski, *Bir Rus Generalin Anlatımıyla Sarıkamış Harekatı 12-24 Aralık 1914 Kariyer Devoloper*, İstanbul 2010, s. 9.
[199] Özdemir, *a.g.e.*,s.84.
[200] Maslofski, *Umumi Harpte Kafkas Cephesi,* Genelkurmay Matbaası, Ankara 1935, s.292–293.

kuvvetlerini bölme düşüncesi ile Osmanlı Devleti ile Rusya savaşını harekete geçirmiştir.[201] Rusya için Birinci Dünya Savaşında esas tehdit Almanya olmuştur. Almanya Orta Avrupa ve Doğu Avrupa üzerinden açmış olduğu geniş cephe hattıyla Avrupa'da bir çok Devlet için tehdit haline gelmiştir. Bu sebeple Rusya'nın esas kuvvetlerini Doğu Avrupa'ya, Almanya'ya karşı sevk etmesi düşünülmüştür.[202]

Rusya Yıllardır savaş halinde olduğu Osmanlı Devletinin fırsat kolladığını ve özellikle 93 harbiyle işgal ettiği Elviye-i Selase'yi geri almak için harekete geçeceğini düşünmüştür. Göben ve Brestlav hadisesiyle Osmanlı Devletinin de savaşın bir parçası olacağı ve Rusya'ya karşı harekete geçeceği ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Rusya Kafkasya bölgesinde hazırlıklar yapmıştır. Batum'a bir Tugayı, Sarıkamış Oltu hattına 1. Kolorduyu, Erivan'a 4. Kolorduyu yerleştirmiş, Tiflis'te de Türkistan Kolordusunu ve Sibirya Kazak Süvari Tugayını ihtiyat olarak bırakmıştır.[203]

Kafkas cephesi, Baş Komutan Enver Paşa tarafından Doğu Anadolu' ya kadar gelmiş olan Rusları geri püskürtmek, Rusya'nın içinde yaşayan Türklerin bağımsızlığını sağlamak, Hazar denizini geçerek büyük Turan hayalini gerçekleştirmek ve Bakü petrol yataklarını ele geçirmek amacıyla açılmıştır.[204]Kafkas Cephesi Enver Paşa'nın hayalleri bakımından ne kadar önemli bir cephe ise müttefik olan Almanya içinde o kadar önemli bir cephedir. Çünkü Orta Avrupa'da kilitlenen savaşı Almanya için hafifletecek olan ve Avrupa'da savaştığı düşmanlarından biri olan Rusya'nın direncini kendi üzerinden alıp Doğuya yönlendirecek olan bir cephe olmuştur.

Ruslar Batıda Almanlarla çetin muhabereler yaparken doğudan gelebilecek tehlikelere karşı hatırı sayılır bir ihtiyat birliği bırakmıştır. Aslında Osmanlı Devletinin erken davranması Rusların doğudaki birliklerini batıya sevk etmelerinin önüne geçmiştir. Ruslar batıda Almanlarla yaptığı savaşlarda başarılı sonuçlar alamamıştır. Almanlar aynı anda Fransa Belçika ve İngilizlerle mücadele etmelerine rağmen Ruslara ağır kayıplar verdirmiştir. Buna rağmen Ruslar doğudaki

[201] Özdemir,*a.g.e.,* s.27
[202] Yüksel, *a.g.e.,* s.57.
[203] Fahri Belen, *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi: 1914 Yılı Hareketleri I,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s.101, 102.
[204] E.E Adamoff, *Rusların Emelleri Anadolu'nun Taksimi*, Günaydın Kitaplığı, İstanbul 1969, s.62, 63.

birliklerinin tamamını almanlar üzerine sürmemiştir. Aslında Osmanlı Devleti de bu durumu beklememiştir.[205] Almanların Ruslar üzerindeki üstünlüğü ve Osmanlı kurmaylarının zafere olan açlığı Rusların Osmanlı Devletinin niyetini anlamasına ve tedbir almasına sebep olmuştur.[206]

2.2. Kafkas Cephesinde ilk Çarpışmalar

İngilizlerden kaçarak boğazlardan Osmanlıya sığınan Göben ve Brestlav gemilerinin Osmanlı Devleti tarafından satın alındığı duyurulmuştur. Bunun üzerine gemilerin isimleri değiştirilerek Yavuz ve Midilli isimleri verilmiştir. Yavuz ve Midilli Türk bandralı takılı vaziyette Karadeniz açıklarına açılarak 29 Ekim 1914 te Rusya'nın Sivastopol Limanlarını bombardıman altına almıştır. Bu hamle Karadeniz'deki Rus donanmasını gafil avlayarak etkisiz hale getirmek için yapılmıştır. Alman askeri kurmaylar açısından da masa üstünde anlaşmaya varmış olduğu Osmanlı Devletini fiilen de savaşa dahil ettirmek amaçlanmıştır.[207]

Osmanlı Devletinin yaptığı gizli anlaşma uyarınca Göben ve Brestlav' un Karadeniz'de Rus limanlarını bombalamasının ardından Rusya Osmanlı Devleti'nin de bu savaşın bir parçası olduğunu düşünerek Osmanlı Devletine savaş İlan etmiştir. Rus Kafkas Ordusu ve Genel Valisi Varantzov Daşkov Türk sınırlarına karşı harekat emri vermiştir.[208]Ruslar, 1 Kasım 1914 te Doğudan taarruza başlamıştır. İlk çarpışmalar Doğubayazıt Pasin Kalesi, Kötek ve küçük sınır karakolları çevresinde başlamıştır.[209]

Daşkov harekat emri verdiğinde kesin sonuçlu ve uzun sürecek bir harekat olacağını düşünmemiştir. Harekatta öncelik olarak Karadeniz üzerinden saldırı yapılmasının ardından Türk kuvvetlerinin büyük bir kuvvetle Kafkasya'ya hareket edeceği düşünüldüğünden Türk örtme birliklerini Kafkasya sınırından atarak savaşı Türk topraklarına hapsetmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda da hem Kars,

[205] Yavuz, *a.g.e.,* s.12.
[206] Yüksel, *a.g.e.,* s.57.
[207] GKB. *a.g.e.,* 1993a, s. 100.
[208] Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya ya Enver Paşa,* Remzi Kitapevi, İstanbul, 1992, s. 72.
[209] Nurcan Yavuz, *İşgal ve Mezalimde Erzincan,* Erzincan Belediyesi Yayınları, Erzincan 1995, s.13.

Ardahan ve Batu'mun Türkler tarafından geri alınması, hem de Türk kuvvetlerinin Kafkasya içlerine geçmemeleri amaçlanmıştır.[210]

1 Kasım sabahı Rus kuvvetleri verilen emir gereği 3. Ordu'nun harekat bölgesinde bulunan sınır birliklerimiz üzerine taarruza geçmiştir. Sarıkamış'tan Hasankale ve Oltu üzerinden de Kale Boğaz'ına doğru Rus kuvvetleri ilerlemeye başlamıştır. Dağınık ve sayıları fazla olmayan Rus kuvvetlerinin ilerleyişi düşünüldüğünde coğrafyanın da sarp vadilerden oluşmasından dolayı doğal alarak 3. Ordunun etki alanının içine girmiştir.[211]

3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa sınırlardan girmiş olan Rus kuvvetlerine karşı taarruz emri vermişse de verilen emir, durum müsaade ederse şeklinde verilmiştir. Zira Hasan İzzet Paşa ordunun henüz Rus kuvvetleriyle başa çıkabilecek güçte olmadığını düşünmüştür. Bu durumun sebebi ise uzun süren savaşlardan dolayı ordunun yıpranmış olması ve 3. Ordu birliklerini oluşturan unsurların bir çoğunun bölgedeki aşiret ve gönüllülerden müteşekkil oluşu Hasan İzzet Paşa'nın cesaretini kırmıştır. Hasan İzzet Paşa ordunun Erzurum'a kadar çekilip burada Rusları durdurmanın daha uygun olacağını düşünmüştür. Kışın bastırmasından dolayı askerin kıyafet ve yiyecek ihtiyacının bu bölgede daha kolay karşılanabileceği görüşünü savunmuştur.[212]

Öte yandan ezelden beri Doğu Anadolu'yu ele geçirerek buradan Irak ve Akdeniz'e bir koridor açma hayalini taşıyan Rusya kuvvetleri General Mihaliyeveski komutasında Sarıkamış'ın ilerisindeki Türk kuvvetlerinden habersiz olmasına rağmen bütün ihtiyat kuvvetlerini Sarıkamış'a sürmüş, Türk bölgelerindeki hatlar küçültülerek kuvvetler Sarıkamış'a toplanmıştır. Kuvvetlerinin ağırlığını Sarıkamış'ta toplayan Ruslar çevre bölgelerdeki varlıklarını geri çekmemişler aksine bir grubu Eleşkirt Deli Baba cephesine bir grubu da Kara Kilise tarafına yerleştirmiştir[213].

[210] Belen, *a.g.e.*, 2016, s.218.
[211] Yavuz, *a.g.e.*, s.13.
[212] Sabis, *a.g.e.*, s.132.
[213] Hans Rohde, *Asya İçin Mücadele*, Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s. 78.

2.2.1. Köprüköy Muharebeleri

Birlikler yerleştirildikten sonra 3-7 Kasım tarihlerinde General Berhman komutasındaki Rus kuvvetleri yapmış oldukları saldırılarla yerel Kürt birliklerini ve Jandarma kuvvetlerini geri püskürtmüştür. Önemli bir mukavemetle karşılaşmayan Rus birlikleri önemli müstahkem mevkii olan Köprüköy'e doğru ilerlemiştir.[214]

Rusların Köprüköy'e ilerleyişi karşısında başından bu yana Rusları Erzurum'da karşılama taraftarı olan Hasan İzzet Paşa Erzurum'a çekilmeye karar verse de karargahta geçen hararetli tartışmaların ardından Rus kuvvetleri üzerine taarruza karar verilmiştir. Hasan İzzet Paşanın taarruz kararında Enver Paşa'nın ordunun moralinin yükselmesi için başarılar kazanması gerektiği ve bunun içinde taarruz etmenin gerekli olduğunu emretmesinin de payı büyük olmuştur.[215]

> "*Bu ana kadar tüm subay ve erlerin tarafınızdan takdir edilecek biçimde hareketleri övgüye değerdir. Tümüne selam ederim. Geniş bir cepheden ilerlemekte olan düşman şimdilik herhalde sizden üstün görünmüyor. 10. Kolordunun Erzurum bölgesine varışı iki veya üç hafta kadar sürecektir. Bu zamanı kazanabilmek ve bazı başarılarla ordunun moralini güçlendirmek için olabildiği takdirde düşmanın ayrı ayrı ilerleyen kollarını ezmenin uygun olacağını düşünüyorum. Süvari Tümenleri ve üç sınıftan oluşan Müfrezelerle düşmanın harekâtını uzun süre durdurmak ve düşman hakkında alınacak tutsaklardan esaslı bilgiler edinilmesi isteğe değer. Azerbaycan yönünde sınırın İran tarafında Ruslara şiddetli saldırılar yapmak için oradaki aşiretlerle Piyade kuvvetlerinin hızla ileriye kaydırılmaları uygundur*".
>
> *Başkomutan Vekili Enver*[216]

Osmanlı ordusu taarruza geçmeden önce bölgedeki keşif kollarından gelen raporlar doğrultusunda Rus ordusunun konumu ve durumunu değerlendirmiştir. Keşif kollarından gelen bilgiye göre Rus kuvvetleri Aras'ın kuzeyinde iki Piyade Tugayı ve güneyde ise bir Piyade, üç süvari Alayı olduğu yönünde malumat

[214] Kurat, *a.g.e.*, s.262.
[215] GKB. *a.g.e.*, 1993a, s.120.
[216] İlden, *a.g.e.*, s.87.

gelmiştir[217].Keşif kollarından gelen bilgiler doğrultusunda Hasan İzzet Paşa, XI. Kolordudan iki, fırkayla süvari fırkasını Hasankale üzerinden, 33.Tümen ile aşiret birliklerini de güneyden saldıracak şekilde taarruzu başlatmıştır.7 Kasım günü taarruz planına göre görevlendirilen kuvvetler harekete geçmişlerse de ordunun manevra eğitiminin olmayışı ve taarruzun iyi organize edilemeyişinden dolayı XI. Kolordu başarı sağlayamamıştır. Güneyden taarruz eden 33. Tümen ve aşiret birlikleri ise düşman yamacındaki sarp dağlardan dolayı varlık gösterememiştir. 8 Kasım da yeniden yapılan taarruzlarla Ruslar Köprüköy sırtlarına atılabilmiştir.[218]

Zafer kazanılamamışsa da yenilginin de olmadığı bu taarruzun ardından Osmanlı kurmayları arasında halen Erzurum'a çekilme tartışmaları devam etmiştir. Bu tartışmalarda Alman General Guze' nin de payı büyüktür. Guze, Hasan İzzet Paşaya Erzurum' a çekilme konusunda yönlendirmeler yapmışsa da karargahta alınan karar üzerine 11 Kasım günü Ruslar üzerine tekrar taarruza geçilmiştir.[219]

Hasan İzzet Paşa bu taarruzla düşmanı iki yandan kuşatmayı düşünmüştür. Ancak Rus Kolordusunun kuzey kanadında bulunan Kozıçan Dağı güneyden yapılacak harekatı zora sokmuştur. Bu mevkiden kuşatma yapacak olan 33. Tümenle aşiret süvarileri daha önce 7 Kasımdaki taarruzda da varlık gösterememiştir. Buna rağmen 11 Kasım günü başlatılan taarruzda 9. Kolordu Aras nehrinin güneyinden taarruza başlamıştır.[220] Kuzeyden kuşatma yapacak olan 29. Tümen arazinin sarp oluşundan dolayı plandaki yerine varmakta gecikmiştir. Güneyden kuşatma yapan 33. Tümenle aşiret birlikleri önceki taarruzda olduğu gibi başarısız olmuştur. XI. Kolordu cephesindeyse ileri taarruzlar gerçekleşmişse de üstünlük kurulamamıştır. Taarruzun en büyük başarısı Ethem Bey komutasında ki 83. Alay'dan gelmiştir. 83. Alay askerleri göğüslerine kadar yükselen suda Hasankale'yi geçerek Köprüköy'ün doğusundaki Rus Taburlarını 1905 rakımlı tepeden attılar. Ruslar bu tepeyi 6 Taburla tutmuş olmasına rağmen 83. Alay suyun içinden geçerek 6 Rus Taburunu süngü hücumuyla yarmış, Rus birliklerini buradan dağıtmıştır. 83. Alay bu tepeyi alınca 37. Bağdat Tümeni 83. Alay gibi Hasankale suyunu geçerek 83. Alay'ın sağına yerleşmiştir. Bu Tümen sıcak iklime alışkın olan çoğunluğunu Arapların oluşturduğu

[217] GKB. *a.g.e.,* 1993a, s.120.
[218] Belen, *a.g.e.,* 2016, s. 260.
[219] Çakmak, *a.g.e.,* s. 35.
[220] Şirokorad, *a.g.e.,s.488.*

ve kış şartlarına uygun kıyafetleri olmayan askerlerden müteşekkil olmasına rağmen bu taarruzda büyük cesaret ve fedakarlık göstermiştir.[221]

Bu taarruzda kazanılan zafer hem Rusların geri çekilmesini sağlamış hem de ordu için moral olmuştur.[222] Kazanılan muharebenin ardından Hasan İzzet Paşa ve kurmayları altın liyakat madalyaları ile ödüllendirilmiştir. Zaferin verdiği rahatlık, ordunun yorgun oluşu ve ikmal yollarındaki olumsuzluk nedeniyle geri kaçan Rus birlikleri takip edilerek imhası yönünde harekete geçilmemiştir. Bu sırada dağılan Rus kuvvetleri 18 kilometre doğuda Azap mevziine yerleşmiş ve Türklerin takip etmeyişini fırsat bilerek yeni kuvvetlerle takviye almaya başlamıştır.[223]

2.2.2. Azap Muharebesi

12 Kasımda Köprüköy'den atılan Rus birlikleri 15 kasımda Azap-Elimi hattına yerleşmiştir. Osmanlı ordusunun takip etmemesini de fırsat bilen Ruslar 2. Türkistan Kolordusunun da buraya gelmesini beklemiştir.[224]

Osmanlı 3. Ordusu ise Köprüköy zaferinin hemen ardından takip ederek imha hareketi yapmamış ve Rus kuvvetlerinin karşısına temkinli şekilde ilerleyerek yerleşmiştir. Osmanlı keşif kollarından edinilen bilgiler doğrultusunda Rus kuvvetlerinin geniş bir alana yayılmış olduğu görülmüştür. Keşif kollarından edinilen bilgilere göre düşmanın esas kuvveti ise Ardı-Dölek ve Yüzviran hattının batı sırtları ile Ardos Hoşap hattının doğusunda bulunduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında ana mevzilerin civarlarına da kısım kısım kuvvetler yerleştirilmiştir.[225]

Gelen raporlar doğrultusunda Hasan İzzet Paşa 16 Kasımda taarruz etmeye karar vermiş ve orduya;

> *"1- Düşman, Gerek'in şark ve Sınamir deresinin garp ve Azab'ın şarkındaki sırtları işgal etmektedir.Horum'un henüz düşman tarafından işgal olunmadığı .anlaşılıyor(Horum - Ulya ve Horum Süfla köyleri, Sınamir köyünün şarkındadır).*

[221] Belen, *a.g.e.*, s.2016, 261.
[222] Şirokorad, *a.g.e.*,s.*490*
[223] Belen, *a.g.e.*, .2016,s. 261.
[224] Çakmak, *a.g.e.*, s. 36.
[225] GKB. *a.g.e.*, 1993a, s.226, 228.

2- Onbirinci Kolordu, Azabın şarkındaki sırtlarda, Dokuzuncu Kolordu, Molla Melek ile Sınamir arasında, 17 nci Fırka, Azap ile Molla Melek arasına alınmaktadır.

3- Üçüncü Ordu aşağıdaki tarzda taarruza devam edecektir: Onbirinci Kolordunun sol cenahı ve Dokuzuncu Kolordunun sağ cenahı Azap - Zanzak - Kötek istikametinde ilerliyecek; Dokuzuncu Koloi-du, iki firkasiyle bu istikamet boyunca ve Onbirinci Kolordu ile birlik yaparak taarruz edecek ve bir fırkasiyle düşmanm Horum Dağı civannda bulunan şimal cenahına ihata suretiyle taarruz eyliyecektir. Düşmanın ricati halinde bu fırka, düşmanın ricat hattını kesmek üzere Kötek istikametinde ilerliyecekiir. Onbirinci Kolordu, 33 üncü fırkadan, bu fırkanın karşısındaki düşmem tevkif ve ordunun sağ cenah mı temin edecek derecede bir kuvveti Aras'm sağ sahilinde bıraktırdıktan sonra, mütebaki kuvvetiyle Aras'ın şimalinde taarruza devam edecektir. İkinci Nizamiye Suvari Fırkası düşmanın şimal cenahını ve gerilerini keşfedecek ve Kötek'e doğru ricati halinde geri çekilmesini men veya tevkif edecektir. İhtiyat Suvari Kolordusu Aras'ın şimalindeki düşmanın cenup cenahı gerilerini ve Aras'ın sağ sahilinden ilerliyecek düşman kuvvetlerini keşif ve 33 üncü FırkadanAras'ın sağ sahilinde kalacak kuvvet ile birlikte Ordunun sağ cenahını temin edecektir.

4- Taarruza öğleden evvel saat sekizde başlanacak.

5- Ordu Karargahı saat yediye kadar Heran'da, sonra Kalender'in cenubundaki sırtta bulunacaktır.

İmza: Üçüncü Ordu Komutanı Hasan İzzet"[226]

Hasan İzzet Paşa'nın verdiği plan üzerine 16 Kasım günü Osmanlı 3. Ordusu taarruzu başlatmıştır.9. Kolordu sağdan 11. Kolordu soldan Aras nehrinin kuzeyinden 33. Tümenle aşiret birlikleri Aras nehrinin güney kısmından düşman hatlarını sarmıştır.17 Kasım günü düşman üzerine yapılan ilk hücumda 29. Tümen ve süvari birliklerine karşılığı Rus Türkistan birlikleri vermiştir. Aynı gün 33. Tümenin düşman hatlarındaki yerini biraz geri çekince cephe hattı genişlemiştir. [227]

Osmanlı kuvvetlerinin taarruz harekatı esnasında plana göre hareketlerindeki gecikmeler ve boşta kalan alanların doldurulması hususundaki hataları azap muharebesiyle Rusları sınıra kadar atma fırsatını kaçırtmıştır. Köprüköy muharebelerinde ağır kayıplar veren Rus kuvvetleri Osmanlı kuvvetlerinin taarruz etmediği 3 günlük süre içinde takviyeler almıştır. Osmanlı ordusunun Köprüköy'de dağıtılan Rus kuvvetlerini takip edip imha yönüne gitmemesi tarihi bir hata olmuştur.

[226] Sabis, *a.g.e.*, s.157, 158.
[227] Belen, *a.g.e.*, 2016, 263.

Zira Rusların toparlanmasına imkan sağlanmıştır. Ayrıca beklenilen süreçte de 3. Ordu yeterince mühimmat ve asker takviyesi de yapamamıştır. [228]

Azap hattındaki taarruzda da zamanında yapılamayan hamleler ve hücum konusunda yeteri kadar kararlı olunmaması ve sürekli bir geri çekilme hali yine Rusların imha edilmesi yada sınır dan atılması fırsatlarını kaçırtmıştır. Taarruzdan net bir sonucun çıkmayışı ve yoğun kar ve tipiden dolayı 21 Kasım günü 10 kilometre kadar geri çekilmenin oluşu, hava düzeldikten sonra Rusların tekrar takip edilmesi hususunu zorlaştırmıştır. Geri çekilmenin yaşandığı anlarda Rus geri hizmet birlikleri panik halinde Sarıkamış hattına doğru kaçmaya başlamıştır. Rusların paniklemesinden habersiz olan Osmanlı birlikleri kendi başarılarından habersiz moral bozukluğu içine girmiştir.[229]

Rus komutan General Berhman akşam raporunda muharebenin kaybedildiğini ve cephede çekilmelerin başladığını bildirmiştir. Bu muharebeler döneminde Osmanlı ordusu tarihi bir fırsatı elinden kaçırmıştır. Köprüköy ve Azap muharebelerinde başarısız olan Rus birliklerine moral vermek için cepheye gelen Rus çarı Sarıkamış'tan Micingere giderken Türk keşif kollarının yanından geçmiştir. Bölgedeki keşif kolları zora düşmedikçe ateş etmeme emriyle görev yaptıkları için Çar ölümden dönmüştür.[230]

2.3. Sarıkamış Muharebesi

Sarıkamış muharebesi hem Osmanlı Devleti için hem de müttefiki olan Almanya için büyük öneme sahip bir taarruz harekatı olarak başlatılmıştır. Zira bu harekat Almanlar açısından Osmanlı Devletini müttefik olarak savaşa sokmasının gayesi olan doğuda Rusya'ya yeni bir cephe açma ve Bakü petrollerinin İngiliz ve Rusların eline bırakmama düşüncelerinin ürünü olmuştur.[231]

Osmanlı Devletinin ise Avrupa'da Rusya'yla savaş halinde olan Almanya'nın cephedeki yükünü azaltmak ya da petrol gibi öne çıkan sebepleri olmamıştır. Osmanlı Devletinin gerek Birinci Dünya Savaşına girişi ve gerekse Kafkas

[228] Belen, *a.g.e.,* 2016, s.262.
[229] Çakmak, *a.g.e.,* s. 39.
[230] Maslofski, *a.g.e.,* s.84.
[231] İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,* Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s.126.

cephesinin açılmasındaki yegane gayesi yıllardır savaş halinde olduğu ve 93 Harbiyle Kars, Ardahan ve Batu'mu işgal eden Ruslardan bu üç şehri geri alıp Rusları tüm Kafkasya'dan çıkartmak olmuştur.[232] Özellikle Ordu Komutanı Enver Paşa'nın en büyük ideali olan Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk topluluklarını bir bayrak altında toplama düşüncesi ile 93 Harbi ile kaybedilen Kars-Ardahan ve Batum'un Rusların elinden geri alınması düşüncesi Kafkas cephesinin açılmasının ve Sarıkamış taarruzunun başlatılmasının en önemli sebebi olmuştur.[233]

Sarıkamış harekatının kaderini ve zamanını tayin eden ise kasım ayı içerisinde gerçekleştirilen Köprüköy ve Azap muharebeleri olmuştur. Merkezi Erzurum'da olan 3. Ordu, Köprüköy ve Azap muharebelerinde Rus ordusuna karşı üstünlük kurmuştur. Ancak Hasan İzzet Paşa'nın da dahil olduğu geri çekilerek Ruslarla içerde savunma savaşı yapılması düşüncesinde olan kurmaylar Rus birlikleri karşısında üstünlük kurulmasına rağmen devam edip Rus birliklerinin imhası yönünde hareket etmemiştir.[234]

3. Ordu'nun Köprüköyde elde ettiği üstünlükle kaçma durumuna geçmiş olan Rus ordusunun üstüne gitmemiş olması Rusların biraz geride karargah kurarak yeni gelen takviyelerle toparlamasına sebebiyet vermiştir. Köprüköy muharebesinin verdiği moralle orduyu biraz dinlendirdikten sonra yeni takviyeler almadan girişilen azap muharebelerinde de tam bir üstünlük sağlanmamışsa da başarılı olan 3. Ordu yine düşmanın üstüne devam etmek yerine tekrar geri çekilmiştir. Tam bir kararlılık ve özgüvenle gerçekleştirilmeyen Köprüköy ve Azap muharebelerinde Kafkasya'daki Rus kuvvetleri büyük ölçüde imha edilme fırsatı kaçırılmıştır. Bu harplerde istenilen sonuçların alınamaması ve ordudaki tutukluk nedeniyle Baş Komutan Enver Paşa bizzat 3. Ordunun başına geçerek harekatı yönetmek üzere Erzurum'a gelmiştir.[235]

Enver Paşa Sarıkamış harekatı için İstanbul'dan çıkmadan öce Genel Kurmay İkinci Başkanlarından Albay Hafız Hakkı Beyi cepheye görevlendirmiştir. Hafız Hakkı Beyin cephedeki vazifesi; olası harekat için cephenin durumunu inceleyerek harekat

[232] Nurhan Aydın, *Kafkas Cephesinin Kilit Noktası Sarıkamış ve Sarıkamış Harekatı*, Son Çağ Yayınları, Ankara, 2015, s. 67
[233] Yavuz, *a.g.e.,* s. 21.
[234] Belen, *a.g.e.,* 2016, s.261.
[235] GKB. *a.g.e.,* 1993a, s.349.

planının hazırlığı yönünde çalışmalar yapmak olmuştur.[236] Hafız Hakkı Bey emrine bir Kolordu alarak Rus ordusunun Kars ve Sarıkamış üzerindeki hazırlıklarını incelemiştir.[237]

Hafız Hakkı Bey'in ardından Baş Komutan Enver Paşa ile Alman komutanlar General Bronsart ve Feldman Erzurum'a gelmiştir. Erzurum'a gelen Enver Paşa Köprüköyü ve Azap muharebelerinde düşmanın imha edilememesi üzerine Ruslar üzerine kesin sonuç alacak ve Rusları Kafkasya'dan tamamen atacak bir harekat planı hazırlanmıştır.[238]

Plana göre bir süvari Tümeni Aras nehrinin güneyinden taarruz ederek Rusların dikkatini güneye çekerek 11. Kolordu Arasın kuzeyinden gösteriş taarruzu yaparak düşman kuvvetlerinin bu iki hat arasında sıkıştırılması düşünülmüştür. 9. Kolordu iki kol ile Pitkir – Çatak hattına ilerleyecek, 10. Kolordu bir Tümeniyle Narman, iki Tümeniyle Kale Boğazı üzerinden Ardos istikametinde ilerleyecektir. Bu şekilde hazırlanan plan doğrultusunda hareket edilmişse de Hafız Hakkı Bey'in Rusların Kars kalesine çekilmelerini engelleme yönündeki telkinlerinden dolayı sapmalar meydana gelmiştir. Hafız Hakkı Beyin emri ile 9. Kolordu Bardız, 10. Kolordu Oltu istikametinden yürüyüşe geçmiştir. Bu hareket iki Kolorduyu plandaki istikametten 30 kilometre sapmıştır. Hafız Hakkı Bey bu sapmayı Rusların geri çekilmelerine karşı organize etmişse de Ruslar, 11. Kolordu üzerine taarruza geçmiştir.10. Kolordu Narman bölgesine geldiğinde bu bölgedeki Rus kuvvetlerini şiddetli bir biçimde bu bölgeden Oltu istikametine atmıştır.[239]

Türk taarruzunun başlaması üzerine general Mişevski ve Kurmay Başkanı Yudeniç trenle Sarıkamış'a gelerek Berhma'nın karargahında durum değerlendirmesi yapmıştır. Bu toplantıdan sonra bir Alay ve sınır Taburu ile yanların güvenliği alınarak Türkler üzerine taarruz yapma planı kabul görmüştür. Kars'taki 3. Avcı Tugayı, Mardenk tarafına gönderilmiş ve Türkistan Kolordusunun başına geçen Yudenic harekaete geçerek taarruzu başlatmıştır. Hafız Hakkı Bey komutasında ki 10. Türk Kolordusu Stomin grubunu bir kez daha yenilgiye uğratmıştır. Böylelikle

[236] Aydın,*a.g.e.,* s.63
[237] GKB. *a.g.e.,* 1993a, s. 348.
[238] GKB. *a.g.e.,* 1993a, s. 350.
[239] Çakmak, *a.g.e.,* s. 49.

Hafız Hakkı Bey'in başından beri istediği Kars yolu açılmıştır. Hafız Hakkı Bey Kasor – Beyköy üzerinden Sarıkamış'a ilerleyeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine 9. Kolordunun 29. Tümeni ve Enver Paşa 24 Aralık akşamı Bardız'a varmıştır.[240]

Hafız Hakkı Bey'in ve Enver Paşa'nın bu şekilde hareket etmesi Rusları tedirgin etmiştir. Zira Sarıkamış'ta yalnızca bir muhafız Alayı kalmıştır. Ruslar hemen bir Tugayı cepheden Sarıkamış'a tayin ettirmiş ve harp okulundan yeni çıkmış subaylarla birlikte 2000 ikmal erini de Sarıkamış'a yerleştirmiştir.[241]

Enver Paşa 25 Aralık günü 29. Tümenle birlikte Bardızdan Sarıkamış istikametine ilerlemiştir. Akşama doğru Bardız geçidinin Rus kuvvetleri tarafından tutulduğu görüldüğünde askerin tüm yorgunluğuna rağmen Enver Paşa taarruz emri verir ve gece yarısı süngü hücumu ile Rus kuvvetleri Bardız geçidinden Sarıkamış'a atılmıştır.[242]26 Aralık sabahı Enver Paşa Sarıkamış'a hücum etmek istese de komuta kademesinin askerin yorgunluğu ve ikmal sorunlarından dolayı harekat durdurulmuştur. Kafkas harekatının başından buyana yapılan hata burada da tekrar edilmiş kaçan Rus kuvvetlerinin çekilip tekrar takviye alarak toparlanmalarına izin verilmiştir. Zira beklenilen bu süre zarfında 17. Tümende Enver Paşa'nın olduğu bölgeye gelmişse de ağır zayiatlar vermiştir. Sahra toplarının birçoğunun 10. Kolorduya verilmesinden dolayı ellerinde çok az top kalmıştır.[243] Bu şekilde Sarıkamış üzerine top atışı ile atışlar yapılsa da Rus karargahlarında etki sağlayamamış ve Türk askerleri bir metre civarındaki karın içinde Rus birliklerinin hedefi olmuştur. IX ve X Kolorduların da bölgeye gelmesi durumu çok ta iyileştirmemiştir. Çünkü bölgeye gelene kadar ağır zayiatlar vermiş ve Rusların iyi tahkimat kurmaları ve yeteri takviyeleri almaları ile Rus taarruzu başlamıştır.[244]

Rus taarruzları başladıktan sonra çok fazla zayiat vermiş olan Türk kuvvetleri yeteri direnç gösterememiş ve geri püskürtülmüştür. Büyük idealler ve ümitlerle başlatılan Sarıkamış harekatı Osmanlı Devleti açısından büyük bir hezimet olmuştur.

[240] Belen, *a.g.e.*, 2016, s. 265.
[241] GKB. *a.g.e.*, 1993a, s. 431.
[242] GKB. *a.g.e.*, 1993a, s.423.
[243] Allen Muratof, *a.g.e.*, s.251.
[244] Larcher, *a.g.e.*, s.352.

Başta Kafkasya'dan gelecek olan Türk taarruzlarını önlemek maksadıyla bölgeye hareket etmiş olan Ruslar Sarıkamış galibiyetinin ardından yönlerini Doğu Anadolu üzerinden Anadolu içlerine çevirmiştir.

2.3.1.Sarıkamış Harekatından Sonraki Genel Durum

Sarıkamış harekatının ardında Osmanlı ordusunun başarısız oluşunun ve çok sayıda asker kaybetmesinin ardından Kafkas cephesinde taarruz fırsatı tamamen Rusların eline geçmiştir. Köprüköy, Azap ve Sarıkamış muharebelerinde zaman zaman zor duruma düşse de Osmanlı ordusunun taarruzda ısrarcı olmaması ve dağılan Rus kuvvetlerinin imhası yönünde hareket etmeyişi Rusların toparlanarak Osmanlı kuvvetlerine karşılık vermelerini sağlamıştır.

Mevsimin giderek kışa dönmesi de Osmanlı ordusu açısından en önemli olumsuzluklardan biri olmuştur. Ruslar 93 Harbiyle işgal etmiş oldukları Kars ve Sarıkamış'ta askeri üslerini kurmuş ve bu bölgeye kadar kurdukları demiryolu ağı ile de ikmal hareketlerini rahatlıkla yapabilmiştir. Osmanlı ordusu gerek mühimmat ve ikmal hareketlerini sağlıklı yapamamış gerekse cepheye gelecek olan takviye kuvvetlerin ulaşımını zamanında gerçekleştirememiştir. Zaman zaman Rus kuvvetlerini tarumar edebilecek fırsatlara sahip olmuşsa da ikmal ve kuvvet yönündeki olumsuzluklardan dolayı cesaretle Rus ordusunun üstüne gidememiştir.

Rusların kesin galibiyetiyle son bulan harekat sonrası Ruslar zaten uzun süredir işgal etmiş olduğu Kars bölgesinde kalmayı düşünmemiştir. Harekat bittikten sonra komutanlarının harekattaki durumlarını da değerlendirerek yapılan çeşitli değişikliklerle artık Rus ordusu yönünü Anadolu'ya çevirmiştir. İçinde bulundukları durumu tarihi bir fırsat olarak gören Rus orduları Sarıkamış harekatı sonrasında Berhman'ın yerine geçen Yudenic önderliğinde yeni harekat planı için hazırlıklara başlamıştır.[245]

Yudenic göreve başlar başlamaz Köprüköy, Azap ve Sarıkamış muharebelerindeki kayıpları telafi ederek iyileştirilmesi yönünde çalışmalar yaptırmıştır. Askeri kayıplar için yeni takviyelerle birliklerini güçlendirirken kış mevsiminin başlamasıyla gelen soğuklar için askerin giyim kuşam ve teçhizatının iyileştirilmesi talimatı vermiştir.

[245] Yavuz, *a.g.e.,* s. 24.

Öte yandan Erzurum üzerinden Doğu Anadolu'ya yapacağı yürüyüş için var olan yolların tamirini ya da yeni yollar yaptırma faaliyetlerine girişmiştir.[246]

Rus yönlendirmesi ve kışkırtması altındaki Ermeniler de boş durmamış Sarıkamış yenilgisinin ardından Osmanlı toprakları içerisinde isyanlar başlatmış ve Müslüman halk üzerine saldırı faaliyetlerinde bulunmuştur. Ermeniler Bitlis, Van ve Sivas bölgelerinde faaliyete geçerek Ruslara etraftan gelebilecek tehditleri engellemeyi amaçlarken diğer taraftan da bu coğrafyada Ermeni Devleti kurma hayalinin peşine düşmüştür. Savaştan önce bir çok Ermeninnin Rusya'ya geçip burada Rus ordusuna dahil olması da bu plan doğrultusunda yapılmıştır. Rusların stratejik üstünlük kurması da Ermenileri oldukça şımartmıştır.[247]

Doğu Anadolu'da önceden de faaliyet yürüten Taşnak Sütyun cemiyeti bölgenin Ruslar tarafından işgalini kolaylaştırmıştır.13 Nisanda Van'da başlattıkları isyan ile Rus II. Türkistan Kolordusu İd ve Tortumu zapt ederek Murat suyu vadisinden Tutak'a inerek Malazgirt ve Ahlatı işgal ederek buradaki Ermenilerin de sayesinde Van'ı işgal etmiştir.[248]

General Yudenic Anadolu içlerine ilerlemek için yapmış olduğu plana göre II. Türkistan Kolordusuyla tortum üzerinden taarruz ederek Erzurum'a kuzeyden taarruz ederek, güneyde de Ermenilerin başlattıkları isyanlarla ve hazırlık yapan ordu ile bura ya destek gelmesini engelleyerek kuzeyden güneye Türk ordusunun iletişimini koparmayı amaçlamıştır. Burada bir diğer amaç ise Türkleri bölgeden uzaklaştırıp buradaki Kürtleri kontrol altına almak olmuştur.[249]

Yudenic Çanakkale savaşında Osmanlı ordusunun beklenmeyen zaferiyle birlikte müttefik kuvvetlerin Çanakkale'den çekilmesiyle buradaki Türk kuvvetlerinin bölgeye gönderilmesinden çekindiği için biran evvel harekata başlamayı istemiştir.[250]

[246] Yavuz, *a.g.e.,* s. 25.
[247] Kurat, *a.g.e.,* s.285.
[248] Larcher, *a.g.e.,* s.358.
[249] Çakmak, *a.g.e.,* s. 88.
[250] Gökçay, *a.g.e.,* s. 363.

2.3.2. Sarıkamış Yenilgisinin Ardından Osmanlının Durumu

Büyük umutlarla yapılan Sarıkamış harekatının başarısız oluşunun ardından harekatın başından bu yana yaklaşık 40 bin civarında askerini kaybetmiş olan 3. Ordu büyük bir dağılma sürecinin içine girmiştir. Yaralılar ve firarilerle birlikte 3. Ordunun mevcudu Sarıkamış sonrasında üçte bire inmiştir. Sarıkamış muharebesinden sonra 3. Ordunun silah mevcudu ise 10000 civarında tüfek ,600-700kılıç, 30 top ve 16 makineli tüfek olarak kalmıştır.[251] Diğer taraftan havaların soğuk oluşu ve askerin yeteri kadar beslenememesi gibi durumlardan dolayı salgın hastalıklar baş göstermiştir. Tifüs salgını o kadar etkili olmuş ki 3. Ordu Komutanı Hafız Hakkı Bey bile bu hastalığa yakalanarak hayatını kaybetmiştir.[252]

Hafız Hakkı Beyin tifüsten vefat etmesinin üzerine 5. Kolordu Komutanı Kamil Paşa 3. Ordu Komutanlığına getirilmiştir. Kamil Paşa göreve gelişinin ardından mevcudunun büyük bir kısmı dağılmış olan orduyu toparlama işine başlamıştır. Bir yandan da galip gelen ve morali yüksek Rus kuvvetlerinin taarruzlarını mukavemet etmekle de görevlendirilmiştir.[253]

Sarıkamış yenilgisinden sonra 3. Ordu toparlanma ve kaybettiği gücü yeniden kazanma çabası içerisine girmiştir. Özellikle 9. Kolordu'nun yeniden kurulması ve 10. Kolordu'nun dağılmış olan kuvvetlerinin bir araya toplanması öncelik verilen hususlardan olmuştur. Mevcudun yeterli olmayışı ve aşiret birliklerinin dağılması 3. Orduya yeni asker takviyesinin de yapılamaması gibi durumların giderilmesi için asker alımı için yeni bir genelge hazırlanmıştır. Yükümlülük çağından gün almış bütün erlerin birliklerine dahil edilmelerini içeren genelgeyle 3. Ordunun asker ihtiyacının giderilmesi planlanmıştır.[254]

Kamil Paşa 3. Ordu'nun durumunun düzeltilesi adına Ocak 1916 tarihinde Çanakkale'den boşaltılan kuvvetlerden boşta kalanların Doğu cephesine kaydırılması için İstanbul'a Baş Komutanlıkla görüşmeye gelmiştir. Baş Komutanlık makamı Kamil Paşa'nın bu isteğine olumlu yanıt vermeyerek, buradan boşaltılan askerlerin Avrupa'daki cephelere kaydırılmasını düşünmüştür. İstanbul'daki Baş Komutanlığa

[251] GKB. *a.g.e.,* 1993a, s.564.
[252] Belen, *a.g.e.,* 1964, s.91.
[253] GKB. *a.g.e.,* 1993a, s. 564.
[254] Yüksel, *a.g.e.,* s.103.

göre Rusların doğudaki taarruzları durdurulmuş ve Rusların tekrar taarruza geçecek durumlarının olmadığı düşünülmüştür.[255] Oysaki Yudenic komutasındaki Rus kuvvetleri gizli ve aceleci bir taarruz harekat planına hazırlanmakla meşgul olmuştur.

Durumun vahametinin farkına varan, Genel Karargah'tan istediği desteği göremeyen Kamil Paşa daha İstanbul'dayken Ruslar gizlice yürüttükleri taarruz planını hayata geçirmiştir. Rusların ani taarruzu Türk kuvvetleri açısından büyük bir sürpriz olmuştur. Zira daha önceki muharebelerde Ruslar da hatırı sayılır zayiatlar vermiştir. Rusların bu kadar kısa sürede toparlanarak taarruz etmeleri Türk kurmaylarınca beklenilmeyen bir durum olmuştur.[256]

2.4. Erzurum'un İşgali

Yudenic göreve gelir gelmez hazırladığı taarruz planını olabildiğince hızlı ve gizli bir şekilde hazırlatmıştır. Öyle ki taarruz hazırlıklarından Rus ordusunda ki bir çok subay dahi habersiz olmuştur. Yudenic Çanakkale'den boşalan kuvvetlerin doğuya nakledilmesinden tedirgin olduğu için o kuvvetler sevk edilmeden biran evvel taarruza geçmeyi planlamıştır. Plan doğrultusunda da Türklerin hiç beklemediği bir anda Ocak 1916 da taarruza geçmiştir[257]

Ruslar taarruza geçtiği anda Genel Karargah'ı ikna etmek için İstanbul'da olan Kamil Paşa'nın yerine Abdülkerim Paşa orduya komuta etmiştir. Rus taarruzlarına verilen cevaplarla Rus kuvvetleri yıpratılmışsa da Rusların ilerleyişi durdurulamamıştır. Rus kuvvetleri 21 Ocak günü Erzurum'un kuzey doğusundaki tortumu işgal etmiştir. Daha sonra Korucuk, Kızıl Kilise hattına yerleşen Rus kuvvetleri bu bölgede bir ay kalarak Erzurum'un tamamını işgal etmek için hazırlıklarına devam etmiştir.[258]

3. Ordu Komutanı Kamil Paşa Erzurum'un müdafaası için hazırlıklarını yapmışsa da şehrin doğusunda bulunan Kargapazarı dağlarından düşmanın gelebileceğini öngörememiştir. Rusların Kargapazarı dağlarını aşarak taarruz etmeleri Erzurum'un Rusların eline geçmesini sağlamıştır. Karargâhını Hasankaleye kuran Yudenic 11

[255] Çakmak, *a.g.e.,* s. 112.
[256] Yavuz, *a.g.e.,* s. 28.
[257] Yavuz, *a.g.e.,* s. 27.
[258] Yavuz, *a.g.e.,* s. 30.

Şubat tarihinde ordularına taarruz emri vererek Erzurum'un kuzey doğusunda bulunan Dolangez tabyası ve 29. Tümenin müdafaa ettiği Çobandede tabyalarını işgal etmiştir.14-15 Şubat gecesi General Prejevalski kumandasında ki II. Türkistan Kolordusu Türk ordularının hiç beklemediği Kargapazarı dağları üzerinden geçerek önemli bir geçiş güzergahından ilerleyerek buradaki tabyaları ele geçirmiştir. Bu gelişmelerin üzerine 3. Ordu birliklerine geri çekilme emri vermiş ve Rus I. Kafkas Tümenine ait bir Avcı Tümeni şehir merkezinin doğusunda bulunan Kars kapısı bölgesinden ilerleyerek Erzurum'u işgal etmiştir.[259]

2.4.1. Erzurum'un İşgali Sırasında Yaşananlar ve İşgalden Sonraki Durum

Rus ordusunun Erzurum'un doğusunda bulunan Hasankale Köprüköy ve Azap bölgelerinden ilerlemeleri ile birlikte Erzurum halkı da batıya doğru çekilmeye başlamıştır. Rus kuvvetlerinin Erzurum şehir merkezine yaklaşmasının üstüne göç hareketi daha da artmış, Rus ve Ermenilerden korunmaya çalışan halk kafileler halinde göç etmeye başlamıştır.

Rus ordusunun beklenmedik taarruzuyla durumun kötüye gittiğini düşünen Mahmut Kamil Paşa Erzurum'da bulunan vekili Abdülkerim Paşa'ya çektiği telgrafta Erzurum'da savunma için yararlı olmayan ve savunmaya sekte vuracak her şey ve bunlar arasında fazla para, vilayet merkez teşkilatı, yaralı ve hastalar ile önem derecesine göre şahısların Erzincan'a boşaltılması şeklinde emir vermiştir. Abdülkerim Paşa bu emrin yerine getirilmesinin devam eden muharebeyi olumsuz etkileyeceğini ve göç için yeteri kadar ulaşım aracının bulunmadığını bildirmiştir. Abdülkerim Paşa'nın şehrin boşaltılması taraftarı olmamasına rağmen savaşın getirdiği gidişat doğrultusunda şehir boşaltılmaya başlanmıştır.[260]

Düşmanın şehir merkezine yaklaşmasından dolayı Kamil Paşanın talimatındaki kriterler çerçevesinde Erzurum şehir merkezi boşaltılmaya başlanmıştır. Şehirden ilk tahliyeler Devlet dairelerinden olmuş ve en fazla ehemmiyet verilen Devlet kurumu ise Bank-ı Osmani şubesi olmuştur. Maliye Nezareti'nin 27 Ocak 1916 da Erzurum Valisi Tahsin Bey'e verdiği talimat ile bankada bulunan tüm altının parayla değiştirilmesi ve miktarın merkeze bildirilmesi istenmiştir. Dâhiliye Nazırı Talat

[259] GKB. *a.g.e.,* 1993a, s.530.
[260] Yüksel, *a.g.e.,* s.249

Paşa'nın 1 Şubat 1916 tarihinde Tahsin Bey'e verdiği emirle bankanın ne olursa olsun Erzincan'a taşınması istenmişse de bankanın tamamen taşınması işgalden sonraki sürece denk gelmiştir.[261]

İşgalle birlikte 3. Ordu'nun Karargahı Erzincan'a taşınırken, başta şehrin boşaltılmasına kaşı çıkan Erzurum Valisi Tahsin Bey de Vilayet ve Belediye olmak üzere posta telgraf müdüriyeti, hastane gibi kurumların 3. Ordu birlikleri ile birlikte Erzincan'a taşınması talimatına uymuştur.[262] Erzurum'da bulunan resmi kurumlar arasında Alman konsolosluğu da yer almıştır. Alman konsolosluğu da önce Erzincan'a sonrada Sivas'a nakledilmiştir.[263]

Erzurum Valisi Tahsin Bey, zorunlu olarak gerçekleştirilecek göç için yeteri kadar araç ve gerecin olmamasının göç eden halka yolda büyük sıkıntılar yaşatacağını düşünmüştür. Rusların Erzuruma iyice yaklaşması ve 3. Orduya verilen nakil emri sonrasında kararından vaz geçen Tahsin Bey, Devlet kurumları ve Erzurum halkı göç ederken, yaşadıklarını Talat Paşaya şu şekilde anlatmıştır.

> *"Dün gecece ordu Karargahı ile Erzurum'dan Ilıca Kariyesine geldim. Sevgili Erzurum'u, fedakar halkın bir kısmını kan ağlayarak bıraktım. Hareketimden evvel: ihtiyarları çağırdım. Erzurum'u bırakmayacağımızı, son acı dakikalarına nasıl iştirak ediyorsam, az zaman sonra ilk intikam ve sürur dakikalarında da yanlarında bulunacağıma, hükümetin ve fırkanın namusu üzerine söz verdim.*
>
> *Öpüştük ağlaştık ve ayrıldık. Bizden 3 saat sonra Rus tayyaresi Hükümet konağına bomba atarak tahribat yapmış, aynı saat cephaneliğe ateş verildiğinden, ateşin şehrin bir kısmına sirayet ettiği, on birinci kolordu dümdarları ayrılırken devairi resmiyeyi telgrafhaneye kışlalara emvali metruki olan kiliseye, hastaneye ve büyücek binalara ateş vererek; sevgili Erzurum moskoflara volkan halinde teslim olunmuştur ve maatteessür bu yüzden ahaliden bazı mertebe zayiat olduğu işitilmiştir. En karipte istirdat edeceğimiz bir memlekete böyle umumi ateş vermek taraftarı değildim. Ve bu ciheti Kumandan Paşa tensip etmiştir. Muhacerati de men için de çok çalıştım. Çünkü bir metre kar ve tahtes sıfır yirmi derece nisanın ve etfalin yollarda helak olacağına Hasankale muhaceratinde görmüş, kanlı yaşlar dökmüş idim. Fakat Ermeni meselesi dolayısıyla Ermenilerden son derce tevahhuş eden halkın bir kısmı zapt olunmadı. İşte bundan dolayı yollarda büyük izdiham ve sefalet baş gösterdi. Muhacirinin seri ve sefil bir surette Erzincan'a sevki için bütün*

[261] Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA].Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi [DH. ŞFR], Dos. 60, Bel. 181
[262] BOA. DH. ŞFR, Dos. 61, Bel. 129
[263] BOA. DH. ŞFR, Dos. 61, Bel. 126

kuvvetimle çalışıyorum. Bahattin Şakir Bey Tercan dada sevkiyata bakıcak, yol güzergahında ikişer km mesafede memurlar bırakılarak elimden gelen muavelat yapılacaktır. İnşallah az zayiatla Erzincana sevk edeceğiz.

Erzurum'un acı sükutu ile Bitlis ve Trabzon vilayetleri de tehlikeye düştür. Yani Anadolu'yu şakide dört vilayette 3 milyon İslam moskof ayakları etrafından telvis bulundu. 3. Ordu ve cibei namusu karış karış kan dökerek ifa etti. Bugün bile Erzurum ve civarında harp ederek mertçe çekiliyor."[264]

Erzurum Valisi Tahsin Bey'in bu mektubu işgal sırasında yaşananları ve Sarıkamış hezimetinin ardından Erzurum'unda kaybedilmesinin oluşturduğu üzüntüyü tüm detaylarıyla göstermiştir.

Ruslar Erzurum'u da işgal ettikten sonra, Osmanlı toprakları üzerindeki yüzyıllardır hayalini kurduğu emellerine yaklaştığını düşünmüştür. Çanakkale harbiyle müttefiklerinin gerçekleştiremediğini Anadolu içlerinde gerçekleştirebileceğini düşünmüştür. Bu hayalin gerçekleşmesi içinde Karadeniz kıyılarını ve Erzurum Karadeniz hattını tamamen zapt etmesi gerekmektedir. Bu hattı kısa sürede geçeceğini düşünen Rus kuvvetleri vakit kaybetmeden Bayburt üzerinden Trabzon yönünde harekete geçmiştir.

[264] Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi* , Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.336 -337.

BÖLÜM 3

ÇORUH VE KOP MUHAREBELERİ

3.1. Muharebeler Öncesi Genel Durum

3.1.1. Coğrafi Konum

Erzurum'u Trabzon'a bağlayan en sarp geçitlerden biri olan Kop Dağı, eski zamanlardan itibaren tarihi ipek yolu güzergahı üzerinde yer almıştır. Erzurum – Trabzon yolu önemli bir güzergah olup, yolun batısında 1880 rakımlı Karadağ, 2356 m yüksekliğinde Horoz Dağları, doğusunda bölgenin en meşhur geçitlerinden biri olan 2510 m yüksekliğinde Zigana Dağı yer almaktadır. Yolun Trabzon üzerindeki istikameti bu dağlar üzerinden devam ederken doğuya doğru Kolat Dağları, Çakırgöl Dağı, Mescit Yaylası ve bunların doğusunda Ziyaret Dağı, Polot ve Mador Dağları devam etmektedir. Bu silsile Kemer Dağı'na ve buradan Soğanlı'ya kadar uzanmaktadır. Çoruh'un güneyinde bu dağlar silsilesine paralel sıra dağlar Bayburt'tan doğuya doğru Kaledere Tepesi, Kılıçtarlası Düzü, Hortik Dağı istikametinde devam eder. Kaledere tepesinden güneye doğru Ziyarettepe, Masat Deresi'nin güneyinde Kızıloğlan Dağı, Bahıtlı Dağ, Kop Dağı silsileleri mevcuttur.[265]

Bahıtlı ve Kop Dağları arasından Erzurum - Trabzon anayolu geçer. Karasu Nehri Fırat'ın güneyinde Mayram Dağları, güneye doğru Ağba Dağı, Dumanlı Dağ vardır. Mayran Dağı'nın güneyinden Erzurum-Erzincan yolu Mama Hatun'dan sonra Kötür Köprüsü'nden Fırat Nehri'ni geçerek Cebice ve Sansa Boğazlarından ikiye ayrılır. Her iki yol Mirit Dağları'nın güneyinden geçerek Erzincan Ovası'na iner. Erzincan Ovası'nın kuzeyinde Trabzon-Erzincan ana yolunu oluşturan Keşiş Dağları, Sipikör Dağları, Çemen Dağı vardır. Çemen Dağı'nın güney kısmında da Erzincan Sivas yolu geçmektedir. Çoruh Nehri'nin çıkıntı yaptığı harekat alanı kuzeyde Yamalı Dağ ile kuzeyde karasu arasında yaklaşık 60 km genişliğinde 40 km derinliğinde bir alanı kapsamıştır. Bayburt ve civarındaki cephe hattı genel hatları ile iki bölümden oluşmuştur. Çoruh cephesi kuzeydeki Yamalı Dağ ile Masat Deresi ile Karasu arasındaki bölüm, Kop cephesi ise Masat Deresi ile Karasu arasındaki bölümden

[265] Çakmak, *a.g.e.,* s.165.

müteşekkil olmuştur. Cephe hattı bir biriyle bağlantısı olan geniş bir alanı kapsamakla birlikte gerçekleşen tüm olaylar birbirini etkileyecek şekilde gerçekleşmiştir.[266]

Bölgede bulunan dağlar silsilesi ulaşımı zorlaştırmış olsa da vadiler ve geçitler vasıtasıyla Erzurum'u Anadolu'nun iç kesimlerine bağlamıştır. Erzurum üzerinden Erzincan, Bayburt, Gümüşhane, Trabzon, Rize ve hatta Artvin'e ulaşabilmek için bu bölgedeki sarp dağ ve vadileri kullanmak gerekmektedir. Bu dağ silsileleri içerisinde en stratejik noktada 2600 rakımlı Kop Dağı bulunmaktadır. Kop Dağı Geçidi Rusların Erzurum'dan Anadolu içlerine ulaşmalarını engelleyecek kritik bir noktayı teşkil etmiştir. [267]

3.1.2. Osmanlı 3. Ordusunun Çoruh cephesi ve Kop Dağı Civarındaki Durumu

Rusların Sarıkamış'tan sonra Erzurum'u da işgal etmesi Anadolu'nun iç kesimlerini ve Karadeniz kıyılarını Rus tehdidine açık hale getirmiştir. Rusları Erzincan ve özellikle Trabzon hattına bağlayacak olan güzergah üzerinde ise Bayburt bulunmaktadır. Bayburt ve Erzurum arasındaki Kop Dağı Geçidi ise en kritik öneme sahip bölge olmuştur. Zira Erzurum Trabzon hattı ne kadar çabuk ele geçirilirse Rusların bölgedeki hareket alanı o kadar büyüyecektir. Bu sebeple Osmanlı kuvvetlerinin Çoruh ve Kop cephelerinde Ruslar üzerinde etkili olması gerekmektedir.

3. Ordu Komutanlığı'na atanan ve o esnada İstanbul'da bulunan Vehip Paşa Erzurum'un işgalinden sonraki süreçte Rusların olası harekatına karşı ordunun durumu ve harekat hakkındaki düşüncelerini Başkomutanlık Vekaleti'ne bildirmiştir. Vehip Paşa 3. Ordu'nun başına fiilen geçene kadar Başkomutanlık vekaletine bildirmiş olduğu esaslar üzerinden hareket edilmesi gerektiğinin 3. Ordu Komutanlığı Vekaletine bildirilmesini istemiştir.[268]

Vehip Paşa'nın hazırladığı durum ve harekat planında;

---

[266] Levent Ünal, *Birinci Dünya Harbinde Bayburt ve Çevresinde Gerçekleşen Muharebeler: Muharebelerin Harp Prensiplerine Göre Değerlendirilmesi,* S. Koçarslan, Y. Taşkesenlioğlu, K. Kara (Haz.), XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslar arası Sempozyumu:28 – 30 Mayıs 2014-Bayburt: Bildiriler (s.28), ATAM, Ankara 2014.
[267] Atilla Güler, *Şanlı Kop Dağı Savunması (1916-1918),* Başak Matbacılık, Ankara 2012, s.7.
[268] Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi [ATASE], Kls.146, dos. 661,f.10.

"Gerek sonraları yapacağımız taarruzlara şimdiden müsait zemin hazırlamak ve gerekse 4 ncü ve 6 ncı Orduların hükümet merkezi ile ulaşım ve irtibatmı korumak için, Kelkit - Harput genel hattının behemehal, kuvvetli ve emniyetli bir surette elimizde bulundurulması lâzımdır. Gerek bu hattın emniyeti ve gerekse gelen kuvvetleri parça parça muharebeye sokmayıp, bu hat üzerinde toplayarak ve iyi hazırlanarak en müessir bir noktadan düşmana darbe vurmak nokta-i nazarından Bayburt - Cibice - Kigi ve Çapakçur gedik ve boğazların, her neye mal olursa olsun halen mevcut birlikler ve vesait ile elde tutulması lâzımdır.

Trabzon yolunun temini ancak Bayburt boğazını ve Erzincan istikametinin kapatılması, Cibice boğazını elde bulundurmakla ve bunun müdafaası ise Erzurum - Kigi - Pülümür - Erzincan istikametinin Kigi' den kapatılmasıyla mümkündür.

Harput, 4 ncü ve 6 ncı Orduların ulaşımı bakımından olağanüstü önemli olup Harput'u elde bulundurmak Çapakçur boğazını tutmakla mümkündür.

Bitlis ve Muş istikametlerinden düşmanın Dicle vadisine inmesine mâni olmak ve bu havalide hareketi muhtemel ikinci derece düşman kuvvetlerine karşı Bitlis boğazı ve Kulp platosunu elde bulundurmak ayrıca önemlidir.

Yukarıda açıklanan nedenlerle Bayburt - Cibice - Kigi - Çapakçur- Bitlis boğazlarının ve Kulp platosunun, her neye mal olursa olsun, behemehal elde tutulması ve birbiri gerisinde müteaddit savunma hatları hazırlayarak savunmanın takviyesi hususunun, tarafmızdan, doğrudan doğruya Mahmut Kâmil Paşa'ya emir buyurulması."[269] istemiştir.

Çoruh havzası içerisinde ki yaklaşık 60 kmlik bir alanı Ruslara karşı kapatma görevi Binbaşı Halid Bey komutasındaki Çoruh Müfrezesi'ne verilmiştir. Çoruh Müfrezesi

[269] Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı: C.II. ikici Kitap, genelkurmay Basımevi Ankara, 1993b, s.138.

hemen hemen tümü, gönüllü milis ve teşkilatı mahsusa askerlerinden oluşan 3 Alaydan müteşekkil bir Müfreze olarak kurulmuştur. Binbaşı Halid Bey komutasındaki bu Müfrezesi 3969 muharip askeri, üç makineli tüfek ve sekiz dağ topu mevcudu ile özellikle kop dağı etrafında Rus kuvvetlerine karşı konuşlandırılmıştır.[270]

Çoruh Müfrezesi'nin karşısına ise Rus 4. Ve 5. Türkistan Avcı Tümenleri ile 3. Plaston Tugayı, bir topçu Taburu bir istihkam Taburu. Türkistan Kolordusu konuşlanmıştır. 4 Süvari Alayları ile toplam 28 Tabur Piyade, 4 Plaston Taburu, 24 bölük süvari, 60 top mevcudu ile Rus 2. Türkistan Kolordusu gelmiştir.[271]

Öte yandan Kafkas cephesinin ilk günlerinden itibaren yoğun bir harekat içerisinde olan Türk 3. Ordusu Sarıkamış'ta yaşamış olduğu hezimetin ardından Erzurum'un işgali esnasında da ağır zayiatlar vermiş ve aşırı yıpranmıştır. Erzurum'un Ruslar tarafından işgali ile birlikte Türk 3. Ordusu, hükümet kurumları ve halk Erzincan istikametine doğru çekilmiştir. 3. Ordu karargahı Erzincan'a taşınmıştır.

Erzurum işgal edilmeden önce İstanbul'daki karargah tarafından 3. Ordu'ya takviye gerek görülmemişse de Erzurum'un işgalinin ardından 5. Kolordunun 10. ve 13. Tümenleri 24 Şubatta demir yoluyla 3. Ordu'ya takviye edilmek üzere sevk edilmiştir.[272] Takviye için sevk edilen birliklerin görev bölgelerine ulaşma süreleri ise yaklaşık 1.5 ay kadar sürmüştür. Erzurum'un Ruslar tarafından işgal edilmesi İstanbul'daki ana karargahı bu bölgeye ehemmiyet vermeye itmiştir.10. ve 13. Tümenlerin ardından 2. Ordu da Erzurum'u geri almak için bölgeye görevlendirilmiştir. 3. Ordu'nun başına Vehip Paşa ve 2. Ordu'nun başına ise Ahmet İzzet Paşa tayin edilmiştir. 5. Kolordu komutanı olarak görevlendirilen ve görevi tebliğ edildikten sonra tren yolu ve otomobil marifeti ile 12 günde Erzincan'a ordu karargahına gelen Fevzi Çakmak Paşa burada Vehip Paşa ile görüştükten sonra kuvvetleri ile birlikte Bayburt'un müdafaası için görevlendirilmiştir.[273]

Bir yandan Erzurum yönünden gelen Rus kuvvetlerine karşı 3. Ordu'nun tertibi alınırken diğer taraftan Ruslar Karadeniz üzerinden de harekete geçmiştir.4 Mart

[270] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s. 165.
[271] ATASE. Kls. 2950, H-36, F1-106.
[272] ATASE. Kls. 2950, H-36, F1-49,50,52.
[273] Çakmak, *a.g.e.,* s.169.

sabahı Rus Deniz Kuvvetleri'ne ait savaş gemilerinin korumasında 7 Kazak bölüğü, bir top takımı ile iki makineli tüfek bulunan Rus birlikleri 3 nakliye gemisi ile Rize sahiline çıkmıştır. Bir yandan Rus deniz kuvvetleri denizden sahile bombardıman yaparak sahildeki Rus kuvvetlerini Türk birliklerinin taarruzundan korumuştur. Rus kuvvetlerinin taarruzuna tutunamayan Lazistan Müfrezesi geri çekilmek zorunda kalmış ve Ruslar 6 Mart 1916 tarihinde Rize'yi işgal etmiştir.[274]

Rusların Rize'yi işgalinden sonra 28. Alayın 1. Ve 2. Taburları Trabzon'a sevk edilmiştir. Çünkü Rus kuvvetlerinin Rize'den sonra Trabzon'a hareket edeceği aşikardı ve Erzurum'un işgalinden sonra bu bölgeyi Karadeniz'e kadar hakimiyeti altına almıştır. Karada kurmuş olduğu hakimiyeti deniz kenarından da sağlayarak hem kendi birliklerinin güvenliğini sağlamak hem de Osmanlı ordusunun lojistik imkanlarını kesmeyi amaçlamıştır.[275]

3.2. Kop ve Çoruh Yönüne ilk Hareketler

3.2.1. Rusların İlk Taarruzu

Erzurum'un işgalinin ardından Rus general Yudenic Doğu Anadolu ve Anadolu sahillerini ele geçirmek için harekete geçmiştir. Bir yandan Karadeniz kıyılarından işgale başlayan Rus birlikleri Rize'yi işgallerinin ardından Of üzerine harekat için hazırlanırken Erzurum – Trabzon bağlantısını tamamen sağlayabilmek ve Anadolu içlerine ilerleyebilmek için Çoruh cephesine doğru harekat başlatmıştır.

Bölgeye gerçekleşen ilk Rus hareketi Çoruh havzası civarındaki 2.Türkistan Kolordusu, 3.Plaston Tugayı ve 4.Türkistan Tugayı ile İspir ve Norgah üzerinden olmuştur. Rus kuvvetlerinin bir kısmı İspir dolayında konuşlanırken bir kısmı da 14 Martta Norgaha hareket etmiştir. Aynı gün Çoruh Müfrezesi bir gece baskını ile Rus 13. Süvari Alay'ının öncü kuvvetlerini geri püskürtmüştür. Buradaki Rus kuvvetlerine ağır zayiat verilmiş, çok sayıda esir alınmıştır.[276]

Norgahta başarısız olan Rus 2. Türkistan Kolordusu bu bölgede 3 gün hareket etmeden beklemiştir. Çoruh cephesi çevresinde ordunun konuşlanması ile ilgili

[274] Maslofski, *a.g.e.*, s. 387.
[275] Çakmak, *a.g.e.*, s.169.
[276] Çakmak, *a.g.e.*, s.170.

düzenlemeleri gerçekleştirdikten sonra Bayburt çevresinde uygun çıkış mevzileri elde etmek için Ruslar, 2. Türkistan Kolordusunun İspir civarındaki 16. Türkistan Avcı Alayı ile 3. Plaston Tugayını ileri sürmüş, 18 Mart gecesi 16. Türkistan Avcı Alayı ile Çoruh nehrinin güneyinden 3. Plaston Tugayı ile de Çoruh'un kuzeyinden baskın yaparak taarruza geçmiştir. Rusların baskın şeklindeki taarruzları karşısında Türk kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bayburt'un 25 km yakınına kadar yaklaşmış olan Rus kuvvetlerinin taarruzundan sonra Çoruh Müfrezesinin kuzeyindeki Türk birlikleri Kaledere tepesi –Köskör- Deliktaş dağı –Hozahpur – Mişgerek doğusu – Abusta – Danzot, Yamalı Dağ hattında konuşlanmıştır.[277]

Rusların İspir üzerinden yaptıkları taarruzlarla Bayburt'a yaklaşmalarının ardından 3. Ordu Komutanlığı Çoruh Müfrezesi'nin manevra kuvvetini oluşturmak üzere 10. Piyade Tümeninden bir dağ bataryası ile takviyeli bir Piyade Alayının Bayburt'a gönderilmesi talimatını vermiştir. 10. Piyade Tümeni Komutanı Albay Selahattin Bey de gönderilen birliklerle Çoruh Müfrezesi birliklerine komuta etmesi için Bayburt'a gönderilmiştir.[278]

Çoruh Müfrezesi Komutanı Binbaşı Halit Bey ordu emri ile Lazistan Müfrezes'inin durumunu öğrenmek için Lazistan'a gönderilmiş ve yerine 1. Alay komutanı Binbaşı Hakkı Bey vekalet etmiştir. Halit Bey'in boşluğunu doldurmak üzere Albay Selahattin Bey takviye birliklerle birlikte Bayburt'a gönderilmiştir. Ayrıca Vehip Paşa 5. Kolordu komutanı Fevzi Paşayı da Çoruh ve Doğu Karadeniz Bölge Komutanı olarak Bayburt'a göndermiştir.[279]

Fevzi Çakmak Paşa 20 Martta Bayburt'a gelerek burada karargahını kurmuştur. Fevzi Paşa'ya bağlı olan 5. Kolordu da Erzincan'dan Bayburt'a sevk edilmiştir. Danzut Hattına ilerleyen Rus birliklerine karşı koymak için Çoruh Müfrezesi harekete geçmiştir. Rus kuvvetleri kendilerine karşı koyan Çoruh Müfrezesi'ne takviye gelmeden 22 Martta Danzut' u ele geçirmiştir. Ruslar Danzut'u ele geçirdikten sonra 23 Martta Çoruh'un güneyinden Pazahpur'un doğusuna hücum etmiş, takviye gelen kuvvetlerle birlikte Çoruh Müfrezesi burada Rusları geri

[277] ATASE. Kls. 4846, h-14, f.31.
[278] ATASE. Kls. 2950, H-, f.1-76,77.
[279] Çakmak, *a.g.e.,* s.170.

püskürtmüştür. Aynı gün daha güneyden gelen bir Rus kuvveti Koskur'u zaptederek Muşangaşa ilerlemiştir. [280]

3.2.2. Çoruh Müfrezesinin Karşı Taarruzu

Danzutu ele geçiren Ruslar 25 Martta Plastonlarla harekete geçmişse de Türk 30. Alayı'nın 2. Taburu'nun mukavemeti ile karşılaşarak geri püskürtülmüştür.26 Martta Ahpuns, Cilasor hattında taarruza geçen Rus 16. Türkistan Alayı Osmanlı 30. Alayı'nın 1. Taburuyla Çoruh Müfrezesi tarafından durdurulmuş ve karşı taarruzla geri püskürterek Rusları Norgah Tiraht hattına kadar atmıştır. Rusların aynı zamanda Karasu – Fırat yönünde Pırnakapan'a taarruzları da geri püskürtülmüştür. Osmanlı kuvvetlerinin direnişi ile karşılaşan Rus kuvvetleri hızlı bir şekilde mevzi almışsa da Çanakkale'den takviye olarak gelmiş olan ve Çanakkale'den cephe savaşına alışkın olan II. Tabur Rus kuvvetlerine kayıplar verdirerek Rusları geri püskürtmüştür.[281]

27 Mart'ta, Ruslar Masat Cephesi'nin ilerisindeki Gekik ve Ağvirana girmiştir. Bir Piyade Taburu ve bir süvari Alayı ile Masat Boğazı'na baskın veren Rus kuvvetleri Türk kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüştür. Başarısız bir baskın girişiminde bulunan Rus Piyadesi Masat Boğazı karşısında toplanmaya başlamıştır. Rus kuvvetlerinin masat boğazının karşısında hazırlık yapmasının üzerine Türk kurmayları buraları güçlendirmek için 30. Piyade Alayı'nın 4. Taburu 27-28 Mart gecesi Maden üzerinden Masat'a göndermiştir.[282]

Rusların Çoruh ve Masat Cephelerindeki taarruzlarını geri püskürten Türk kuvvetleri 28 Mart'ta Karakoç'un doğusundan Cenderek Tiraht hattına ilerlemiştir. Çoruh cephesinde Osmanlı kuvvetleri Rus kuvvetleri karşısında başarılı bir tablo çizmişse de Rusların tek yönden gelmemeleri ve cephe katlarını sahile kadar kullanabilmeleri Çoruh Kop hattında ki kuvvetlerin sahil hattına takviye için gönderilmesine sebep olmuştur. Rusların Hamurgan Deresi'ni geçip küçük dereye doğru ilerlemesi Çoruh cephesi'nin açıklığını 70 km ye çıkarmıştır. Cephe hattının bu şekilde açılması

[280] Çakmak, *a.g.e.*, s.171.
[281] Çakmak, *a.g.e.*, s. 171.
[282] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s. 169.

doğrudan Bayburt'taki savunmanın Trabzon'daki savunmaya etki etmesine sebep olmuştur.[283]

3.3. Çoruh cephesinin Kuzeyindeki Durum

3.3.1. Kaledere Savaşları

Rus ilerleyişi ve Osmanlı savunma hattı açısından Kaledere Çoruh ve Masat vadileri arasında önemli bir nokta olmuştur. Hem sahile hem de Çoruh vadisine geçiş noktasında bulunması burayı stratejik kılmıştır.

Rus 2. Türkistan Kolordusu 31 Mart'ta Çoruh cephesi üzerinden baskın ile taarruza geçmiştir. 15. Türkistan Alayı Cenderek, Kaledere tepesine, kuzeyde ise 16. Türkistan Alayı hareket etmiştir. Cenderek'in doğusundaki 30. Alayın 4. Taburu Cenderek'in batısına çekilerek Karakoç'ta düşman durdurulmuştur. 1 Nisan'da Ruslar Danzut'u alıp Ahpunsa ve Karakoç'tan Bahsi'ye yürümüştür. Şeyh Köy'den yapılan karşı taarruz ile Rus kuvvetleri durdurulmuştur. Halit Bey'in 1 Nisanda Kaledere'den başlattığı taarruz Çoruh cephesinin kuzeyinde takviye birliklerin olmayışından durdurulmuştur. 2 Nisan'da Rus Plastonlar Yamalı Dağ'dan Çakmanis'e ilerlemiş 15. Türkistan Alayı Karaseyid'i, Şeyh Köy hattından hücum etmiştir. [284]

Hücum esnasında Cenderek'in batısında 30. Alaydan iki bölük mahsur kalmış, 30. Alayın 4. Taburunun karşı hücumu ile Rus kuvvetleri geri püskürtülmüştür. 3 Nisan Cenderekte mahsur kalan 2 Türk bölüğü Ruslara karşı taarruza geçerek Cenderek'i kısmen kurtarabilmişlerse de Ruslar'ın tekrardan taarruzu sonrasında Türk kuvvetleri Kaledere tepesine geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ruslar buradaki hattı ele geçirerek buradan Trabzon - Bayburt hattını birleştirmeyi düşünerek hareket etmiştir. Diğer yandan sahilde de taarruzlara devam eden Ruslar buralardan ilerlerken Türk Sahil Müfrezesi Karedere, Araklı hattının gerisinde yeni mevziler oluşturulmuştur. Oluşturulan mevzilerle Rusların sahil üzerinden ve vadiler arasından geçişlerini engellemek istemişlerdir. 4 Nisan'da üç Rus torpidosu Karedere hattına

[283] Çakmak, *a.g.e.,* s.172.
[284] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.170.

bombardıman yaparak Türk kuvvetlerinin buradaki tahkimat çalışmalarını engellemeye çalışmıştır.[285]

Türk Sahil Müfrezesi 6 Nisan'da Ruslar'ın hareketlerini kısıtlamak ve bu hatta yaptıkları bombardımanları durdurmak için kısa darbelerle taarruzlar gerçekleştirmiştir. Osmanlı kuvvetleri bölgedeki Rus tabyalarının etrafındaki hakim tepeleri alarak Rusları etkisiz halde bırakmak için Kaledere tepesinin etrafındaki tepelere şiddetli taarruzlar gerçekleştirmiştir. Bu taarruzlardan sonra Ruslar 7 Nisan'da cephenin tamamından taarruza geçmiş 13. ve 15. Türkistan Alayları Kaledere Tepesine üç defa saldırmıştır. Burada Ruslar'a Osmanlı 30. Alay, 4. Tabur ile Kaleboğazı Hudut Taburu karşılık vermiş, Rus kuvvetlerini geri püskürtmüşlerdir.[286]

Ruslar başarısız taarruzlarının ardından 11 Nisan'da güneydeki Ziyaret tepesi üzerinden tekrar şiddetli bir taarruz başlatmıştır. Osmanlı 60. Alayının 1. ve 3. Taburları burada Rusları girdikleri siperlerden çıkartmış ve Ruslara çok sayıda zayiat verdirmiştir. On gün süren Kaledere taarruzundan başarı elde edemeyen Ruslar 12 Nisan'da 4. Türkistan Tümeni ile son defa tüm şiddetiyle saldırıya geçmiştir. Osmanlı 60. Alayın 4. Taburuna 13. Türkistan Alayının yaptığı taarruz tamamen kırılmış ve Ruslar'ın üç bölüğü imha edilmiş birçok asker de Osmanlı kuvvetleri tarafında esir alınmıştır.[287]

Kaledere cephesinde Rus kuvvetlerinin taarruzlarını başarılı bir şekilde kıran Türk kuvvetlerinin içinde bulunan Çanakkale'den gelmiş olan tecrübeli askerlerin rolü büyük olmuştur. Çanakkale'deki tecrübelerini burada da gösteren birlikler son ana kadar soğukkanlılıklarını koruyup Rusları kendilerine iyice yaklaştırıp arada 200 metre kaldıktan sonra şiddetli Piyade ve makinalı ateşi ile Rus kuvvetlerini biçmiş, geride kalanları da bomba ve süngü hücumu ile perişan etmiştir. Onların tecrübeleri yerel birliklerinde eğitimi açısından faydalı olmuştur. "*Çanakkale'nin tecrübeli*

[285] Çakmak, *a.g.e.*, s. 173.
[286] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s.172.
[287] ATASE. Kls. 3974 h2, f.137, f54.

birlikleri, yerli askerlere de örnek olmuşlardı. Her kişi birbirileri ile fedakarlık ve kahramanlıkta yarışa çıkmışlardı." [288]

3.3.2. Rusların Trabzon ve Of Taarruzu

Rize'yi işgal edip Of'a kadar gelen Rus kuvvetlerinin hedefi, hiç şüphesiz Trabzon'u işgal edip buradan Erzurum - Trabzon arasında ele geçiremedikleri Kop ve Bayburt'u arada bırakmak olmuştur. Rus ve Osmanlı kuvvetleri keşif faaliyetleri ve civardaki tepelerde üstünlük kurma mücadeleleri ile karşılıklı taarruzlarla çarpışmalara başlamıştır.

Ruslar 25 Mart'ta Danzuttan Plastonlarla harekete geçtiklerinde Osmanlı 30. Alayın 2. Tabur'u tarafından durdurulmuş, mevziiye ilk olarak Ruslar girmişlerse de Osmanlı kuvvetleri Rusları mevzilerden atmayı başarmıştır. 26 Mart'ta Alpuns-Cilasor hattından taarruza geçen 16. Türkistan Alayı burada da geri püskürtülmüştür. İç kesimlerdeki çatışmalarda Osmanlı kuvvetleri Rus taarruzlarını geri püskürtmüşse de Rusların aynı gün içerisinde sahilden taarruzları sonucunda Of Rusların eline geçmiştir. Osmanlı Sahil Müfrezesi 27 Mart'ta Of'u geri almak için taarruz etmişse de başarılı olamamıştır.[289]

Rusların Of 'u işgal etmesi hem Trabzon'un hem de Rusları Erzurum'dan sonra Kop dağlarında durduran Çoruh cephesinin güvenliği açısından kötü bir gelişme olmuştur. Geri almak için gerçekleştirilen taarruzun da başarısız oluşu ile Ruslar burada mevzilerini alarak hem deniz üzerinden hem de karadan hareket edebilme kabiliyetini geliştirmiştir. Türk kuvvetlerinin Kaledere üzerinden gerçekleştirdiği taarruzların başarısız oluşu sahilde ve vadide üstünlük kuramamasına neden olmuştur.

Kaledere cephesinde Ruslar hezimete uğratılmasına rağmen Rusların sahildeki kuvvetlerine darbe vurulamamıştır. Sahil hattında Rize'yi ve akabinde Of'u işgal eden Rus kuvvetleri Rize ve Of üzerine konuşlandırdığı yeni takviyelerle harekata hazırlık yaparken bir yandan da denizden harekata destek vermiştir. 5 Nisan akşamında Ruslara ait Aleksander tayyare gemisi içerisinde bulunan 12 uçak ile

[288] Çakmak, *a.g.e.,* s. 175.
[289] Çakmak, *a.g.e.,* s. 171.

birlikte, Amiral Eberhart, İmparatoriçe Maria, İmparatoriçe Katerina ve diğer zırhlılar Sivastopol'den Trabzon açıklarına hareket etmiştir. Nakliye gemilerinin bir kısmı korumasız bir şekilde Sürmene'ye demirleyerek takviye birliklerini Sürmene'ye çıkarmıştır. Diğer yandan bölgede bulunan Almanlar'a ait deniz altılar zaman zaman Rusları taciz etse de Rus deniz kuvvetlerini bertaraf edebilecek düzeyde bir Osmanlı deniz taarruzu gerçekleşmemiştir.[290]

14 Nisan'da Ruslar denizden bombardıman altına aldıkları Trabzon'a karadan da hareketle taarruz ederek 2. Plaston Tugayı ile 19. Türkistan Alayı Osmanlı kuvvetleri için önemli olan Ahu dağını ele geçirmiştir. Ruslar tüm cephelerden taarruza başlayarak 16 Nisan'da Yomra'da Kalafka Deresini zapt etmiş, 18 Nisan'da ise Trabzon Rusların eline geçmiştir.[291]

Trabzon özellikle Doğu Anadolu'nun, Erzurum, Van, Bitlis ve Erzincan'a ulaşmak için en yakın liman olmuştur. Anadolu'nun doğusuna ve iç kesimlerine ulaşan bir demiryolu ağının olmayışı bir liman şehri olan Trabzon'u bölgede deniz ulaşımı, hububat temini ve lojistik faaliyetlerine uygun oluşundan dolayı stratejik bir nokta haline getirmiştir. Trabzon konum itibariyle hem Osmanlı Devleti için hem de işgalci Rus kuvvetleri açısından önemli bir yer teşkil etmiştir. Osmanlı 3. Ordusu'nun savaşın başından bu yana birçok lojistik ihtiyacı Trabzon üzerinden gerçekleşmiştir. Rus kuvvetleri açısından ise hem Osmanlı ordusunun ikmal yolunu engellemek hem de Trabzon şehrinin sağladığı avantajları ele geçirmek açısından stratejik bir öneme sahiptir.

Ruslar Rize'yi ve Of'u işgal ettikten sonra Trabzon Valisi Azmi Bey Akçaabat Kaymakamı'na haber göndererek Yoroz'a kadar bütün köylerin tahliye edilmesini istemiştir. Rusların Sürmene'ye kadar gelmesi üzerine 15 Nisan gecesi Müslüman halkın birçoğu şehirden çıkmak zorunda kalmıştır. Trabzon Vilayet merkezi ise Ordu kazasına taşınmıştır. Devlet kurumlarına ait evrak ve memurlar kayıklarla orduya sevk edilmiştir.[292]

[290] Çakmak, *a.g.e.,* s. 148.
[291] Çakmak, *a.g.e.,* s. 149.
[292] Sabahattin Özel, *Milli Mücadelede Trabzon,* TTK., Ankara 1991, s. 7.

Kentte kalan Rumlar ise 18 Nisan günü Rus kuvvetlerine bir heyet göndererek kentteki halkın kentten gittiğini ve kenti bombalamamalarını istemiştir. Rum Kilisesi Papazları 1 günde Rusça dualar ezberleyerek Rus Çar'ının sağlığına ve Türkleri buradan atmalarını onurlandıran dualar okumuşlardır. Şehirde kalan Rumlar da zaman zaman Rus denizcileri ile birlikte yağma faaliyetlerinde bulunmuştur. [293]

3.4. Ordu Komutanlığı'nın 3 Mıntıkaya Ayrılması

Sarıkamış harekatının başarısız oluşunun ardından Ruslar doğudan Anadolu içlerine çok geniş bir alanda işgal harekatına başlamıştır. Cephenin çok geniş bir alana yayılması Türk ordusunun savunma harekatını zora sokmuştur. Sayıca az kuvvete sahip olan Türk 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa harekatın daha verimli olabilmesi için 3. Ordu'yu mıntıkalara ayırmıştır.

Vehip Paşa'nın yeni teşkilat yapısına göre 1. Mıntıka Kolordu Karargâhı Diyarbakır'da, 5. Piyade Tümeni, Bitlisin güneybatısında Satah - Hürmüz hattında, Van Gölü Cenup Müf-rezesi Hizan'da, Mutki'de gönüllüler bulunmakta, Çapakçur Müfrezesi, Şin kuzeyi - Ardeşen doğusu - Masla deresi batısı - Melikan - Sigi kuzeyi hattında konuşlandırılmış olup mıntıka komutanı olarak Mustafa Kemal (Atatürk) atanmıştır.[294]

2. Mıntıka karargahı Kargında, 36. Piyade Tümeni kısmen Menhelli - Çatma hattında, kısmen Melikan etrafında konuşlanmıştır. 9. Kolordu, Yukarı Purnaşin batısı - Höbek dağı - 1750 ve 1700 rakımlı tepeler - Kötür köprüsü - 1650 rakımlı tepe - Oyuk hattında konuşlanmıştır. 10. Kolordu, Oyuk - Engice dağı hattında. 2. Nizamiye Süvari Tümeni, büyük kısmı ile Cibokomu Harabe komu hattında konuşlanmıştır. 11. Kolordu, Ahmetağa Hanı - Boyacı köy - Yukarı Avşin bölgesinde ihtiyatta olacak şekilde konuşlanmış olup, Mıntıka Komutanı olarak da 10. Kolordu Komutanı Yusuf Ziya Paşa atanmıştır.[295]

3. Mıntıka karargahı Bayburt'ta olup, 30. Piyade Tümeni Karasu kuzeyinde Ağcahisar - Altıntaş – Dumanoğlu komu hattında konuşlanmıştır. 10. Piyade 'Tümeni ve Çoruh Müfrezesi, Kop dağı - Bahıtlı dağ - Kızıloğlan - Akdağ- Tombul tepe -

[293] Hüsamettin Tuğaç, *Bir Neslin Dramı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975, s.202.
[294] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s. 162.
[295] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s. 162.

Ziyarettepe - Kaledere tepesi - Kosgör güneyi - Pazah- pur batısı - Mişgerek doğusu - Abusta - Çakmanis doğusu - Yamalı dağ hattında konuşlanmıştır. Lâizstan Müfrezesi, Yanbolu deresi batısında. 34. Piyade Tümeni Sadak'a yerleşmek üzere harekete geçmiş vaziyette görevlendirilmiştir. 3. Mıntıka'nın Komutanı olarak 5. Kolordu Komutanı Fevzi Paşa (Mareşal Fevzi ÇAKMAK) atanmıştır.[296]

3.5. Kop Muharebeleri

14 Nisanda bir batarya ve bir makineli tüfek bölüğü ile takviyeli bir Rus Piyade Alayı, Saptıran, Pırnakapan ve Şehirdere köyleri üzerinden üç kol hâlinde erilerlemiştir. Çoruh Müfrezesi'nin 2. Alay birlikleri Rus kuvvetlerini durduramamıştır. Aktaş Tepesindeki Türk birlikleri 2600 rakımlı Kenantepe - Kop dağı arasına çekilmiştir. Taarruz eden Rus kuvvetleri bölgedeki Çoruh Müfrezesi birliklerinin beş katı büyüklüğünde bir mevcuda sahiptir.[297]

Kop cephesi'nde, Kop ve Bahıtlı dağlarının hakim bölgeler olmasından dolayı bu tepeleri ele geçiren kuvvetler avantaj elde etmiş olacaktır. Bu yüzden 10. Piyade Tümeni Komutanı Bahıtlı ve Kop dağlarını elde tutmak için Kaledere tepeden bir makineli tüfek takımı ile 60. Piyade Alayı'nın 4. Tabur'unu, Bayburt'tan bir dağ top takımı, Kösgör - Masat boynunda ihtiyatta bulunan 2 nci Alayın 150 mevcutlu 2. Tabur'unu, Kop dağına takviye olarak göndermiştir. Bu kuvvetlerden 60. Piyade Alayı 4. Taburu, makineli tüfek ve dağ top takımları 14 nisan gecesi Kop dağına ulaşmıştır. 10. Piyade Tümeni Komutanının elinde hiç ihtiyatı yoktur. 10. Tümen Komutanı, Kop cephesi'ne göndermek üzere mevzideki birliklerden kuvvet toplamaya çalışmıştır.[298]

16 Nisan'da Ruslar bir yandan Trabzon'a yüklenirken bir yandan da Kop cephesi'nde 153. Alay'ın taarruzu ile 2600 rakımlı tepeyi ele geçirmiştir. 2600 rakımlı tepenin yanındaki Kop dağı geçidine yaptıkları taarruz ise Osmanlı kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüştür. Vehip Paşa 33. Tümeni aynı gece Altıntaş'a 60. Alay'ın 1. Taburunu ise Masattan Kop'a sevk etmiştir. Sevk işleminin ardından 16. Türkistan Alayı iki Taburla Osmanlı 60. Alayın 1. Taburu'na taarruz

[296] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s. 163.
[297] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s. 174.
[298] ATASE. Kls. 3974, h2, F1-37.

etmiş bu taarruza karşılık veren Osmanlı kuvvetleri Rus 16. Türkistan Alayı'nın iki Taburuna ağır bir darbe vurmuştur. Kop cephesine üçüncü defa hücum eden Ruslar ile Osmanlı Kuvvetleri arasında çetin bir çarpışma sonunda Kop Geçidi Rusların eline geçmiştir.[299]

Ruslar 18 Nisan 1916 da Trabzon'u ele geçirerek sahildeki hedefine ulaşmıştır. Bir gün öncesinde Kop geçidini de ele geçirmişse de Kop geçidinden Trabzon'a kadar ki kısım aşılmamıştır. Ruslar Trabzon'u işgal edip Kop geçidini ve 2600 rakımlı tepeyi ele geçirdiklerinde hem moral olarak hem de stratejik olarak üstünlük sağlamıştır. Rus kuvvetleri 19 Nisan'da Trabzon'dan sonra Maçka'yı da işgal etmelerinin üzerine Maçka'da bulunan 28. Alay Hortokop'a çekilmiştir. Trabzon cephesinin takviyesi için 34. Tümen de Sadaka gönderilmiştir. Kop cephesinde de komutayı 30. Tümen Komutanı Bahattin Bey devir almıştır. Trabzon Cephesindeki başarısının moraliyle Rus Plastonları, Bayburt'un kuzeyinde limonsuyu hanlarından ve Boğalı'dan geri püskürtülmüştür.[300]

Rus kuvvetleri 20 Nisan sabahı 200 rakımlı mülazım Kenan tepesi ve karşısındaki Yassı tepeyi ele geçirmek için taarruza geçmiştir. Saat 07.30 ve 09.50 de tekrar tekrar yapılan taarruzlarla Kenan tepe üzerinde şiddetli bir muharebe yaşanmıştır. Kenan tepenin Kop deresi yamaçlarındaki Rus taarruzları durdurulmuş, saat 13.10 da Türk kuvvetlerinin karşı taarruzu ile Kenan tepeden Rus kuvvetleri atılmıştır.[301]

Rus kuvvetleri 2600 rakımlı mülazım Kenan tepeye 20 nisanda yapmış olduğu taarruzda başarısız olunca 21 Nisanda tekrar taarruza geçmiştir. Rusların 21 Nisan saat 11.30'da 2600 rakımlı Kenantepe ile kuzeyindeki Yassıtepe'ye yönelttiği taarruz, gece yarısına kadar devam etmiştir. İki Tabur kadar Rus kuvveti, 2600 rakımlı tepenin kuzey yamaçları ile Yassıtepe'yi ele geçirerek Kop cephesi'ni ikiye ayırmıştır. Türk 33. Piyade Tümeni'nden 52. Piyade Alayı'nın, 3. ve 13 Tümen' den 46. Piyade Alayı'nın 1. Tabur'unun yardımı ile Rus ilerlemesi durdurulmuştur. Rusların Kenan tepeyi ele geçirmelerinin ardından iki Taburdan oluşan Kop cephe

[299] Çakmak, *a.g.e.,* s. 176.
[300] Çakmak, *a.g.e.,* s. 176 .
[301] ATASE. Kls. 3964, h2, f1-62,63.

ihtiyatı 200 muharipli 99. Piyade Alayı ivedilikle 2600 rakımlı tepeye gönderilmiştir.[302]

Türk kuvvetleri 21 Nisan günü Rusların eline geçen 2600 rakımlı Kenan tepesini geri almak için takviye gelen 33 Tümen'in de katılımı ile saat 07.32 de Türk kuvvetlerinden en az dört kat büyük mevcutlu Rus kuvvetlerine karşı taarruza geçmiştir. Havanında sisli ve tipili oluşu muharebeyi esnasında görüş mesafesini de etkilemiştir. Şiddetli çatışmaların ardından 2600 rakımlı mülazım Kenan tepesi 22 Nisan günü saat 1700 de tümüyle tekrar Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir.[303]

Kop cephesinde Rus 153. Alay'ı Dumanoğlu komu ile Altuntaş hattına taarruz etmiş, Osmanlı 33. Tümeni'nin vermiş olduğu karşılık sonucu geri püskürtülmüştür. 33. Tümen karşı taarruzla 2600 rakımlı tepenin bir kısmını ele geçirmiştir. 22 Nisan'da Ruslar Hortokop'ta sürekli taarruzlar yapmaya devam ettiler. Çakmanis yaylasında Rusların taarruzlarına Osmanlı kuvvetleri geri püskürtmüştür. Ruslar 2600 rakımlı tepede yerleştikleri noktadan batıya ve kuzeye 33. Tümen ve 46. Alay'ın 1. Tabur'una sürekli olarak taarruz etmişse de Osmanlı kuvvetleri bu taarruzları kanlı bir şekilde bastırmıştır. [304]

23-25 Nisan aralığında da çatışmalar sonuçlanmadan devam etmiştir. 26 Nisan gecesi Ruslar Hortokop'u ele geçirmek için gece baskını yapmışlarsa da Osmanlı kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüştür. 30 Nisan'da 2600 rakımlı tepe-Dumanoğlu Kom'u arasından Ruslar tekrara taarruza geçmiş Osmanlı kuvvetlerinin karşı taarruzu ile geri püskürtülmüşlerdir.[305]

Kop cephesi'nde günlerdir süren muharebelerin ardından Piyade bölüklerinin mevcudu 8-10 muharip ere kadar düşmüştür. 2600 rakımlı Kenantepeyi tutan 90., 97. ve 99. Piyade Alaylarının toplam muharip mevcudu 300 kadar düşmüştür. Takviye için Kop cephesinde elde ihtiyat bulunmamaktadır. Kop cephesi Komutanı, Rusların yeni bir girişimine karşı koyabilmek için dolgun mevcutlu iki Piyade Taburu istemiştir. Ancak 3. Mıntıka Komutanı'nın bu isteği yerine getirebileceği ihtiyat kuvveti yoktur. Çoruh cephesinden iktisat edeceği bir Taburu Kop cephesi'ne

[302] ATASE. Kls. 3974 , h2, f1-63.
[303] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.182.
[304] Çakmak, *a.g.e.,* s. 177.
[305] Çakmak, *a.g.e.,* s.178.

göndermesi emredilmiştir. Tahkimata yardım etmek üzere Edirne Kale İstihkâm Taburu 1. Bölüğü Kop cephesine, 1. İstihkâm Taburu 1. Bölüğü de Çoruh cephesi emrine verilmiştir. Gönderilen takviyelerle öncelikle Helva deresi ve batısındaki Kanlıkaya tepesi ile Masat deresi kuzeyinde, Ladras deresi doğusundaki 2250 rakımlı tepe arası tahkim edilerek Masat boğazı kapatılması istenmiştir.[306]

Rus kuvvetleri Kenan tepeyi geri almak için taarruzlarına devam ederken Türk kuvvetleri de Rusların elinde olan Bahıtlı ve Kop dağlarını geri almak için harekat hazırlığındadır. Kop cephesi Komutanlığı 5 Mayıs gecesi Bahıtlı dağa baskın yapmaya karar vermişse de arazi şartlarından dolayı baskını gerçekleştirecek olan birlikler ileri taarruz mevzilerine girmekte geç kalmıştır. Bu yüzden taarruz 6 Mayıs gecesine ertelenmiştir.[307]

Yaklaşık 3 hafta boyunca Kop ve Hortokop hücumlarında yıpranan Rusları bulundukları noktadan geri atamak için 6 Mayıs gecesi Osmanlı kuvvetleri Kop ve Bahtlı arasından Rusların gerisine geçerek Bahtlı dağındaki Durujin Taburuna baskın gerçekleştirmiş ve burada Rus Kuvvetleri'nin büyük bir kısmını imha ederek Bahtlı dağı ele geçirmiştir. Bahtlı Dağ'ın Osmanlı kuvvetlerinin eline geçmesinin ardından 7 Mayısta Ruslar Masat'ın güneyinde Akdağ, tombul tepeye taarruz etmiş bu taarruzları da Osmanlı kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüştür.[308] Bahtlı tepenin alınması stratejik olarak Türk kuvvetlerinin elini güçlendirmiştir. Ancak Kop dağı hala Rusların elindedir. Bu sebeple Kop dağının da alınması gerektiğini düşünen Kop cephesi Komutanı Kop dağını ele geçirmek için bir plan hazırlamıştır. Plana göre Bahıtlı dağdan , 29. ve 60. Piyade Alaylarından ikişer bölük Kop dağı batısına ve Kop dağına gösteriş taarruzu yapacak ve Rusların dikkatlerini bu noktaya çekecektir. Ruslar Kop dağı üzerinden gelen taarruz ile uğraşırken şartlar uygun hale geldiğinde de Bahıtlı dağda bulunan Kop Grup Komutanı Binbaşı Cemil Cahit Beyin talimatı ile 2600 rakımlı mülazım Kenan tepeden Kop dağı batı ve güney yamaçlarına taarruz edilecektir.[309]

[306] ATASE. Kls. 3974, H-2, F. 1-66.
[307] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.184.
[308] Çakmak, *a.g.e.,* s. 179.
[309] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s. 185.

8 Mayıs'ta 46. ve 29. Alayları 1. Taburlarıyla 2600 rakımlı tepedeki Rus kuvvetlerine taarruz etmiştir. Aynı anda 60. Alayın 4. Taburu Kop geçidine taarruz gerçekleştirmiş 2600 rakımlı tepede tutulan Durujin Taburu tamamen sarılarak imha edilmiştir. Durujin Taburu'nun imhasının ardından 9 Mayıs'ta Osmanlı taarruzu devam etmiş 2600 rakımlı tepenin eteklerine ve Kop geçidine tutunmaya çalışan Ruslar tamamen geri püskürtülerek 6 subay, 327 er esir bırakmış,4 adet makineli tüfek ile 400 adet Piyade tüfeği Türk kuvvetlerinin eline geçmiştir. Buradaki taarruzlarda Türk kuvvetlerinin kaybı ise 6 subay 80 er şehit, 3 subay 178 er yaralı şeklindedir.[310] Aktaş'a doğru geri çekilen Ruslar Masat'ın güneyinde Masat, Akdağ, Erkel hattında 17. ve 23. Türkistan Alayları 5. Türkistan Tümeni ile Osmanlı kuvvetleri'ne karşılık vermişse de Çamağıl suyunun doğusuna çekilmeye mecbur kalmıştır.

Ruslar 11 Mayısta Vihik-Çatalkaya ile Kop ve Bahtlı'ya 18. ve 23. Türkistan Alayları ile yeniden taarruz etmiştir. 18. ve 23. Türkistan Alaylarını top atışlarıyla desteklemiş olsalar da bu taarruzları başarılı olamamıştır. Ancak 12 Mayıs gecesi Rus 154. Alayı'nın iki Taburu ve bir Drojen Taburu ile Bahıtlı dağa baskın gerçekleştirmiştir. Bahıtlı dağı savunan Türk 60. Piyade Alayı'nın 4. Taburu dikkatsizliğinin sonucunda Rusların baskını karşısında varlık gösterememiştir. 4. Tabur Ruslara karşılık verememiş ve çok sayıda esir bırakmıştır. Ruslar 12 Mayıs gecesi gerçekleştirdikleri taarruzla Bahtlı tepeyi Türk kuvvetlerinden geri almıştır.[311] Aynı gün Türk 95. Alay'ı 2. Tabur'u gece yarısı karşı taarruz yaparak Bahtlı tepeyi tekrar geri almış. Çatışmalar esnasında bir Rus bölüğü çığ altında kalarak tamamen yok olmuştur. [312]

14 Mayıs gecesi Ruslar Kop dağının hakim tepelerinden Kenan tepeye gece baskını ile saldırmıştır. İstihbarat faaliyetleri sayesinde böyle bir baskın yapılacağından haberdar olan bölgedeki Osmanlı kuvvetleri hazırlıklı oldukları için Rusların bu gece baskınını geri püskürtmüştür. Kenan tepedeki başarısız baskınla birlikte Ruslar Çoruh hattından da taarruza geçmiş burada da karşılarına Osmanlı milis kuvvetleri çıkmıştır. Bayburt'un kuzeyinde Haldizen' e taarruz eden Rus kuvvetleri Osmanlı

[310] ATASE. Kls.h-2,f.1-78,79,80.
[311] ATASE. Kls. 3974, h2,f.1-82.
[312] Çakmak, *a.g.e.,* s. 180.

milisleri tarafından geri püskürtülmüş ve Meryemana Karakolu yanındaki Rus mevzileri ele geçirilmiştir.[313]

Ruslar 15 Mayıs'ta kuzeyde Ziyaret dağı – Taşkesen hattına Plastonlarla saldırmış Osmanlı kuvvetleri Plastonların saldırılarını geri püskürtmüştür. Buradaki birliklere takviye için 33. Tümen Çakmanis'e hareket etmiştir.15 Mayıs'ta Ruslar bir çok cepheden Türk mevzilerini bombardımana tutmuştur. Türk tayyarelerinin yapmış olduğu keşif uçuşlarından Rus kuvvetlerinin Mamahatun cephesinde çok kuvvetli olmadığı ancak Kop cephesinde kuvvetli olduğu tespit edilmiştir.[314]

Bölgedeki keşif kollarının ve keşif uçaklarının vermiş oldukları malumat doğrultusunda Kop dağının takviyesi için 18 Mayıs'ta 31. Tümen Kop'a intikal etmiştir. 31. Tümenin Kop'a gelmesi ile 10. Kolordunun 30., 31. ve 32 Tümenleri Kop'ta toplanmıştır.15 nisandan bu yana Kop' taki taarruzlarından umduğu sonucu alamayan Rus kuvvetleri Bayburt civarındaki diğer cephelerden taarruzlarına devam etmiştir. Kop'taki başarısız taarruzlarla yıpranan ve yorgun düşen 39. Rus Tümeni dinlenmek ve takviye almak için Ilıca'ya çekilmiştir.[315]

3.5.1. Mamahatun Taarruzu

Rus kuvvetlerinin Nisan ve Mayıs'ta Kop dağı ve çevresine yapmış oldukları taarruzların başarısız olması bölgedeki Rus kuvvetlerine hem kayıplar verdirmiş hem de yıpratmıştır. Yorgun düşen Rus 39. Tümeni yeniden toparlanmak için ılıcaya çekilmiştir.[316]

Tunceli ve civarındaki harekatını tamamlayan Osmanlı 13. Tümeni de kuzeye hareket ederek 9. Kolordunun sağ tarafına yaklaşmış, Elmalı vadisindeki 36. Tümen'in desteğiyle de sağ taraf iyice sağlamlaştırıldıktan sonra geri çekilen Rus kuvvetlerinin üzerine taarruz etmeye karar verilmiştir. Rus 39. Tümen'inin geri çekilmesi Rusların Kop cephesindeki kuvvetlerini zayıflatmış hem de Mamahatun hattına yapılacak bir taarruzda bölgedeki birlikleri zayıf bırakmıştır. Rusların bu

[313] Çakmak, *a.g.e.,* s. 185.
[314] Çakmak, *a.g.e.,* s.185.
[315] Çakmak, *a.g.e.,* s. 186.
[316] Çakmak, *a.g.e.,* s. 187.

hareketi iki aya yakın süredir aşamadıkları Kop dağı bölgesindeki Osmanlı birliklerinin savunmadan taarruza geçebileceğini beklemediklerini göstermiştir.[317]

Taarruz için karar veren Osmanlı kuvvetleri 30 Mayıs'ta 36. Tümen ve bir Süvari Tugayı ile birlikte Melikhan'da geniş bir alana yayılmış olan Rus Konfey Müfrezesinden 2 Tabura taarruz etmiş ve bu iki Tabura ağır zayiatlar verdirmiştir. Taarruza geçen 36. Tümen ve beraberindeki süvari Tugayı avlu- Başköy ve Erzani hattına kadar ilerlemiştir. Taarruzla darbe alan Rus kuvvetleri kuzeydoğuya çekilmiştir. Osmanlı kurmayları taarruzu geniş bir alandan ve güçlü bir şekilde yaparak Ruslara ağır bir darbe vurmayı amaçlamıştır. Bu sebeple de ilk taarruzu başarılı bir şekilde gerçekleştiren 36. Tümen'in sol gerisinde Şeyhköy'de bulunan 13. Tümen Tuzla vadisine hareket ederken onun da solunda 17. Tümen ile birlikte hareket etmiştir. Bu Tümenlerin kuzeyinde 29. Tümen ve Mamahatun'un kuzeyinden 28 Tümen ile daha kuzeyde iki süvari Tümeni taarruza katılmıştır. Rusların beklemedikleri şekilde gerçekleşen taarruzla 30 Mayıs gecesi 9. Kolordu Mamahatun'u ele geçirmiştir.[318]

Toparlanmak için Ilıcaya çekilen 39. Tümen 1 Haziran'da Mamahatun Cephesine hareket ederek 15. Avcı Alayı'nın kuzey tarafını karasuya kadar 156. Alay ile kapatarak Avcı Alayının güneyine de 154. ve 155. Alayları takviye etmiştir. Rusların bu hareketlerine karşılık olarak Türk kuvvetleri taarruza ilk başladıkları düzende harekete devam etmiştir. Kop dağlarından Fıratın güneyine çekilen Osmanlı 96. Alay'ı Kurt Mahmut'tan Meryem dağlarına ilerleyerek 2650 rakımlı tepeyi ele geçirmiştir. Aynı anda 9. Kolordu ve güneyinde bulunan 36. Tümen Rusların karşı taarruzlarına karşılık vermiş, elmalı vadisindeki Liçik 'i ele geçiren Ruslar buradan Kızılçubuk'a doğru geri püskürtülmüştür. Ayrıca Başköy – Erzani hattını almak için saldıran iki Rus Taburu da geri püskürtülmüştür.[319]

Türk kuvvetlerinin Mamahatun'a Rusların beklemedikleri bir taarruz gerçekleştirmesi Rus birliklerini zor duruma sokmuştur. Mamahatun taarruzuyla bir çok kayıp veren ve elindeki hatları kaybeden Ruslar, birliklerini süratle takviye etmiş ve özellikle 9. Türk Kolordusu'nun sol kanadındaki ilerleyişi durdurmuştur. Vehip

[317] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s. 235.
[318] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.235.
[319] Çakmak, *a.g.e.,* s. 188.

Paşa bu durum karşısında Rusların dikkatini dağıtmak ve 9. Kolordu'nun harekat alanını açmak için 2 Haziran'da Kop cephesinden taarruz emri vermiştir.

Zaten Vehip Paşanın taarruz emrinden önce Kop'ta bulunan 32 Tümen Karasu'nun güneyine çekilerek Meryem dağlarında 2. Süvari Tümeni ve gönüllü milisleri durduran Rus kuvvetlerine taarruz için görevlendirilmiştir.32. Tümenin desteğiyle birlikte Konfey Müfrezesini dağıtarak tuzla vadisine yayılan süvari Tümeni ve gönüllü milisler Erzurum'daki Rus kuvvetlerini tehdit etmeye başlamıştır. Aşkale ile tuzla çayı civarı Rus 1. Kolordu'su tarafından işgal altında olduğu için süvari ve gönüllülerin bu hareketiyle durum Rus 1. Kolordu'sunun aleyhine bir hal almıştır. Ruslar Türk kuvvetlerinin bu ilerleyişinden rahatsızlık duymuş, bir gün evvelinde Erzurum'a gelen 153. Rus Alay'ını dinlenmeksizin Tuzla çayı ile Dumanlı dağın arasındaki 155. Alay'ın soluna görevlendirmiştir. takviyelerle ilerlemeye başlayan Rus birlikleri Meryem dağı civarında Türk kuvvetleri ile karşı karşıya gelmiştir.[320]

Kop cephesi 3. Mıntıka'ya mensup Türk birlikleri 3 Haziran'da Mamahatun'un kuzeyinde Meryem dağları ile Pırnakapan hattına başarılı bir taarruz yürütürken, güneyden de 39. Rus Tümen'i dumanlı dağ tarafından karşı taarruza geçmiştir. Burada Türk 32. Tümen'i Meryem dağlarındaki Rusları doğuya atarak Meryem dağlarının tamamını ele geçirmiştir. Kop dağından ilerleyen 30. Tümen ve 60. Alay Aktaş civarındaki Ay tabyaya taarruz etmiş ve Rus 4. Koban Plaston Tugayı, Don Piyade Tugayı, 156. Alaydan oluşan Rus kuvvetlerini Pırnakapan'a geri çekilmeye mecbur bırakmış ve Ruslar bu taarruz ile çok sayıda ölü ve esir bırakmıştır. Güneydeki 154. ve 155. Rus Alayları da dumanlı dağdan 17. Ve 29. Türk Tümenlerine karşı taarruza geçmiştir. Ağba dağı civarında şiddetli çarpışmalar meydana gelmiştir.[321]

2 Haziran'da başlayan taarruz 4 Haziran'da da devam etmiştir. Türk kuvvetleri Başçimağıl, İdencik, Çatalkaya , saptıran hattında Ruslardan 150 esir, iki iki top, iki mitralyöz ele geçirmiştir. Türklerin taarruzuyla dağınık bir şekilde geri çekilen Drujin ve Plastonlar geri çekilirken de takibe devam edilmiş ve imha edilesi yönünde hareket edilmiştir. Türklerin bu ilerleyişinden dolayı Ruslar, Tab ve Aşkale'ye

[320] Çakmak, *a.g.e.,* s. 188.
[321] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.244.

taarruz edileceğini ve Türk kuvvetlerinin Aşkale'yi de ele geçireceğini düşünerek Tab ve Aşkale'deki hububat ambarlarını Türklerin eline geçmemesi için yakmıştır. 3 Haziran'da Rusların Ağbaba'nın kuzeyine yaptıkları taarruz 4 Haziran'da da tekrarlanmış Ruslar ağır kayıplar verdirilerek tekrar geri püskürtülmüştür.13 Türk Tümeninin bir Alayı 155. Rus Alay'ının güneyinden taarruz etmiş ve Ruslara üstünlük kurup bozguna uğratacağı esnada Erzurum'dan takviye olarak sevk edilen 153. Rus Alayı yardıma gelerek karşı taarruzla Türk 13.Tümene bağlı Alayı durdurmuştur.153. Alay'ın bu hamlesiyle 155. Alay'ın güney hattı uzatılmış ve güvenli hale getirilmiştir. Aynı anda daha güneyden Konfey Müfrezesi Elmalı vadisindeki 36. Tümene taarruz etmiş, bu taarruz Türk kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüştür.[322]

Kop'tan ilerleyen Türk kuvvetleri 5 Haziran'da da Pırnakapan sırtlarını işgal ederek 25 Rus askerini esir etmiştir. Meryem dağlarından ilerleyen 32. Tümen Topal Çavuş, Çermit hattını tutmuştur.17. Türk Tümenine 2550 rakımlı tepe ile Haçkiri hattında taarruz eden 155 ve 153. Rus Alayları geri püskürtülmüş ve bir Türk Süvari Alayı ve gönüllü atlıların taarruzu ile Rus hatları yarılmıştır. Artarda yapılan taarruzlarla dağılan Rus kuvvetleri dağınık bir halde ekşi yaylasına çekilmiştir. Türk kuvvetleri çekilen Rus kuvvetlerini takibe devam etmiştir. Bu taarruzlarda Ruslar binlerce kayıp vermiş, günlerce süren yorgunlukla birlikte iyice yıpranmıştır. Osmanlı 3. Ordusunun 2. ve 3. Kısımlarının iyi bir iş birliği ile yapmış oldukları taarruzlar neticesinde Rus kuvvetleri ağır darbeler almış ve Mamahatun taarruzları başarıyla kazanılmıştır.[323]

3.5.2. Haziran Döneminde Kuzeydeki (Trabzon ve Of) Hareketler

Ruslar Kop cephesinde yaptıkları taarruzlardan netice alamamış, Türklerin Pırnakan ve Mamahatun taarruzuyla da Bayburt, Aşkale arasında oldukça zayiat vermiştir. Rus kuvvetleri taarruzla bu bölgede elinde bulunan önemli noktaları da Türk kuvvetlerine bırakmak zorunda kalmıştır.

Ruslar Pırnakapan ve Mamahatun taarruzlarının karşılığını kuzeyden vermiştir. Rus 5. Kolordusu , 123. Ve 127. Tümenleri Karadağ cephesini, Zigana geçidi ilerisindeki Hortkop karşısındaki mevzileri ele geçirmiştir. Bu şekilde 3. Ordu'nun sol yanını

[322] Çakmak, *a.g.e.,* s. 189.
[323] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.246.

kavrayıp Türk Ordusu'nun gerisine düşmeyi planlamıştır. Bayburt'un Rus kuvvetleri arasındaki çıkıntı durumu bu plan için uygun olmuştur. Karadağı tutan 123. Rus Alayı 6 Haziran'da buranın doğusundaki Şinek ordugahına top ve makineli tüfek ateşi yaparak buradaki ordugah ağır bir darbe vurmuştur. Aynı gün Rus 127. Tümenin bir Alayı ise Haşka yaylasına çıkarak Karaaptala ilerlemiştir.[324]

Karaaptal ve Hortokopa yapılan Rus taarruzları Türk kuvvetleri tarafından 7 Haziran'da geri püskürtülmüştür. Hortokopun doğusunda Katola'ya taarruz eden bir Rus Taburu Meryem deresinde sıkıştırılarak dağıtılmıştır. Ruslar kuzey cephesinde keşif ve taarruz hareketlerini artırarak şiddetli bir harekata başlamıştır. Ruslar 8 Haziran'da Karaaptal'ın doğu sırtlarını almış, Bayburt'un kuzeyindeki Bağlı – Kezo sırtlarını tutmuştur. Haşka yaylasındaki muharebeler 9 Haziran'da da devam etmiştir. Rusların peride kuzey siperlerine yapmış oldukları taarruz geri püskürtülmüş, Mador dağının kuzey doğusunda Sultan Murat hanından ilerleyen bir Rus Alayı Türk topçu ateşi ile dağıtılmıştır. Kuzeydeki muharebeler devam ederken Bayburt'un kuzeyinin güvenliği için 33. Türk Tümeni takviye için Hart'a gelmiştir. Rusların kararlı ve şiddetli bir şekilde taarruz ettikleri kuzey cephelerinde zaman zaman süngü muharebeleri ve karşılıklı taarruzlar gerçekleşmiştir.[325]

Muharebeler devam ederken 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa ve 5. Kolordu Komutanı Fevzi Paşa 13 Haziran'da Gümüşhane'de görüşmüştür. Bu görüşmenin neticesinde Rusların kararlı ve şiddetli bir biçimde taarruz ettiği Trabzon Of yönüne taarruz edilmesi kararlaştırılmıştır. Vehip Paşayla Fevzi Paşa Ruslar üzerine taarruz yapmayı kararlaştırdıktan sonra kuzey cephesinde çarpışmalar dem etmiş, 14 Haziran'da Ziyaret Dağı'nın doğusundaki Bandemil civarındaki, 15 Haziran'da Haldizendeki Rus birlikleri geri püskürtülmüştür. Ruslar Haldizenin kuzeyindeki yerlerini sağlamlaştırmaya çalışırken 16 Haziran'da Karaaptalda çatışmalar meydana gelmiştir.[326]

Türk kuvvetleri Bandemil'in kuzeyindeki Balahor – Toroslu arasındaki Rus kuvvetlerine 17 Haziran'da topçu desteğiyle birlikte taarruz ederek Rus ikinci Plaston Tugayı'ndan 17 esir almıştır. Taarruzla 2. Plaston Tugayı kuzeye

[324] Maslofski, *a.g.e.*, 455.
[325] Çakmak, *a.g.e.*, s. 190.
[326] ATASE. Kls.3974,h2,f.1-39.

püskürtülmüştür. Aynı gün Türk 29. Alay, 4. Tabur ve Milo Taburları Limonsuyu hanlarının doğusundaki Gagard sırtlarında bulunan Rus Türkistan Alayı ile drujin Taburlarına taarruz ederek Rus kuvvetlerini dağıtmıştır. Bu taarruzda Türk kuvvetlerinin kaybı 92 Rusların kaybı ise 285 olmuştur. [327]

Kuzeydeki sarp dağlarda Haziran ayında gerçekleşen çatışmalarda gönüllü olarak savaşan yerel halk, Türk kuvvetleri için bir avantaj iken Rus kuvvetleri için dezavantaj olmuştur. Coğrafyayı çok iyi bilen yerel kuvvetler Türklerin araziden en üst seviyede faydalanmasını sağlamıştır. Bununla birlikte bu coğrafyayı iyi bilmeyen ve disiplin yönünden de sorunlar yaşayan Rus 5. Kolordusu bir çok taarruzunda başarısız olmuştur. Disiplinsiz Rus 5. Kolordusu iyi konuşlanmış Türk kuvvetleri tarafından defaten geri püskürtülmüştür. Kuzeydeki muharebelerde Türk kuvveti 6 Tabur ve gönüllülerden oluşan birliklerle toplam 11000 muharip asker iken Rus 5. Kolordusunun mevcudu 32 bin muharipten müteşekkil olmuştur.[328]

Rusların taarruzlarının geri püskürtülmesinin ardından Vehip Paşa ile Fevzi Paşa'nın Gümüşhane'de aldıkları taarruz kararı doğrultusunda 60 km lik cephede 29. Alayın 1. ve 4. Taburları ve Milo Taburları Soğanlı dağlarının kuzeyinden 2122 rakımlı tepedeki siperlere 13. Tümenin 4. Alayı Limonsuyu hanlarının kuzeyindeki Yurttepeye 9. Tümenin 26. Alayı Mador dağının güney doğusundaki Yarımca ve Arpalı tepelerine geceden harekete geçerek sabaha karşı taarruz yapmıştır. Türk kuvvetlerinin kararlı ve başarılı taarruzu sonucunda aralarında subayların da olduğu bir çok Rus askeri esir alınmış ve Ruslar çok sayıda askerini de kaybetmiştir. [329]

Coğrafi şartlar iyi kullanılarak hazırlanan kuzey harekatında Türk kuvvetleri sayıca kendilerinden neredeyse üç katı üstün olan Rus kuvvetlerine karşı gerek savunma gerek se taarruz esnasında başarılı bir harekat gerçekleştirmiştir. İyi eğitimi olmayan ve zaman zaman esir olmayı bile kabul eden askerlerden oluşan Rus 5. Kolordu'su kuzeydeki sarp dağ yamaçlarında perişan duruma düşmüştür. Bölgeyi iyi bilen yerel milislerle birlikte Türk kuvvetleri Rus kuvvetlerini açık dağ yamaçlarına sıkıştırarak

[327] Çakmak, *a.g.e.*, s. 191.
[328] Çakmak, *a.g.e.*, s. 195.
[329] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s. 254.

imha yoluna gitmiştir. Türklerin baskısına dayanamayıp kaçma teşebbüsünde bulunan Rus askerleri bu sefer de kendi komutanlarının ateşleriyle karşılaşmıştır.[330]

3.6. Rus Karşı Taarruzu

3.6.1. Rus Kafkas Ordusu'nun Çoruh cephesi Taarruzu

Başarılı bir harekatın ardından Trabzon'u da Rusların elinden almayı düşünen Türk kurmayları Kop ve Çoruh civarında az sayıda kuvvetleri olduğu için Trabzon üzerine bir harekata kalkışmayı tartışırken kuzeyde çok sayıda kayıp veren Ruslar Kop ve Çoruh yönünden taarruza hazırlanmıştır. Çar Nikola'nın ısrarla taarruz emirlerinin ardından Türk kurmayları 1 Temmuz'da Trabzon'a taarruza karar vermişken 2 Temmuz gecesi sabaha karşı Ruslar taarruza geçmiştir. Rusların taarruzu ile birlikte Trabzon taarruzundan vaz geçilmiş ve Türk 9. Tümene ivedilikle Bayburt'a yetişmesi emredilmiştir.[331]

Takviyelerle kayıplarını tamamlayıp yorgun düşen askerlerini dinlendirmiş olan Rus 2. Türkistan Kolordusu 2 Temmuz gecesi saat 03.00 da Akdağ ve Yamalı dağ arasından Çoruh Müfrezesi' nin 1. ve 2. Mürettep Alayları ile 10. Piyade Tümeninin 12 makineli tüfek, 10 dağ ve 6 sahra topundan oluşan Çoruh cephesine şiddetli topçu ateşi ile baskın yapmıştır. Sabaha karşı 04.00 gibi ağırlaşan Rus taarruzu Kaledere istikametine doğru yönelmiştir.70 km lik cephede Türk kuvvetlerinden Masat hanlarında bulunan tek ihtiyat Taburunun iki bölüğü Kaledere tepesi ile Ziyaret tepeye iki bölüğü de Akdağ'a gönderilmiştir.[332]

Kaledere tepesini Rus 13. Türkistan Avcı Alayına karşı savunan Türk İşhan Hudut Taburu, Rus Alay'ının taarruzunu iki kez geri püskürtmüşse de Rusların ziyaret tepeyi alarak Kalederedeki Türk kuvvetlerinin arkasına geçmesine engel olamamıştır. Rusların bu hamlesine karşı Kalederede bulunan Türk İşhan Hudut Taburu geri çekilerek ikinci savunma hattına geçmiştir. Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi ile 2 Temmuz saat 08.00 de Kaledere ve Ziyarettepe Rusların eline geçmiştir. Ruslar Ziyarettepe ve Kalederede Türklere ait iki dağ topu ve bir makinalı tüfeği de ele geçirmiştir. Aynı gün Akdağ'a taarruz eden 17. Türkistan Avcı Alayı geri atılmışsa

[330] Çakmak, *a.g.e.*, s. 195.
[331] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s.274.
[332] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s 274.

da Haldizende 30. Piyade Alay'ının 16 bölüğü tarafından tahkim edilmiş Demirkapı mevziine yapılan Rus taarruzu ile çoğunluğu Bayburtlu yerel askerlerden oluşan bölük esir edilmiştir. Aynı gün Kop cephesini sol kanadına da baskın yapan Ruslar akşama kadar süren çatışmalarla geri püskürtülmüştür.[333]

Çoruh cephesindeki Rus taarruzlarının başarılı olmasının ardından Hart ve Lazistan cephelerine taarruz hazırlığında olan 3. Mıntıka Komutanı Fevzi Paşa Ordu Komutanı Vehip Paşa'ya taarruzun ertelenerek Çoruh cephesi'nin takviye edilmesini teklif etmiştir. Vehip Paşa bu teklifi uygun bulmuşsa da Rusların Çoruh cephesine yaptıkları taarruzun aldatma hareketi olabileceği hususu üzerinde durmuştur. Zira Türk kuvvetlerinin kuzeyde yaptığı başarılı taarruzların ardından Rusların Çoruh cephesi üzerinden taarruz etmesi Türk kuvvetlerinin dikkatini buraya çekerek kuzeyden Trabzon ve Gümüşhane üzerinden yapılacak bir Rus taarruzunu kolaylaştırabileceğini düşünmüştür. Bu sebeple Çoruh cephesinde Rusların taarruzları durdurulmaya çalışılırken kuzeyden gelebilecek Rus taarruzlarına karşı da hazırlıklı olunması gerektiğini emretmiştir.[334]

Fevzi Paşa gelişen durum karşısında Vehip Paşa'nın da değerlendirmelerini dikkate alarak kuzeydeki cephe hattını savunmasız bırakmadan Çoruh cephesine takviye sevk etmiştir. Soğanlı Müfrezesindeki bir Taburu iki topla Çoruh cephesinin sol kanadındaki Demirkapı istikametine, 9. Piyade Tümeninin Şaphanedeki Alay'ının bir dağ bataryası ile Bayburt'a hareket etmesini emretmiştir. aynı zamanda 3 Temmuz'da 3. Mıntıka karargahı Bayburt'taki Balahor'a taşınmıştır.[335]

Çoruh cephesi bir yandan takviye edilmeye çalışılırken Rus kuvvetleri 2 Temmuz'da başlattıkları kuvvetli taarruzlarla Çoruh cephesinde kritik noktaları ele geçirmiştir. Zaman zaman yapılan Türk karşı taarruzlarda başarılı olmamıştır. 5 temmuzdaki taarruz esnasında Çoruh ve Kop cephelerinde başarılı bir savunma yapan Çoruh Müfrezesi Komutanı Binbaşı Halid Bey yaralanmış ve yerine 9. Piyade Tümeni Komutanı tayin edilmiştir.[336]

[333] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s. 275.
[334] Çakmak, *a.g.e.*, s. 198.
[335] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s. 276
[336] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s. 275.

Rusların 2 Temmuz'dan 7 Temmuz'a kadar yapmış oldukları taarruzların Çoruh cephesinde yoğunlaşmasının sebebi Türklerin kuzeyde özellikle de Of yönünde gerçekleştirdiği başarılı taarruzlar olmuştur. Rusların of taarruzu öncesindeki hareketleri Bayburt – Trabzon şoseni ele geçirmek için Çoruh, Hart ve Lazistan cephelerinden taarruz etmek üzerine kurgulanmışken Türk taarruzları sonrasında Kop ve Lazistan Cephelerinde savunmada kalarak öncelikle Bayburt'u ele geçirerek sonrasında Bayburt Trabzon şoseni ele geçirmeyi planlamıştır.[337]

3. Mıntıka Komutanı Fevzi Paşa Rusların bu harekatı şu şekilde değerlendirmiştir:

> *"Önceleri ruslar, Bayburt – Trabzon şoseni ele geçirmek için Çoruh, Hart ve Lazistan Cephelerinden taarruz edeceklerdi.19. Türkistan Avcı Alayı da bu maksat ile Hart cephesine gönderilmişti. Bizim Of istikhametindeki taarruzumuz bu planlarını geri bıraktırdı. Görülen duruma göre Ruslar, Lazistan ve Kop cephelerinde savunmada kalarak, Çoruh ve Hart Cephelerinden taarruz ile Bayburt'un zaptı ile Bayburt Trabzon şoseni ele geçirmek niyetindedir.*
>
> *Müşankas taraflarında esir edilen bir Rus Yüzbaşısı , Akdağdan iltica eden Alman asıllı Rus esirleri, Bayburt'un 5 gün içinde zapt edilmesi için kesin emir aldıklarını söylemiştirler."*[338]

3. Ordu Komutanı Vehip Paşa sayıca üstün olan Rusların taarruzu karşısında 2. Ordu ile müşterek hareket ederek cevap vermeyi düşünmüştür. 2. Ordunun cepheye yetişmesi için iki katından daha fazla Rus kuvveti ile çarpışan 3. Ordu taarruzlar karşısında yıpranmış ve kayıplar vermiştir. Vehip Paşa 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa'ya sunduğu öneri ile 2. Ordu ile Lazistan Cephesinde Haldizen – Of hattına taarruz ederek üstün Rus taarruzlarını dağıtmayı önermişse de 2. Ordu'nun Karadeniz'e gelmek için yeterli süresi olmadığından iki Piyade Tümenini geçici süreyle takviye olarak istemiştir.[339]

---

[337] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s. 282
[338] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s.282.
[339] ATASE. Kls 290, h-50, f1-217, 218.

Rusların Çoruh taarruzu sonrasındaki genel durum ise Rus kuvvetleri Akdağ karşısında 17., Masat deresi ile Kaledere tepesi arasında 14 ve 13., Kaledere tepeden Çoruh nehrine kadar ki kısımda 16. Türkistan Avcı Alayı, Çoruh nehri kuzeyinde 3. Plaston Tugayı ve 17. Alayın gerisinde 18. Alay bulunurken 16. Alayın gerisinde de 15. Türkistan Avcı Alayı yer almıştır. Rusların cephede taarruz eden sayıları kalabalık 28 Taburu mevcuttur.[340]

Türk kuvvetlerinin ise 10. Piyade Tümeni'nden 8, 13. Piyade Tümeni'nden 3, 9. Piyade Tümeninden 6, Çoruh Müfrezesinden 6 Tabur mevcudu bulunmuşsa da Türk Taburlarının mevcudu Rus Taburlarının mevcudu kadar kalabalık olmamıştır. Son taarruzlarla da bazı Taburların mevcudu iyice azalmıştır.[341]

Rus kuvvetlerinin sayıca bariz üstünlüğü ile devam eden muharebelerde Türk kuvvetleri ihtiyat sıkıntısı yaşamıştır. Özellikle 3. Mıntıkada taarruzlarla mevcut azalmış ve kuvvetler arasında kopukluklar yaşanmıştır. Cepheler arasında ihtiyatın olmaması ve gerekli takviyelerin yapılamaması gibi sebepler Türk birliklerinin dağılmasına neden olmuştur. Bu durum sevk ve idareyi zorlaştırdığı gibi muharebe gücünün de azalmasına sebep olmuştur.3. Mıntıka Komutanı Fevzi Paşa cephedeki kopukluğun giderilmesi için ayrılan birlikleri asıl birliklerinde toplamaya çalışmıştır.

Öte yandan Ruslar ele geçirdikleri Akdağ'da tahkimat faaliyetleri yürüterek olası Türk taarruzlarına karşı ele geçirdikleri bölgeleri güçlendirmiştir.[342]

Rusların Çoruh cephesinde gerçekleştirdikleri başarılı taarruzların ardından Türk ordusu Rusların uzun süre sessiz kaldıkları Kop cephesine 7/8 Temmuz gecesi büyük bir taarruz gerçekleştireceği bilgisinin almıştır. Alınan bu istihbarat ile Kop cephesinin tamamında özellikle de Rusların baskın yapmasının düşüldüğü Kop dağı ile 2850 rakımlı Çavuşkıran dağı arasında önlemler alınmıştır.[343]

3.6.2. Rusların Kop Taarruzu

Ruslar Temmuz başında başlattıkları harekatla özellikle Türk 3. Mıntıkası içerisinde başarı taarruzlarda bulunmuştur. Kalabalık mevcutlarla Çoruh'un kuzeyinde yapmış

[340] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.283.
[341] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.283.
[342] ATASE. Kls. 3974, h-3, f.1-21,22.
[343] Çakmak, *a.g.e.,* s.200.

oldukları taarruzlar sırasında Kop cephesinde ufak tefek çatışmalar haricinde önemli taarruzlar gerçekleşmemiştir.

Ruslar Bayburt çevresinde 3. Ordu kuvvetlerini önemli ölçüde hırpaladıktan sonra bu süreçte takviye alamamış olan Kop cephesine de güçlü bir taarruz planlamıştır. Türk kurmayları Rusların özellikle 7-8 Temmuz gecesi baskınlar yapacağı yönünde aldıkları malumatlar doğrultusunda Kop cephesinde önlemler almış ve olası Rus taarruzlarına yönelik harekat planları yapılmıştır.[344]

Kalabalık mevcutlarla bölgenin bir çok yerinden gerçekleşen Rus taarruzları Türk kuvvetlerini oldukça yıpratmış ve bölgedeki Türk kuvvetlerinin kullanabileceği ihtiyat kuvveti de kalmamıştır. Çok sayıda takviye almış ve önceki Türk taarruzlarındaki kayıplarını telafi etmiş olan Rus birlikleri 8 Temmuz gecesi saat 01.45 te 3. Mıntıka taarruzunda olduğu gibi yine kalabalık mevcutlar ile 2. Mıntıkaya taarruza başlamıştır. Taarruz başladıktan yaklaşık iki saat sonra Türk 28. Piyade Tümeni'nin elinde bulunan 2350 rakımlı tepeyi almış, kuzeydeki 32. Türk Piyade Tümeni'ni de 2300 rakımlı tepe – Balım Pertek hattına geri atmıştır. Bu taarruzlarla Rus Ordusu cephede kendine yer tutmaya başlamıştır.[345]

Gece başlayan taarruzlarla çevre hatlarda yer tutan Rus kuvvetleri 04.20 de Kop cephesinden taarruza geçmiştir.4. Koban Plaston Tugayı Karasu ile saptıran kuzeyinden,4. Kafkas Avcı Tümeni Çatalkaya kuzeyine kadar olan bölgeden ,5Türkistan Avcı Tümeni de masat deresine kuzeyindeki bölgeden taarruz etmiştir.[346]

Karasun'un güneyinden taarruz eden Rus 156 Piyade Alayı'ndan bir Tabur'un Karasu'nun kuzeyine geçerek Türk 94 . Piyade Alayına arkadan saldırması neticesinde 94. Piyade Alayı iki ateş arasında kalarak perişan bir şekilde dağılarak geri çekilmek zorunda kalmıştır. Alay Komutanı Binbaşı Fethi Beyinde bulunduğu çok sayıda esir bırakmıştır. Tamamen esir olduğu düşünülen Alaydan 4 subay ile 70 er kurtulabilmiştir.94. Alay'ın dağılmasın dolayı 2. ve 3. Mıntıkalar arasında boşluk meydana gelmiş ve iki mıntıkanın arasına Rus kuvvetleri girerek bağlantıyı koparmıştır. Oluşan bu açıklığın giderilmesi için Türk ordusu kurmayları talimat

[344] Çakmak, *a.g.e.*, s.201.
[345] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s.286.
[346] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s. 288.

vermişse de bölge de bulunan Türk 32. Piyade Tümeni Komutanı Yarbay Mürsel Bey kuvvetinin yetersizliği sebebiyle taarruz gerçekleştiremeyeceğini bildirmiştir. 94.Alayın dağılmasıyla oluşan boşluğun 32. Piyade Tümeni ile doldurulamaması Rusların Kop cephesinin gerisine 12 km açıklıktan düşme olasılığını artırmış ve Rusların buradan Kop dağına kadar ki güzergahını açık hale getirmiştir.[347]

Ruslar Haziran ayındaki Türk taarruzları neticesinde mevcut kuvvetleri ile Kop ve Çoruh cephesini aşamayacaklarını bir kez daha görmüş olmalı ki Temmuz ayında gerçekleştirdikleri taarruza kadar birliklerinin gerekli takviyelerini dolgun ve hızlı bir şekilde yapmıştır. Ruslar bölgedeki her cephede üstün sayılarla taarruz etmişse de dengeler tam anlamıyla 4. Kafkas Avcı Tümeni'nin de Kop cephesine dahil olmasıyla Türk kuvvetlerinin aleyhine dönmüştür.[348]

94 Piyade Alayının kuzeyinde Pırnakapan' ın kuzeydoğusunda bulunan 92. Piyade Alayı ile 8. Piyade Alayının 1 Taburu taarruzlarla Aktaş tepesine doğru çekilerek Ruslar tarafından kuşatılmıştır. 8. Piyade Alayı'nın 1. Taburu süngü hücumu ile kuşatmayı yarmışsa da 92 Piyade Alayından 1 ve 2. Bölükleri ile 2. Taburdan yalnızca 1 subay 8 er kurtulabilmiştir.[349]

Taarruzlar başladıktan sonra 8 Temmuz akşamı Kop cephesinde Türk kuvvetlerinin durumu ise Rus taarruzlarına karşı umut vermemiştir. Kop cephesinde bulunan Türk kuvvetleri; 180 muhariple 19. Süvari Alayı, Liç batısındaki tepede 280 muhariple 8. Piyade Alayı'nın 1 Taburu ile 92. ve 94 Piyade Alaylarından toplanabilenler, 300 civarında muharibi ile 91. Piyade Alayı 2600 rakımlı Mülazım Kenan tepesinde,400 muhariple 93. Piyade Alayı Kenan tepe ile Kop dağı arasında, 89. Piyade Alayı Bahtlı dağ ile Erkeli gediği arasında , 46. Piyade Alayı'nın 2. Taburu Erkeli gediği ile kızıl oğlan arasını, 46. Piyade Alayı'nın diğer iki Taburu kızıl oğlan dağını, Kaleboğazı hudut Taburundan iki , İşhan Hudut Taburundan bir, 90. Piyade Alayından bir bölük ve Sarıgöl ile Pitkir Taburları 20 km lik bir cepheye dağılarak

[347] GKB. *a.g.e.,* 1993b, S.289.
[348] Çakmak, *a.g.e.,* 201.
[349] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s. 289.

sayları oldukça üstün olan Rus kuvvetlerinin taarruzlarını durdurmak üzere görevlendirilmiştir.[350]

Zayıf durumda olan Kop cephesinin takviyesi için Fevzi Paşa elinde bulunan kısıtlı imkanlarla ancak 90. Piyade Alayının 1. Taburunu uzun bir yürüyüşün ardından Kop hanlarına oradan da 2600 rakımlı mülazım Kenan tepeye sevk etmiştir. Çoruh cephesinden de 200 muharip mevcutlu 26. Piyade Alayı'nın 2. Tabur'u Maden'e gönderilmiş ve takviye için başka bir olanak olmadığı bildirilmiştir.

8 Temmuz'da Kop yönünde başlayan Rus taarruzları 9 Temmuz sabahında da tüm şiddetiyle sabaha karşı başlamıştır.4. Kafkas Avcı Tümeni'nin yorulmamış taze birlikleri Kenan tepesi ile Kop dağı arasından taarruza geçmiştir. Rusların üstün sayı ile yapmış olduğu bu taarruz karşısında Türk kuvvetleri takviye gelene kadar dayanamamıştır. Ruslar 2600 rakımlı Mülazım Kenan tepeyi, ele geçirmiştir. Kenan tepeyi ele geçiren Rus kuvvetleri Bahıtlı dağ ile kop hanları istikametinde ilerleyerek mülazım Kenan tepesi ile Kop dağı arasındaki 91 Piyade Alayı'nı geri atarak Bahıtlı dağı da ele geçirmiştir. Ruslar Kop dağını, Bahıtlı dağı ve Kızıloğlan dağını ele geçirmiştir. Rusların taarruzlarıyla Kop cephesindeki Türk birlikleri 2963 rakımlı coşan dağları doğu yamaçlarına 2750 rakımlı Yamalı dağın doğu yamaçlarına, Kop deresi ile helva deresi batı sırtlarına ve Kanlıkaya tepesine çekilmiştir.[351]

Rusların taarruzu ile çatışarak geri çekilmek zorunda kalan Türk kuvvetleri Ruslara karşı koyabilmek için yeni bir mevzi planı ortaya çıkarmıştır. Yeni duruma göre Kop cephesinde Türkler üç tane mevzi hazırlamıştır. Bu mevziler Coşan dağı, Yamalı dağ ve Maden grubu olarak üç grup halinde tertip edilmiştir. Öte yandan Ruslar ele geçirdikleri Bahıtlı dağ ve Mülazım Kenan tepeyi tahkim etmeye başlamıştır.[352]

Kop cephesinin kritik noktalarının Rusların eline geçmesinin ardından 2. Mıntıka Komutanı Meryem dağlarının kuvvetli tutularak elde tutulması için Taşlıçayır batısı ile Balimpertek hattını savunan 32. Piyade Tümeni, Tuzla Müfrezesindeki 21. Süvari

[350] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s. 290.
[351] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s.292.
[352] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s.292.

Alayı ile Çiftler Komundaki süvari Taburunun Mamahatun'a takviyeye gönderilmesini emretmiştir. [353]

Rus taarruzlarına karşılık vermek ve hakim tepeleri geri almak için Türk kuvvetleri zaman zaman taarruz gerçekleştirmiştir. 2350 rakımlı tepe 82. ve 83. Piyade Alaylarının ikişer Taburları ile Avcı Taburundan iki bölüğün toplam 630 muharip mevcutla yaptığı karşı taarruz sonucunda tepe Ruslardan ikinci kez geri alınmıştır.15.45 te Türk kuvvetlerinin eline geçen tepeye şiddetli top atışı ile tekrar taarruz eden Rus kuvvetleri saat 16.00 da tepeyi üçüncü kez ele geçirmişse de Avcı Taburu iki bölüğü ile tepeyi tekrar geri almıştır. Gün içinde sürekli el değiştiren tepeye Ruslar akşam saatlerine kadar yoğun ateş altına almış 22.30 dan 23.50 ye kadar üç kez süngü hücumu gerçekleştirmiş ve bu hücumlar Türk kuvvetleri tarafından geri püskürtülmüş ancak dördüncü süngü hücumu ile tepeyi ele geçirmiştir.[354]

Geri çekilen Kop cephesi hattında 10 Temmuz günü sessizlik hakimken Çoruh cephesinin masat hanlarının batısına Rus kuvvetleri 18. Türkistan Piyade Alayının bir Taburu ile baskın yapmıştır. Türk kuvvetleri geri çekilmek mecburiyetinde kaldığı gibi 26. Piyade Alayı'nın 2. Taburunun Tabur komutanı da dahil bir çok Türk askeri Ruslar tarafından esir edilmiştir. Çoruh cephesinde Rus taarruzlarına karşı zor durumda olan Türk birliklerine takviye edilebilecek hiçbir ihtiyat kuvveti de kalmamıştır. [355]

İhtiyat kuvvetlerinin bulunmaması ve taarruzlardan dolayı dağınık durumda olan birliklerin düzenlenmesi için Bayburt'a gelmekte olan 25. Piyade Alayı, Kop cephesindeki 91,93 ve 94 . Piyade Alayları ve 26. Piyade Alayı'nın 4. Taburu ile 3. Mıntıka komutasında yeni bir Tümen oluşturulmasına karar verilmiştir. Yeni oluşturulacak Tümen ile zaten Rus taarruzlarından zayıf düşmüş olan Kop cephesi iyice zayıf duruma düşmüştür.[356]

Taarruzlardan dolayı iyice yıpranmış olan 3. Orduy'a yardım etmek için harekete geçen 2. Ordu Komutanı kuvvetlerinin bölgeye gelmesi ve mevzi faaliyetlerinde

[353] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.293
[354] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.293.
[355] ATASE. Kls. 2846, h-28, f.1-15.
[356] ATASE. Kls. 2950, h-50, f.1-285.

bulunabilmesinin 15-20 Temmuz tarihlerini bulabileceği bildirmiştir. Zaten ağır kayıplar vermiş ve üstün Rus taarruzlarına karşı mücadele eden 3. Ordu yardım için ikinci ordunun yığınağının tamamlanmasının beklenmemesi gerektiğini ve bu tarihe kadar Çapakçur'a ulaşmış olan kuvvetlerle 2. Ordu'nun taarruz etmesinin 3. Ordu'nun yükünü hafifleteceği bildirilmiştir.[357]

3. Ordu Komutanı Vehip Paşa 2. Mıntıkada Rus taarruzlarının artması üzerine orduyu ezdirmemek için 3. Ordu'nun geri çekilmek zorunda kalabileceğini bu durumda 2. Ordu'nun güneyden kuzeye doğru, Tuzla deresine kadar uzanan bir taarruzla 3. Ordu karşısındaki Rus kuvvetlerini durdurması gerektiğini bildirerek Çapakçur istikametine giden 11. Piyade Tümeninin Kiğı istikametine gönderilmesinin uygun olacağı söylenmiştir.[358]

3.6.3. Rus Taarruzunun İkinci Safhası

Rusları Temmuz başında başlattıkları taarruz 3. Ordu birliklerini oldukça hırpalamış ve 3. Ordu'nun muharip sayısı önemli derecede düşmüştür. 2. Ordudan istenilen takviyenin de zamanında gelmemesi 3. Ordu cephesinde işleri iyice zora sokmuştur. taarruzların ilk safhasından sonra Kop cephesinde 126 subay, 7288 muharip mevcut kalmıştır.[359]

Az sayıdaki muharip gücüyle Rus taarruzlarına karşı koyan Kop cephesinden 334 muharip er ve iki makineli tüfek ile 91. Piyade Alayı,667 muharip er ile iki makineli tüfek ile 93. Piyade Alayı 191 muharip iki makineli tüfek ile 94. Piyade Alayı 2. Mıntıkaya hareket ettirilmiştir.[360]

Kop cephesinden 2. Mıntıkaya birlik gönderilmişken 12 Temmuz sabahı Yamalı dağ Kanlıkaya arasına Rusların 4. Kafkas Avcı Tümeni, 2600 rakımlı mülazım Kenan tepesinden Coşan dağına ve güneye 4. Plaston Tugayı taarruz başlatmıştır.4. Kafkas Avcı Tümeni'nin taarruzu Yamalı dağ kanlı kaya hattındaki Türk birliklerini zorlamış, Coşan tepesinden karasuya kadar ki hatta Türk birlikleri Rusların takibiyle dağıtılmıştır. 4. Kafkas Avcı Tümeni'nin taarruzuyla Rus kuvvetleri Türk

[357] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.300.
[358] ATASE.Kls.2950, h50,f.1-277,278.
[359] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.302.
[360] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.302.

mevzilerine oldukça yaklaşmıştır. Bu durum Kop cephesi komutanı Bahattin beyi, Rusların gerçekleştireceği bir gece baskının karmaşaya sebebiyet vereceği düşüncesiyle tedirgin etmiş ve Kop cephesi birliklerinin Arvans, Sığırca, burnaz, Everek, Maden hanları hattına çekilmesini emretmiştir. [361]

Kop cephesindeki kuvvetlerin geri çekilmesi Çoruh cephesinin sağ kanadının açılmasına yol açmıştır. Zaten yeteri kadar kuvvet olmaması bu açıklığın telafisini zorlaştıracağı için Çoruh cephesi sağ kanadına da aynı gece Mezge tepe, Küsünk , Berkici güneyinde 2250 rakımlı çekilerek cepheyle bağlantı kurması emredilmiştir. Kop ve Çoruh cephesi güçlü bir taarruz görmesi halinde takviye edilebilecek bir ihtiyat kuvveti olmadığından geri çekinilen hatta kurulmuş olan mevzilerde olabildiğince dayanılması gerektiği düşünülmüştür. Vehip Paşa 1 haftaya kadar 2. Ordunun gerçekleştireceği harekatın etkisiyle cephenin rahatlayacağını düşündüğünden 3. Mıntıka Komutanı Fevzi Paşaya gerektiğinde hart cephesinden kuvvet alınabileceğini bildirmiştir.[362]

Kop cephesi yeni mevziine yerleştikten sonra 13 Temmuzda Rus taarruzları cephenin her yerinden devam etmiştir. Öğleden sonra Ruslar Yamalı dağdan cephenin kuzey kısmındaki taarruzu şiddetlendirmiştir. Top atışları ile desteklenen 6 Piyade Taburu ile 3 bölük süvariden oluşan Rus kuvvetleri Türk mevzilerine 500-700 metreye kadar yaklaşmıştır. Rus kuvvetlerinin Türk mevzilerine yaklaşması Türk birliklerinin güvenliği açısından tedirgin edici bir durum olmuştur. Zira sayıca az olan kuvvetlerin Rus kuvvetlerinin gerçekleştireceği bir gece baskının da dağılması muhtemel bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple Kop cephesini sığırcıdan itibaren Giv deresi batı yamaçlarına çekmiştir. Türk kuvvetleri çekilirken Rus taarruzları da Tüm şiddetiyle devam etmiştir. Kop cephesi emrine verilmiş olan 91. Piyade Alayı geri çekilmeden kaynaklanan açıklığın giderilmesi için Gelveze Komu'na gönderilmiştir.[363]

Çoruh cephesinde ise aynı gün Ruslar takviye gelen birliklerinden birini daha cepheye sokmuştur. Kop cephesinin geri çekilmesi ile arada açıklık olacağından dolayı Çoruh cephesinin de geri çekilmesi emredilmişse de Rusların Masat'ın

[361] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.305.
[362] ATASE. Kls 3974, h -4, f1-11,12.
[363] ATASE. Kls. 3974, h-4, f.1-14.

batısında ki 2250 rakımlı tepeye taarruzundan dolayı kargaşa olmaması için geri çekilme işlemleri 13 Temmuz sabahına bırakılmıştır. 13 Temmuz sabahı 2250 rakımlı tepede muharebeler sürerken aradaki açıklıktan faydalanarak cepheye sokulan Sibirya kazak Tugayı maden hanına girmiştir. Sibirya kazak süvari Tugayının Masat vadisinden girerek madene ulaştığından ve buradan da Bayburt istikametine hareket ettiğinden Bayburt'ta bulunan 5. Kolordu Karargahı'nın haberi olmamıştır. Kazak Süvari Tugayı fark ettirmeden Bayburt'ta bulunan 5. Kolordu'ya baskın yapmak için Bayburt yönüne ilerlerken, baskına uğrayan maden hanında bir posta eri baskından dolayı haber veremeyince telefon makinesini kaçırarak daha ilerde bir telefon telinden hat çekerek Bayburt'a haber vermiştir.[364]

Telefon erinin haber vermesi üzerine Karargah Süvari Bölüğü ve 4. Alayın 1. Taburu ile Kazak Süvari Tugayı'nın geleceği yolda hazırlık yapılmıştır. Kazak Süvari Birliği akşam çökünce Bayburt'a sokulmak için Gezin güneyinde ordugahını kurmuşken Gezin batı sırtlarında Bayburt'tan gönderilen 4. Alayın 1. Taburu süvari Tugayı için mevzi almıştır. Gece yarısı yapılan baskınla Kazak Süvari Tugayı çok sayıda kayıplarla geri çekilmek zorunda kalmıştır.[365]

3.7. Türk Ordusunun Geri Çekilme Safhası

Kop cephesinin kuzeyindeki Türk birlikleri çekilmek zorunda kaldığı için Ruslar bu bölgeden Bayburt'un batısına yaklaşmıştır. Çoruh cephesinin sol kanadı cepheye çok uzak Demirkapıda olduğu için Rusların şiddetli bir taarruzu karşısında birlikleri Bayburt'un batısına almak imkansız olacağından Fevzi Paşa Çoruh cephesinin Bayburt'un 10 km kadar güney doğusuna çekilmesi talimatını vermiştir. Çekilme işlemi 14 Temmuz akşamına kadar gerçekleşmiş, Türk birlikleri yeni mevzilerine yerleşmiştir. Çekilme gündüz olmasına rağmen çekilme esnasında Rus kuvvetlerinden herhangi bir saldırı gelmemiştir.[366]

Fevzi Paşa günlerdir süren Rus taarruzlarından oldukça yıpranmış olan birlikleri tüm şiddetiyle gelebilecek bir Rus taarruzuna karşı oluşabilecek çelime harekatı için hazırlıklar yapmıştır. Bu çerçevede kayıp vermeden ve Ruslara da olabildiğince

[364] ATASE. Kls. 4846, h-28,f1-7.
[365] Çakmak, *a.g.e.,* 205.
[366] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s.312.

kayıp verdirerek çekilebilecekleri alanlarda toplayabilmek için Hart cephesini de Çoruh cephesi ile bağlantılı olarak Soğanlı dağı, Madar dağı, Polat dağı hattına çekilme emri vermiştir.[367] Kop cephesi Ruslarla direk temas halinde olduğu için üstün bir Rus taarruzunda emir beklemeksizin çekilebilecekleri güzergah önceden Kop cephesi birliklerine emredilmiştir. Hazırlanan güzergaha göre Kop cephesinde yaşanacak olası bir çekilme harekatı 2. ve3. Mıntıkalar ara hattı ile Kelevek, Saracık, Zeyli, Aşufka, Kütüdü hattı arasından salhar dağları, otluk beli dağları üzerinden çekilme planlanmıştır. Çoruh cephesi ise Kop cephesinin kuzeyi ile Soğanlı dağı, Hart, Köse arasından çekilerek Mormuş düzü, Kelkit istikametini kapamakla görevlendirilmiştir.[368]

Cephelerde daralmalar yapılırken Bayburt içerisinde ve etrafında da planlar yapılmıştır. Rusların Çoruh vadisinden Bayburt'a ilerleyişinin durdurulması görevi 3. Mıntıka Komutanlığınca 9. Piyade Tümeni'ne verilmiş ve Bayburt tahliye edilmeye başlamıştır.[369]

Kop ve Çoruh cephesinde Bayburt yönüne geri çekilmeler devam ederken ordu Bayburt şehir merkezinden de geri çekilmeye başlamıştır.14 Temmuzda tahliye için talimat verilen şehirden 15 Temmuz gece yarısından sonra 3. Mıntıka Komutanı Fevzi Paşa 5. Kolordu Karargahı'yla birlikte şehirden ayrılmıştır. Fevzi Paşa Kolordu karargahı ile birlikte Trabzon Bayburt arasında Trabzon yolu üzerinde ki Balahor'a gitmiştir. [370]

Türk kuvvetleri Bayburt'tan kademeli olarak çekilirken Ruslar taarruzlarına devam etmiştir. Türk 9. Tümen Karargahı Rus süvarileri tarafından baskına uğramış Türk kuvvetlileri geri püskürtmüşse de 9. Tümenin Komutanı Albay Sabri Bey Ruslar tarafından şehit edilmiştir. Ruslar Çoruh ve Kop cephelerinde Türkler üzerine şiddetli taarruzlar gerçekleştirirken Rus kuvvetlerinin komutanı Yüdenich Of cephesine taarruz eden hart cephesini imha etmek için buradaki Türk birliklerinin etrafını sarmıştır. Rusların planını fark eden 3. Mıntıka Komutanı Fevzi Paşa Hart

[367] Çakmak, *a.g.e.,* 205.
[368] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.313.
[369] GKB. *a.g.e.,* 1993b, s.312.
[370] Çakmak, *a.g.e.,* 205.

cephesindeki birliklere Mam, Niv, Zülfe Dağı, Bandemil hattına çekilmelerini emretmiştir.[371]

Rusların 2 Temmuzdan beri başlattıkları taarruzlarla Türk birlikleri kademeli olarak geri çekilmiştir. Fevzi Paşa'nın 15 Temmuz'da karargahını Bayburt'tan Balahor'a taşımasının ardından 16 Temmuz sabahında 17. Türkistan Alayı Bayburt'a girmiştir. Çoruh Müfrezesi'nin artçıları geride Rusların işine yarayacak tüm araç gereçleri yakarak ve Ruslardan bağlantıyı kesmeden kontrollü bir şekilde geri çekilmiştir.[372]

[371] Çakmak, *a.g.e.,* 206.
[372] GKB. *a.g.e.*, 1993b, s.319.

SONUÇ

Avrupa'nın sömürgecilik faaliyetlerinin ardından dünya kaynaklarından pay alama yarışının doğal bir sonucu olarak Birinci Dünya Savaşı meydana gelmiştir. Avrupalı büyük devletler biryandan kendi rekabetlerini sürdürürken bir yanda da dünyanın geri kalanının kaderini belirlemenin planlarını hazırlamıştır. Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken bloklar büyük ölçüde oluşmuş ve hedefler daha belirgin hale gelmiştir. Avusturya Macaristan imparatorluğu Veliahttı ve eşinin bir suikast sonucu öldürülmesi zaten öncesinde hazır olan sebeplerle birleşince savaş kaçınılmaz hale gelmiştir.

Avrupa'da bloklar oluşurken Osmanlı Devleti ise eski gücünü kaybetmiş ve uzun yıllar Avrupa'nın ve Rusya'nın hedeflerine açık bir duruma gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu stratejik konum ve zenginlikler, sömürgecilik yarışındaki Avrupalı devletler birçok defa karşı karşıya getirmiştir. Savaş yaklaşırken Osmanlı mirası üzerindeki paylaşımlar büyük ölçüde planlanmış ve anlaşmalar yapılmıştır. Osmanlı'nın savaşa girmesi ile açılan ilk cephenin Ruslarla olması Osmanlı Devleti üzerindeki hesapların tarihi bir sonucu olmuştur.

Rusya'nın sıcak denizlere inme hayali doğrultusunda Osmanlı Devleti üzerindeki emelleri birçok defa iki devleti karşı karşıya getirmiştir. Kafkas cephesi Osmanlı Devleti'nin Birinci dünya savaşında savaştığı ilk cephe olsa da iki devletin bu cephedeki ilk savaşı olmamıştır. Ruslar ilk olarak 1828 yılında geldikleri bu coğrafya da edindikleri tecrübelerle 93 harbinde tekrardan gelmiş ve ilkinde elleri boş dönmüşse de ikincisinde Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı Devletinden almıştır. Rusya bölgeye yapmış olduğu seferlerle bölge hakkında detaylı bir tecrübe elde etmiş ve Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas cephesinin açılması ile bu birikimini kullanmıştır.

Sarıkamış Harbinde Osmanlı ordusunun ağır bir yenilgi alması Rusya için bulunmaz bir fırsat olarak görülmüştür. Zira Osmanlı ordusunun ağır bir darbe aldığını düşünen Rusya daha önce gelip elde edemediği alanlardan çok daha fazlasını elde edip Osmanlı devleti üzerindeki emellerine ulaşacağını düşünmüştür. Erzurum'un ele geçirilmesi Rusları daha da heveslendirmiş ve Rus orduları Anadolu içlerine doğru

harekete geçmiştir. Rusların öncelikli hedefi Erzurum ve Trabzon arasındaki tüm bölgeyi ele geçirerek bölgeye yerleşmek olmuştur.

Zaferin verdiği moralle hareket eden Rus ordusunun hesaplarını bozan gelişmeler Erzurum'dan sonraki safhada meydana gelmiştir. Kop dağı ve Çoruh havzası civarında hazırlık yapan Türk kuvvetleri ilk temasta Ruslara beklemedikleri bir mukavemet göstermiştir. Kop dağında durdurulan Rus kuvvetleri bölgeyi biran evvel geçebilmek için hem kop dağından hem de Çoruh ve civarından harekete geçmişse de başarılı olamamıştır.

Karadan yapılan harekatın başarısız olması üzerine Ruslar Karadeniz üzerinden yeni bir cephe açmıştır. Rize'yi işgal eden Ruslar sahil hattında Trabzon'a yönelmiştir. Ruslar Trabzon'u da alıp Kop ve Çoruh çevresinde Rus birliklerini durduran Türk kuvvetlerini arada bırakmayı düşünmüştür. Rusların bu planının farkında olan Türk kuvvetleri açısında Trabzon'un elde tutulması önemli olmuştur. Rus birlikleri arasında sıkışmanın yanında Trabzon'un lojistik sağlama durumu da Türk ordusu için hayati bir önem taşımıştır.

Hem Kop tarafından hem de Karadeniz üzerinden gelen Rus ordusuna karşı savaşan Türk kuvvetleri başarılı bir savunma hattı oluşturmuştur. Çanakkale muharebesi bitince bölgeye kaydırılan tecrübeli birlikler büyük başarılar göstermiş ve Ruslara ağır kayıplar verdirmiştir. Hem asker sayısı hem de teçhizat olarak üstün durumda olan Rus kuvvetleri gelen takviyelerle birlikte Trabzon'u da işgal edince Kop ve Çoruh cepheleri Rus kuvvetlerinin arasında sıkışıp kalmıştır.

Trabzon'un işgal edilmesi Türk kuvvetlerini oldukça zora sokmuştur. Trabzon'un lojistik faaliyetlerindeki stratejik konum Rusların eline geçmiş ve Türk birlikleri Kop Dağı ve Karadeniz arasında sıkışmıştır. Trabzon'un düşmesi ile kuzeyde yapılan savaşlarda Ruslara ağır kayıplar verdirilmişse de savaşın psikolojik noktası Kop Dağı olmuştur. uzun bir savunma dönemi ile Rusların moralinin bozulduğu kop dağı Ruslar için onur savaşı haline gelmiştir.

Ruslar Kop cephesi için çok sayıda takviye yaparken Türk birlikleri kayıplarını telafi edebilecek takviyeler yapamamıştır. Temmuz ayında gerçekleşen çarpışmalarda Kop Dağındaki Türk kuvvetlerinin geri çekilmesi ile Ruslar uzun zaman takılı kaldığı

bölgede ilerleme fırsatı bulmuş, 5. Kolordu Komutanı Fevzi Paşa'nın karargahı ile birlikte Bayburt'tan Balohor'a geçmesi ile Ruslar Bayburt'u işgal etmiştir. Kop Dağındaki savunma hattının dağılmasının ardından Ruslar kısa sürede Bayburt'u, Erzincan'ı ve Gümüşhane'yi işgal etmiştir. Bu durum Kop Dağı müdafaasının ne kadar stratejik bir savunma olduğunu bir kez daha göstermiştir.

Bayburt çevresi ve Kop Dağı civarına konuşlanan Çoruh Müfrezesi yaklaşık dört buçuk ay sayıca ve mühimmatça üstün olan Rus kuvvetlerinin bölgeyi ele geçirmesine izin vermemiştir. Sahilde Trabzon'a kadar olan bölgeyi işgal etmiş olan Ruslar kop dağlarını aşıp Bayburt'u ele geçiremediği için birlikler arası kopukluk yaşanmıştır. Çoruh Müfrezesi ve Bayburt'taki 5. Kolordu kuvvetlerinin Ruslara geçit vermemesi ve bölgede Ruslara ağır kayıplar verdirmesi Rusları hem kuvvet olarak hem de moral olarak yıpratmıştır.

İtilaf güçlerinin Çanakkale savaşlarını kaybetmesi ile oluşan itibar kaybının ardından Rus kuvvetlerinin Doğu cephesinde de beklemediği bir sorunla karşılaşması Çarlık yönetimini iç siyasette de zora sokmuştur. Harekata başlarken Osmanlı devleti üzerindeki tarihi emellerine çok yakın olduğunu düşünen Rus ordusunun Kop dağında tutulması bütün planları sekteye uğratmış ve Rusların Anadolu içlerine daha fazla girmesini engellemiştir.

Bayburt iki yıla yakın Rus işgali altında kalmıştır. Ruslar işgal ettikleri yerlere Anadolu'daki ortakları Ermenileri yerleştirmiştir. Bayburt halkı işgal süresince bir çok defa Ermenilerin zulmüne maruz kalmış, bir çok kadın tecavüze uğramış, evler dükkanlar yağmalanmış ve ateşe verilmiştir.

Kop dağı müdafaası yalnızca Bayburt için değil etrafında ilişki kurduğu tüm cephelerin akıbeti açısından önemli bir yer tutmuştur. Günümüzde Erzurum – Bayburt yolu üzerinde bulunan Kop dağı şehitleri anıtı büyük bir tarihe şahitlik etmenin gururu ile geçen herkese üstüne bastığımız toprağın nasıl "Vatan" olduğunu gösteren nice miraslardan biri olarak yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. DH.ŞFR, Dos. 60, Bel. 181.

BOA. DH.ŞFR, Dos. 61, Bel. 129.

BOA. DH.ŞFR, Dos. 61, Bel. 126.

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüd Dairesi Başkanlığı(ATASE) Arşivi

ATASE Kls.146, dos. 661,f.10.

ATASE. Kls. 2950, H-36, F1-106.

ATASE. Kls. 2950, H-36, F1-49,50,52.

ATASE. Kls. 4846, H-14, f.31.

ATASE. Kls. 2950, H-, f.1-76,77.

ATASE. Kls. 3974 H2, f.137, f54.

ATASE. Kls. 3974, H2, F1-37.

ATASE. Kls. 3964, H2, f1-62,63.

ATASE. Kls. 3974 ,H2, f1-63.

ATASE. Kls. 3974, H-2, F. 1-66.

ATASE. Kls.H-2,f.1-78,79,80.

ATASE. Kls. 3974, H2,f.1-82.

ATASE. Kls.3974,H2,f.1-39.

ATASE. Kls 290, H-50, f1-217, 218.

ATASE. Kls. 3974, H-3, f.1-21,22.

ATASE. Kls. 2846, H-28, f.1-15.

ATASE. Kls. 2950, H-50, f.1-285.

ATASE.Kls.2950, H50,f.1-277,278.

ATASE. Kls 3974, H -4, f1-11,12.

ATASE. Kls. 3974, H-4, f.1-14.

ATASE. Kls. 4846, H-28,f1-7.

Kitaplar, Araştırma Eserler ve Hatıratlar

ADAMOFF E.E, *Rusların Emelleri Anadolu'nun Taksimi,* Günaydın Kitaplığı, İstanbul 1969, s.62, 63.

AFYONCU Erhan, *Yüz Soruda Osmanlı İmparatorluğu,* C. IV, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, s. 64.

AKYILMAZ Gül*, Siyasi Tarih, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s.536*

ALLEN W.E.D. Muratoff, Paul, 1828-1921 Türk – Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966, s.43.

ARMAOĞLU Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi :1789-1914,* Timaş Yayınevi, İstanbul 2014 a, s.50.

ARMAOĞLU Fahir, *20.YüzYıl Siyasi Tarihi:1914-1995,* Timaş Yayınevi, İstanbul, 2014b, s. 25.

Atatürk Araştırma Merkezi, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I,* Ankara, 2012, s.86

AVCI Orhan, *Irak cephesi (1914-1918),* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara ,1997, s.236.

AYDEMİR Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya ya Enver Paşa,* Remzi Kitapevi, İstanbul, 1992, s. 72.

AYDIN Nurhan, *Kafkas Cephesinin Kilit Noktası Sarıkamış ve Sarıkamış Harekatı*, Son Çağ Yayınları, Ankara, 2015, s. 63

BADEM Candan, *Çarlık Rusya'sı Yönetiminde Kars Vilayeti*, Bir Zamanlar Yayınevi, İstanbul 2010, s.36.

BALCI Ramazan, *Sarıkamış Yolun Sonu*, Babıali Kültür Yayıncılığı, İstanbul, 2006, s.139

BAŞER Nuri Erkin, *I. Sanayi Devriminde Teknolojik Gelişmenin Rolü,* Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011, s.111.

BAUER Susan Wise, *Dünya Tarihi: Yeni Çağ,* Say Yayınları, İstanbul, 2015,s.277.

BELEN Fahri *Birinci Cihan Harbinde Türk Harbi: 1914 Yılı Hareketleri I,* Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s.101, 102.

BELEN Fahri, 20. Yüzyılda Osmanlı Devleti, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 236.

BİLGİN Mehmet, *Teşkilat-ı Mahsusanın Kafkas Misyonu ve Operasyonları,* Ötüken Yayınevi İstanbul 2017, s. 35.

BOĞUŞLU Mahmut, *Birinci Dünya Harbinde Türk Savaşları*, Kastaş A.Ş. Yayınları, İstanbul 1990, s.85.

BÖLÜKBAŞI Necati, *Tarihin Arka Yüzündeki Sarıkamış Harekatı*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2014, s.25

CEBECİ Sıdıka, *Üniversiteler İçin Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Anı yayınları,* Ankara, 2007, s.46

ÇAKMAK Fevzi, Birinci Dünya Savaşında Doğu Cephesi, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2005, s.7.

ÇETİNKAYA Sevgi, *Osmanlı Devletinin 1. Dünya Savaşına Girişi,* İstanbul Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul ,1995, s.39.

ÇİÇEK Kemal, II. Viyana Kuşatması ve Avrupa'dan Dönüş 1683-1703, Türkler-Osmanlı, C. IX, Ankara 2001 s.755

ÇİL Oktay, *Birinci Dünya Savaşı Öncesi Osmanlı İmparatorluğunun İttifak Arayışları,* Kırıkkale Üniversitesi, Soyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2002, s.27.

ÇOLAK Mustafa, *Enver Paşa Osmanlı Alman ittifakı*, Yeditepe Yayınevi, 2008, s.16.

EKİM Kadir, *Birinci Dünya Savaşında Irak Cephesi ve Kut'ül – Amare Muhaberesi, (29 Nisan 1916 - 16 Şubat 1917),* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.56

Enver Paşa Osmanlı Alman ittifakı,s.16

ERTEN Temuçin Faik *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi,* Siyasal Kitabevi,Ankara,2011, s.63

FERRO Marc, *Fetihlerden Bağımsızlık Hareketlerine Sömürgecilik Tarihi*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2002, s. 101.

FRASER T.G., *Modern Ortadoğu'nun Kuruluşu: Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Yeni Türkiye, Arap Milliyetçiliği, Siyonizm ve Günümüzü hazırlayan Süreç,* Remzi Kitabevi,İstanbul,2011,s.17.

Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Arşivi [ATASE], Kls.146, dos. 661,f.10.

Genelkurmay Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı: C.II. ikici Kitap, genelkurmay Basımevi Ankara, 1993b, s.138.

Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi: Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekatı*, C.I, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993a, s.61.

GKB. *a.g.e.,*1993b, s.272. Ayrıca bkz.

GÜL Kubilay Mehmet, Dünya Savaşları, Kafe Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2016, s.12.

GÜLER Atilla, *Şanlı Kop Dağı Savunması (1916-1918),* Başak Matbacılık, Ankara 2012, s.7.

ROHDE Hans, *Asya İçin Mücadele*, Askeri Matbaa, İstanbul 1932, s. 78.

İLDEN Köprülü Şerif, *Sarıkamış,* İş Bankası Yayınları, İstanbul 1998, s.39.

İNALCIK Halil*, Osmanlı ve modern Türkiye araştırmalar*, Timaş Yayınevi, İstanbul,2013, s.215

İNALCIK Halil, Osmanlı-Rus İlişkileri 1492–1512, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl, TTK Yayınları, Ankara 1992, s.26.

KARA K. (Haz.), XIX. Yüzyıldan Günümüze Bayburt Uluslar arası Sempozyumu:28 – 30 Mayıs 2014-Bayburt: Bildiriler (s.28), ATAM, Ankara 2014.

KOCABAŞ Süleyman, *Kuzeyden Gelen Tehdit:Tarihte Türk - Rus Mücadelesi,* Vatan Yayınları, İstanbul, 1989 S.375

KODAMAN Bayram, *II. Meşritiyet Dönemi :1908-1914*,Türkler, C. XIII, Ankara, 2002, s.166.

KONUKÇU Enver, Tarih'de Erzurum,Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası, Ankara, 1989, s.87

KONYALI İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Erzurum Tarihi,* Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları, İstanbul, 1960, s.9;

KURAT Akdes Nimet, Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye kadar, , TTK yayınları, Ankara,2014, s.235.

KURAT Akdes Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıcından 1917'ye kadar,* TTK Yayınları, Ankara 2011a, s. 117-118.

KURAT Akdes Nimet, *Türkiye ve İdil Boyu*, TTK yayınları, Ankara,2011b, s.150,151.

LANGLOİS Georges, 20. Yüzyıl Tarihi, Nehir Yayınevi, İstanbul,2003,s.56.

LEE Stephen J., *Avrupa Tarihinden Kesitler 1497-1789*, Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2012, s.83.

LEWIS Bernard, Modern Türkiye'nin Doğuşu, TTK Yayınları, Ankara, 1993, s.26

MARDİN Şerif*, İdeoloji,* İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s.155.

MASLOFSKİ, *Umumi Harpte Kafkas Cephesi,* Genelkurmay Matbaası, Ankara 1935, s.292–293.

MCNEİLL William H., *Dünya Tarihi*, İmge Kitabevi,Ankara,2002 s.646.

NİKOLSKİ, *Bir Rus Generalin Anlatımıyla Sarıkamış Harekatı 12-24 Aralık 1914 Kariyer Devoloper,* İstanbul 2010, s. 9.

ORTAYLI İlber, *XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri, Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl ,* TTK Yay., Ankara 1992, s. 127.

ORTAYLI İlber, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu,* Alkım Yayınevi, İstanbul 2006, s.126.

ÖZCAN Emine Sonnur, Asya'dan Afrika'ya Osmanlı'nın 16. Yüzyıl Kanal Projeleri, TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı: 552, Kasım, 2013, s. 34–35.

ÖZÇELİK Mücahit, *Türk Basınında Osmanlı Devletinin birinci Dünya Savaşına Giriş Süreci,* Gazi Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s.5.

ÖZDEMİR Yavuz, *Sarıkamış Harekatı: Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü,* Historia Kitap, İstanbul, 2018, s.74.

ÖZEL Sabahattin, *Milli Mücadelede Trabzon,* TTK., Ankara 1991, s. 7.

ÖZKAN Selim Hilmi XVII. Yüzyılın Sonları ile XVIII. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Rus ilişkileri ve Karadeniz'in Güvenliği Meselesi, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, sayı: 14 Yaz, 2007 s.48.

POMİANKOWSKİ Joseph, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü: 1914-1918 I. Dünya Savaşı,* Kayıhan Yayınları, İstanbul,2014, s. 50.

RENOUVIN Pierre, *1. Dünya Savaşı ve Türkiye 194-1918,* Örgün Yayınevi, İstanbul 2014, s. 277.

RIASONOVSKY Nicholas V., STAINBERK Mark D., *Rusya Tarihi*, İnkılap Kitabevi, İstanbul,2016, s.180.Ayrıca Bkz. KURAT, a.g.e.2011a, s.7.

ROBERTS J.M., *Avrupa Tarihi,* İnkılap Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2015, s.280.

SABİS Ali İhsan, *Harp Hatıralarım :Birinci Dünya Harbi*, II.Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul 1990, s.52.

SANCAK Nesrin, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Donanması ile Alman Donanması Arasındaki İlişkiler,* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bililer Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2016, s.46.

SANDER Oral, *Ankanın Yükselişi ve Düşüşü,* Ankara Üniversitesi SBF. Yayınevi, Ankara 1987, s.169.

SANDER Oral, *Siyasi Tarih: İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s.231.

Saray, Mehmet, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1998, s. 94.

SATAN Ali, 100 soruda 1. Dünya savaşı, Rumuz Yayınları,İstanbul,2014, s.28

STEFANOS Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye: Tazimattan I. Dünya Savaşına,* Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s.53.

ŞİROKORAD A.B., Rusların gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı Rus Savaşları, Selenge Yayınları, İstanbul, 2009,s.348.

TOPSAKAL İlyas, Tarihi Süreçte Türkiye – Rusya İlişkileri, Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi, cilt: III, sayı:2,Sonbahar, 2016,s.36.

TUĞAÇ Hüsamettin, *Bir Neslin Dramı*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975, s.202.

TURAN Namık Sinan, "*18. Yüzyılda Osmanlı Elçilerinin Rusya Sefaretnameleri ve Rusya'nın Tasviri",* Türk Rus İlişkileri Üzerine Makaleler, ed. Yeliz Okay, Doğu Kitabevi, İstanbul 2012, s. 32.

UÇAROL Rıfat, *Siyasi Tarih;1789-2001*, Der Yayınevi, İstanbul,2006, s.161.

ULMAN Haluk*, Birinci Dünya Savaşına Giden Yol,* İmge Kitabevi, Ankara,2002,s.60.

UZER Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi ,* Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1987, s.336 -337.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi: Karlofça Anlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar,* IV.C.I.,TTK Yayınları., Ankara, 2011, s. 252–253.

ÜÇOK Coşkun, *Siyasal Tarih 198-1950,*Başnur Matbaası, Ankara, 1967,s.286

ÜNAL Levent, *Birinci Dünya Harbinde Bayburt ve Çevresinde Gerçekleşen Muharebeler: Muharebelerin Harp Prensiplerine Göre Değerlendirilmesi,* S. Koçarslan, Y. Taşkesenlioğlu,

ÜNAL Tahsin, *Türk Siyasî Tarihi 1700-1958*, Emel Yayınları, Ankara 1998, s. 427.

WİNTER Jay, *I.Dünya Savaşı ve20.Yüzyıl*,İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2012, s.4

YAPICI Hakkı, *1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2011, s.194.

YAPICI Hakkı, *1877–1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Kafkas Cephesi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum,2011 s.2

YAVUZ Nurcan, *İşgal ve Mezalimde Erzincan,* Erzincan Belediyesi Yayınları, Erzincan 1995, s.13.

YERGÖK Ziya, *Sarıkamış'tan Esarete(1915-1920)*İstanbul 2005. S. 20.

YILDIRIM Burcu, *Birinci Dünya Savaşı Sırasında Asker Ailelerine Devletin yaptığı Yardımlar,* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s.xıv.

ZUHRER Eric Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 46.

EKLER

Ek-1: Kop Şehitliği Tepeden Görünümü

Ek-2: Kop Şehitliği Anıtı

Ek-3: Kop Şehitleri Anıtının Temel Atma Töreni

Ek-4: Kop Şehitliği Anıtı İnşaatı

Ek-5: Kop Şehitliği Anıtı İnşaatı

Ek-6: Kop Şehitliği Anıtı

Ek-7: Cepheden Bir Görüntü

Ek-8: Siperler

Ek-9: Bayburt Emniyet Müdürlüğü TEM Şube Müdürlüğü BÖF Büro Amirliği Koordinesinde gerçekleştirilen "Ezelde Buradaydık Ebette de Buradayız" Projesi Kapsamında Yapılan Yürüyüş

Ek-10: Bayburt Emniyet Müdürlüğü TEM Şube Müdürlüğü BÖF Büro Amirliği Koordinesinde gerçekleştirilen "Ezelde Buradaydık Ebette de Buradayız" Projesi Kapsamında Yapılan Yürüyüş

.

Ek-11: Bayburt Emniyet Müdürlüğü TEM Şube Müdürlüğü BÖF Büro Amirliği Koordinesinde gerçekleştirilen "Ezelde Buradaydık Ebette de Buradaydık" Projesi Kapsamında Yapılan Yürüyüş

Ek-12: Bayburt Emniyet Müdürlüğü TEM Şube Müdürlüğü BÖF Büro Amirliği Koordinesinde gerçekleştirilen "Ezelde Buradaydık Ebette de Buradaydık" Projesi Kapsamında Yapılan Yürüyüş

Ek-13: Bayburt Emniyet Müdürlüğü TEM Şube Müdürlüğü BÖF Büro Amirliği Koordinesinde gerçekleştirilen "Ezelde Buradaydık Ebette de Buradaydık" Projesi Kapsamında Yapılan Yürüyüş

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Sefa UZUNÇAKMAK
Doğum Yeri	Ordu
Doğum Tarihi	14/10/1986

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	**Hacettepe Üniversitesi**
Fakülte	**Edebiyat Fakültesi**
Bölüm	**Tarih**

YABANCI DİL BİLGİSİ

İngilizce	**KPDS (…..) ÜDS (….) TOEFL (….) EILTS (….)**
İbranice	Başbakanlık Türk Tarih Kurumu İsrail Ülke Bölge Uzmanlığı ve İbranice Kursu Yeterlilik Sertifikası

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	TC. Emniyet Genel Müdürlüğü
Görevi/Pozisyonu	Polis Memuru
Tecrübe Süresi	8 yıl

KATILDIĞI

Kurslar	Başbakanlık Türk Tarih Kurumu İsrail Ülke Bölge Uzmanlığı Kursu, Çeşitli Mesleki Kurslar
Projeler	

İLETİŞİM

Adres	
E-mail	sfa.uzncкmk@gmail.com